

PARIS

EKONOMISKĀS SADARBĪBAS UN ATTĪSTĪBAS ORGANIZĀCIJA

2000. gada 22. jūnijs

**CENTRS SADARBĪBAI AR NEDALĪBVALSTĪM
IZGLĪTĪBAS, NODARBINĀTĪBAS, DARBA UN SOCIĀLO LIETU DIREKTORĀTS
IZGLĪTĪBAS KOMITEJA**

VALSTS IZGLĪTĪBAS POLITIKAS ANALĪZE - LATVIJA

EKSPERTU ZIŅOJUMS

Šis dokuments ir izstrādāts ar
ES Phare programmas “Profesionālā izglītība 2000”
un Profesionālās izglītības attīstības programmu aģentūras atbalstu

SATURA RĀDĪTĀJS

IZGLĪTĪBAS KOMISIJA	1
PIRMĀ NODAĻA. KONTEKSTS.....	4
ĢEOGRĀFISKAIS UN VĒSTURISKAIS KONTEKSTS	4
DEMOGRĀFIJA	5
VALSTS PĀRVALDES STRUKTŪRA	8
EKONOMIKA	8
DZĪVES LĪMENIS UN NODARBINĀTĪBA	9
OTRĀ NODAĻA. LATVIJAS IZGLĪTĪBAS SISTĒMA	12
JURIDISKĀ BĀZE	12
POLITIKAS STRUKTŪRA UN PĀRVALDE	12
IZGLĪTĪBAS LĪMEŅI UN PAKĀPES LATVIJĀ.....	14
UZŅEMŠANAS STRUKTŪRAS MAINĪBA	16
GALVENIE KONTEKSTA ASPEKTI, KAS IETEKMĒ IZGLĪTĪBAS POLITIKU	17
TREŠĀ NODAĻA. OBLIGĀTĀ UN VISPĀRĒJĀ IZGLĪTĪBA	22
POLITIKAS STRUKTŪRA UN PĀRVALDE VALSTS LĪMENĪ	22
VIETĒJĀ UN REGIONĀLĀ PĀRVALDE	22
INSTITŪCIJU VEIDI	24
SKOLU SKAITS, UZŅEMŠANA, MĀCĪBVALODA	25
PROBLĒMAS	26
IETEIKUMI	38
CETURTĀ NODAĻA. PROFESIONĀLĀ IZGLĪTĪBA UN APMĀCĪBA.....	41
POLITIKAS STRUKTŪRA UN PĀRVALDE	41
PROFESIONĀLĀS IZGLĪTĪBAS FINANSĒŠANA.....	42
IZMAIŅAS PROFESIONĀLĀS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒS UN PROGRAMMĀS	42
AUDZĒKŅI	44
TĀLĀKIZGLĪTĪBA UN PIEAUGUŠO APMĀCĪBA UN PĀRKVALIFIKĀCIJA.....	46
REFORMAS GAITA UN POLITIKAS JAUTĀJUMI.....	47
PIEKTĀ NODAĻA. PIEEJAMĪBA UN VIENLĪDZĪBA VISIEM BĒRNIEM LATVIJĀ	55
SOCIĀLĀS IZSLĒGTĪBAS PROBLĒMAS UN IZGLĪTĪBA LATVIJĀ	55
BĒRNI AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM: IZGLĪTĪBA CILVĒKIEM AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM LATVIJĀ.....	57
IETEIKUMI, KĀ RĪKOTIES SOCIĀLĀS IZSLĒGTĪBAS GADĪJUMOS	60
IETEIKUMI PAR BĒRNIEM AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM.....	61
SOCIĀLĀ IZSLĒGTĪBA.....	62
SESTĀ NODAĻA. AUGSTĀKĀ IZGLĪTĪBA	63
POLITISKĀ STRUKTŪRA UN PĀRVALDE	63
AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS IESTĀDES	64
STUDENTI.....	65
FINANSĒŠANA	66
PĀRSKATA VEIKŠANAS LAIKĀ ATKLĀTIE PROBLĒMJAUTĀJUMI	67
IETEIKUMI	72
SEPTĪTĀ NODAĻA. IZGLĪTĪBAS STRATĒĢISKĀS POLITIKAS IZSTRĀDE LATVIJĀ.....	75
REFORMAS POSMI.....	75
IZAICINĀJUMI/ LIELĀKĀS GRŪTĪBAS	75
POLITIKAS ŠĶĒRŠĻI	76
IETEIKUMI	79

5. 1201. gadā vācu Teitoņu ordeņa bruņinieki iekaroja Latviju. 1270. gadā krustneši izveidoja Livonijas valsti – politisku teritoriju savienību, kas piederēja Livonijas bruņinieku ordenim un katoļu baznīcai, aptverot kūru, zemgaļu, latgaļu, sēļu un somugru (igauņu un lībiešu) zemes, kuras atradās pašreizējās Latvijas un Igaunijas vietā. Pēc Livonijas kara (1558. – 1583.) Livonija tika sadalīta starp Zviedriju un Lietuvu – Poliju. No 1704. gada Latvija nonāca daļējā Krievijas impērijas pakļautībā, bet 1772. gadā Krievija pilnībā anektēja Latviju. Latvijas nacionālā neatkarība sabiedrības uzmanības centrā nonāca 20. gadsimta sākumā. 1905. gada revolūcijas laikā Latvijā norisinājās cīņas par sociālo un politisko brīvību gan pret vācu muižkungiem, gan pret Krievijas politisko tautas apspiešanu. I Pasaules karš (no 1914. - 1918. gadam) ekonomiski novājināja Latviju, jo Vācijas armija okupēja valsts rietumu daļu. 50 tūkstoši no Latvijas 2. 5 miljoniem iedzīvotāju kļuva par bēgļiem, bet puse no Latvijas rūpniecības tika pārvietota uz Krievijas iekšieni. Teritorijas sadalīšana un ekonomiskās grūtības veicināja nacionālās identitātes apziņas veidošanos un stiprināja neatkarības vēlmi. 1918. gada 18. novembrī Latvijas tautas padome pirmo reizi proklamēja Latvijas Republikas nacionālo neatkarību. Starptautiskā sabiedrība Latvijas neatkarību atzina 1921. gada 26. janvārī, un deviņus mēnešu vēlāk Latvija tika uzņemta Nāciju Līgā. Laika periodā starp diviem pasaules kariem valsts pieredzēja ievērojamu ekonomisko izaugsmi un dzīves līmeņa uzlabošanos 30-tajos gados.

6. Baltijas valstis piedzīvoja neizmērojamas ciešanas II Pasaules kara laikā, atrodoties starp nacistisko Vāciju un Padomju Savienību. 1939. gada 23. augustā Latvija un Igaunija (un pēcāk arī Lietuva) nacistu - padomju neuzbrukšanas pakta slepenajos protokolos (Molotova - Ribentropa pakts) panāktās vienošanās rezultātā tika nelikumīgi iekļautas padomju ietekmes sfērā. 1939. gada septembrī Latvija bija spiesta atļaut Padomju Savienībai izvietot savas militārās bāzes tās teritorijā, un 1940. gadā padomju karaspēks iebruka Latvijā. 1941. gadā naktī no 13. uz 14. jūniju desmitiem tūkstošu Latvijas iedzīvotāju tika deportēti uz Sibīriju. Bez tam, par spīti Hitlera solījumiem Staļinam, ka Vācija neiebruks Krievijā, 1941. gada 22. jūnijā Hitlers uzsāka plašu uzbrukumu Krievijai un Vācijas spēki iebruka Latvijā. Vācu okupācija ilga līdz 1944. gadam, kad atkal atgriezās padomju karaspēks. Pēc II Pasaules kara tika atjaunots padomju režīms, lai gan lielākā daļa rietumu valstu to neatzina.²

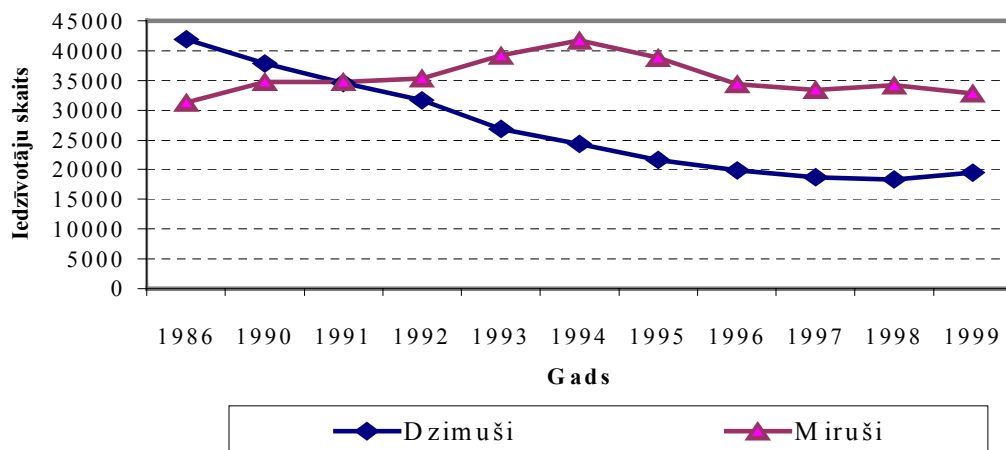
7. Līdz II Pasaules kara beigām Latvija bija zaudējusi vienu trešo daļu iedzīvotāju. 110 000 līdz 120 000 cilvēku tika ieslodzīti cietumos, deportēti uz padomju nometnēm vai nogalināti. Pēc aptuveniem aprēķiniem 130 000 aizplūda uz rietumiem. Periods pēc II Pasaules kara līdz Staļina nāvei 1953. gadā Latvijai bija īpaši smags. 1949. gada 25. martā no Latvijas uz Sibīriju tika deportēti 43 000 cilvēku. Tam sekoja plaša deportāciju un masveida apcietināšanas kampaņa vienlaicīgi ar masveidīgu krieviski runājošo tautību piespiedu ievādināšanu darbam kolhozos un lielos uzņēmumos. Padomju periodā Latvijas iedzīvotāju sastāvs ievērojami izmainījās. Pirms padomju okupācijas 1940. gadā latvieši veidoja apmēram 75% no iedzīvotāju kopskaita, bet 1981. gadā šis skaitlis bija 52%.

8. Otrā tautas atmoda aizsākās astoņdesmito gadu beigās pēc *glasnostj* un *perestroikas* perioda. 1988. gadā Latvijā izveidojās Tautas fronte, un 1989. gada Augstākās Padomes vēlēšanās tā guva uzvaru. 1990. gadā Augstākā Padome pieņēma Latvijas neatkarības atjaunošanas deklarāciju. 1990. un 1991. gadā notika asas sadursmes starp neatkarības atbalstītājiem, Latvijas komunistiem un padomju bruņotajiem spēkiem. Referendumā, kas notika 1991. gada martā, 73% dalībnieku nobalsoja par neatkarību. 1991. gada 21. augustā Parlaments nobalsoja par *de facto* neatkarības atjaunošanu Latvijā, atjaunojot Latvijas pirmskara suverēnas neatkarīgas valsts statusu. Padomju Savienība atzina Latvijas neatkarību nākošajā mēnesī. Krievijas militārie spēki atstāja valsti 1994. gadā.³

Demogrāfija

9. 1999. gada sākumā Latvijas kopējais iedzīvotāju skaits bija 2 439 445. Smagie ekonomiskie apstākļi, iedzīvotāju aizplūšana un iedzīvotāju skaita dabīgā samazināšanās ir veicinājusi Latvijas iedzīvotāju skaita neatlaidīgu sarukšanu pēdējo desmit gadu laikā. Laika periodā no 1990. līdz 1992. gadam no Latvijas pavisam kopā izbrauca 111 000 iedzīvotāju. Lai gan šis process vēl joprojām turpinās, tā apjomi ir krietni sarukuši. Lielākā krīze ir vērojama demogrāfijas tendencēs, īpaši samazinās dzimstība. Dzimstība sāka samazināties kopš 1987. gada. 1991. gadā dzimstības un mirstības attiecība kļuva negatīvā, mirušo skaitam pārsniedzot jaundzimušo skaitu par 116 cilvēkiem. 1996. gadā iedzīvotāju skaits bija par 188 000 mazāks nekā 1991. gadā. 1997. gadā mirstība pārsniedza dzimstību visās pilsētās un rajonos. Izmaiņas dzimstības un mirstības attiecībā laika posmā no 1986. gada līdz 1999. gadam ir parādītas diagrammā.⁴

1. zīmējums. Dzimstības un mirstības rādītāji, 1986.-1999.gads

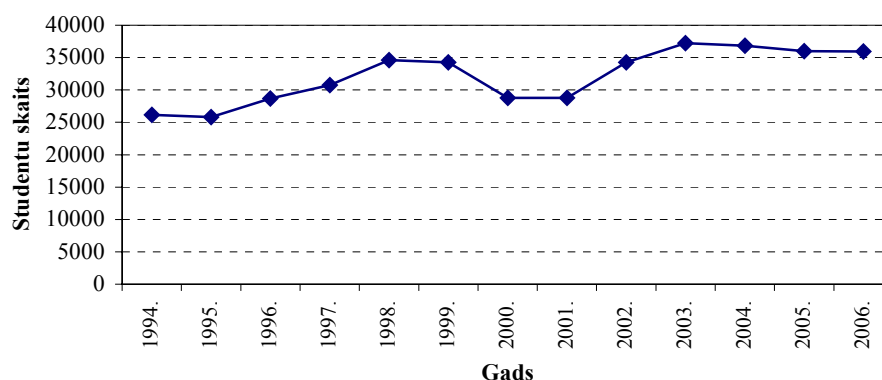
Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

10. Skolas vecuma iedzīvotāju skaits Latvijā strauji sarūk. Laika posmā no 1990. līdz 1998. gadam vienā gadā dzimušo bērnu skaits samazinājās par 52% - no 37918 bērniem 1990. gadā līdz 18410 bērniem 1998. gadā. Dzimstības rādītājs (jaundzimušo skaits uz tūkstošiem iedzīvotāju) samazinājās no 14.2 jaundzimušajiem 1990. gadā līdz 7.5 jaundzimušajiem 1998. gadā. Sākotnēji dzimstība ievērojami straujāk samazinājās septiņās lielākajās pilsētās, bet kopš 1994. gada dzimstības samazināšanās lauku apvidos ir bijusi daudz ievērojamāka nekā pilsētās. No 1990. līdz 1996. gadam jaundzimušo skaits kritās par vairāk nekā 48% visos rajonos un pilsētās. Piecos no divdesmit sešiem rajoniem un divās no septiņām lielākajām pilsētām šī lejupslīde pārsniedz 60%. Dzimstības samazināšanos varētu saistīt ar smagajiem ekonomiskajiem apstākļiem, izmaiņām sociālajā sistēmā attiecībā uz sievietēm grūtniecības laikā un citām izmaiņām.

11. Grūti paredzēt, kādu iespaidu ilgākā laika posmā šīs demogrāfiskās tendences atstās uz izglītības pieprasījumu. Piemēram, par spīti iespējamajam pieprasījuma sarukumam dzimstības samazinājuma dēļ, tuvākā nākotnē pieprasījums pēc vidējās izglītības faktiski pieaugs. Astoņdesmito gadu dzimstības svārstību rezultātā audzēkņu skaits, kas beidz deviņgadīgo pamatzglītību, deviņdesmito gadu beigās ir pieaudzis. Paredzams, ka 2000. un 2001. gadā šis skaits samazināsies un nākošās tūkstošgades sākumā atkal pieaugs.⁵

2. zīmējums. Izmaiņas devīto klašu audzēkņu skaitā

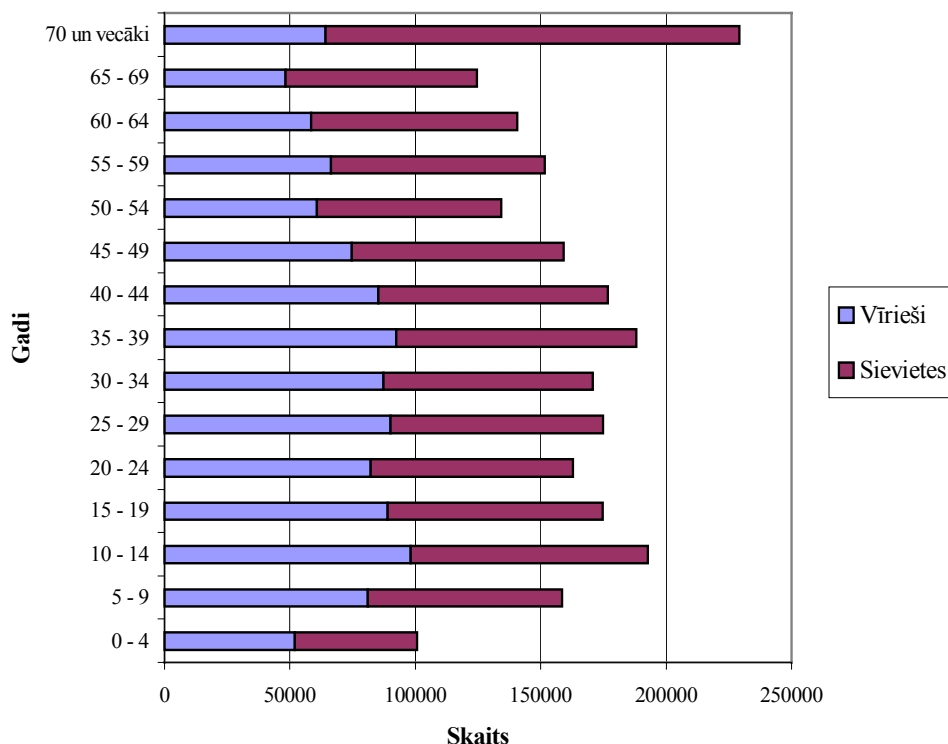
(Prognose)

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

12. Iedzīvotāji noveco, tādējādi palielinot slodzi gados jaunākajiem, kam jābalsta pensionāri. 1999. gadā pensijas vecuma iedzīvotāju skaits sastādīja 22.5%; proporcionāli bērnu un pusaudžu skaits bija 18.5%.

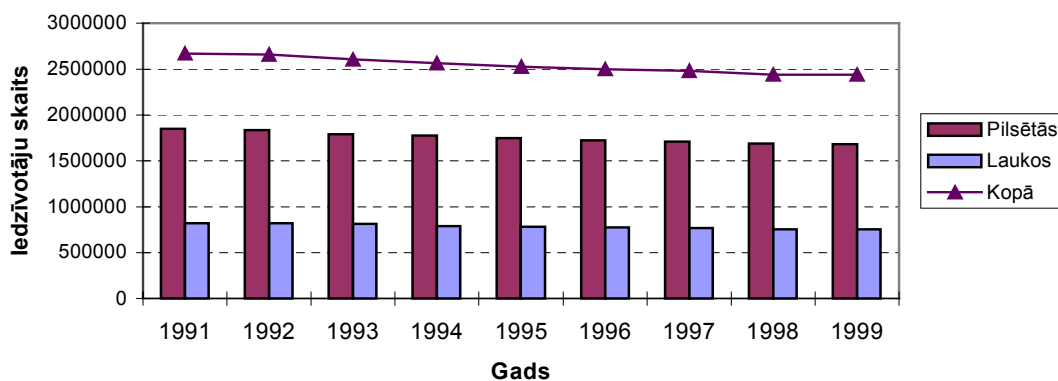
3. zīmējums. Iedzīvotāju sadalījums pa vecuma grupām 1999. gada sākumā.

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

13. Viena trešā daļa Latvijas iedzīvotāju (796 732 1999. gada sākumā) dzīvo lielākajā pilsētā - galvaspilsētā Rīgā. 27% iedzīvotāju dzīvo relatīvi lielās pilsētās ar 40 000 līdz 120 000 iedzīvotāju.⁶ Deviņpadsmit procenti iedzīvotāju dzīvo mazpilsētās, kurās iedzīvotāju skaits ir mazāks par 40 000 un kuras Latvijā tiek uzskatītas par urbanizētiem rajoniem. Kopējais iedzīvotāju skaits pilsētās ir apmēram 69%.

4. zīmējums. Iedzīvotāju skaits pilsētās un lauku apvidos

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

14. Starp pilsētām un lauku apvidiem (īpaši starp Rīgu un citiem reģioniem) pastāv ievērojamas atšķirības ekonomiskā, dzīves līmeņa un izglītības iespēju ziņā. Pārskatā par nabadzības situāciju Latvijā Apvienoto Nāciju Cilvēkattīstības programma 1997. gadā atklāja, ka nabadzība ir izplatītāka lauku apvidos nekā pilsētās, bet nabadzības līmenis visos četros vēsturiskajos reģionos ir diezgan vienmērīgs. Tomēr Latgalē tikai 24.9% iedzīvotāju tērē vairāk nekā noteikto iztikas minimumu. Tas norāda, ka šajā reģionā ir ļoti nopietnas sociālās problēmas, kam nepieciešama tūlītēja uzmanības pievēršana. Pretstatā tam, relatīvi daudz mazāk cilvēku Rīgas reģionā (Rīgas pilsētā un apkārt esošajās teritorijās) dzīvo zem nabadzības sliekšņa.⁷ Tā kā jebkurā valstī pastāv skaidri izteikta saikne starp nabadzību un izglītību - gan attiecībā uz izglītības apguves iespējām, gan kvalitāti -, šādas atšķirības vienlaicīgi ir gan izglītības politikas, gan arī sociālekonomikas jautājums.

Etniskais un valodas sadalījums

15. 1999. gada sākumā Latvijas iedzīvotāju etniskais sadalījums bija sekojošs: 55.7% latviešu, 32.3% krievu, 3.9% baltkrievu, 2.9% ukraiņu, 2.2% poļu, 1.3% lietuviešu un 1.7% citu etnisko grupu pārstāvju. Krievu tautības iedzīvotāji pārsvarā ir koncentrējušies Rīgā un lielākajās pilsētās, kā arī Latvijas dienvidaustrumu daļā un sastāda lielāko iedzīvotāju daļu šajās vietās. Dati par etnisko izcelsmi ne vienmēr atspoguļo valodas atšķirības (pastāv diezgan liels sajaukums, piemēram, latvieši, kas lieto krievu valodu, un krievi, kas pamatā lieto latviešu valodu; kā arī apmēram 120 000 cilvēku, kas mājās lieto abas valodas).⁸

Valsts pārvaldes struktūra

16. Latvija ir parlamentāra republika, kas pirmo reizi tika izveidota 1918. gada 18. novembrī. Atgūstot neatkarību 1991. gada augustā, Latvija atzina 1922. gada konstitūcijas jeb Satversmes pārākumu pār visiem pārējiem valstī spēkā esošajiem likumdošanas aktiem. Pēc dažādu labojumu veikšanas, kas bija vērsti uz parlamentārās demokrātijas izveidi, Konstitūcija visā pilnībā tika atjaunota 1993. gadā. Latvijas valsts galva ir prezidents, kuru ievēl Saeima (parlaments) uz četriem gadiem. Viņas ekselence Vaira Vīķe - Freiberga tika ievēlēta par Latvijas Republikas prezidenti 1999. gada 17. jūnijā. Augstākais likumdošanas orgāns Latvijā ir vienpalātas Saeima, kas sastāv no 100 deputātiem, kurus tiešās, proporcionālās vēlēšanās ievēl valsts pilsoņi, kas vecāki par 18 gadiem.

Deputāti strādā četrus gadus, un partijām, lai tās iegūtu deputātu vietas Saeimā, ir jāiegūst vismaz 5% vēlētajū balsu.

17. Latvijas Republikas prezidents nozīmē premjerministru, kas ieceļ ministrus. Ministru skaitu nosaka likums - pašlaik ir 12 ministru. Ministriem arī individuāli ir jāatskaitās Saeimas priekšā. Izpildvara pieder Ministru kabinetam. 1999. gada 16. jūlijā Saeima ar savu balsojumu izteica atbalstu Andra Šķēles vadītajam Ministru kabinetam. Valdību veido trīs partijas (Tautas partija, Latvijas ceļš un Tēvzemei un Brīvībai/LNNK). Valdības sastāvā neietilpst Jaunā partija, Tautas saskaņas partija un Latvijas sociāldemokrātu apvienība.

18. Latvijā nav izveidoti nekādi valdības starplīmeņi. Līdz ar to jautājumi par atbildības un kompetences sadalījumu valdībai ir tieši jādiskutē ar katru konkrēto pašvaldību.

19. Latvijā ir 483 vietējās pašvaldības (pagasti), kas sadalītas 26 rajonos, un 7 lielās pilsētas. Katrai vietējai pašvaldībai ir padome, kuru tiešās vispārējās vēlēšanās ievēl balsstiesīgie vēlētaji. Rajonu loma ir ierobežota, tā pārsvarā ir saistīta ar vietējo pašvaldību veikto plānošanas un sabiedrisko pakalpojumu nodrošināšanas pasākumu koordinēšanu.

Ekonomika

20. Neatkarības posma laikā no 1918. gada līdz Padomju Savienības aneksijai 1940. gadā Latvija izveidoja ekonomiku, kas bija cieši integrēta rietumvalstu ekonomikā. Pēc II Pasaules kara tika ieviesta centralizētā plānošana un Latvija kļuva pilnībā atkarīga no Padomju Savienības izejvielām un gatavās produkcijas sadalījuma. Latvijas ekonomikas stāvoklis bija atkarīgs no ekonomikas stāvokļa Padomju Savienībā. Augot padomju ekonomikai, auga arī Latvijas ekonomika; bet padomju ekonomikas lejupslīdes rezultātā vēlākos gados cieta arī Latvijas ekonomika.

21. Lai gan astoņdesmito gadu beigās Latvija ieviesa reformas, nekādas radikālas pārmaiņas nebija vērojamas līdz neatkarības atjaunošanai 1991. gadā. Līdz astoņdesmito gadu beigām Latvijā darbojās centralizēti vadīta ekonomika bez jūtāmām privātā sektora aktivitātēm. Līdz ar centralizētās ekonomikas atcelšanu un Padomju Savienības sabrukumu, laika posmā no 1990. gada līdz 1993. gadam Latvijas iekšzemes kopprodukts (IKP) samazinājās par 50%. Nākošajos gados ekonomiskā situācija stabilizējās. Atskaitot banku krīzi 1995. gadā, Latvija ir sasniegusi pakāpenisku progresu, pārejot no centralizētās plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku un vienlaicīgi veidojot savas neatkarīgās valsts institūcijas.

22. 1999. gada vidū makroekonomiskā situācija Latvijā bija relatīvi stabila. Par spīti izmaiņām valdībā, nospraustā virzība uz konsekventu ekonomikas un fiskālo politiku netika mainīta. Inflācija turpināja samazināties. 1997. gadā

tika reģistrēts augstākais IKP reālais pieaugums 8.6% apmērā, bet 1998. gadā tas nokritās līdz 3.9%. 1998. gada beigās bezdarbs pieauga līdz 9.2 % (skat 1. tabulu).

23. Lēno IKP pieaugumu un bezdarba paplašināšanos lielā mērā var saistīt ar ievērojamo pieprasījuma samazināšanos no Krievijas, kas sekoja 1998. gada augusta Krievijas ekonomikas krīzei. Krievijas rubļa devalvācija 1998. gada augustā un Krievijas finansiālā krīze spēcīgi iespaidoja Latviju, jo strauji samazinājās eksporta iespējas. Tomēr tajā pašā laikā Latvija pārorientēja ekonomiku un samazināja savu atkarību no eksporta uz Krieviju. Pirms neatkarības atgūšanas Latvijai nebija tirdzniecības sakaru ar valstīm ārpus bijušā sociālistiskā bloka. 1998. gadā vairāk nekā pusi no Latvijas tirdzniecības apgrozījuma sastādīja tirdzniecība ar Eiropas Savienības valstīm. 1998. gada oktobrī Latvija bija pirmā no Baltijas valstīm, kuru uzņēma Pasaules Tirdzniecības organizācijā.⁹

1. tabula. Galvenie ekonomikas indikatori

1994 - 1998

Indikators	1994	1995	1996	1997	1998	1999*
Reālais IKP pieaugums (%)	0.6	-0.8	3.3	8.6	3.6	0.1
Inflācijas līmenis (vidējais gadā (%))	35.9	25.0	17.6	8.4	4.7	2.4
Bezdarbs gada beigās, IOL definīcija ¹⁰ (%)		18.9	18.3	14.4	14.0	14.5
Reģistrētais bezdarbs (%)	6.5	6.6	7.2	7.0	9.2	9.1

Avots: Latvijas Republikas valdība, Report to the European Union on application for EU Accession, 1999. gada jūlijs.

* 1999. gada datu avots: Centrālās statistikas pārvaldes dati.

24. Ekonomikas struktūra turpina radikāli mainīties, īpaši tajos sektoros, kas bija cieši saistīti ar agrāko lauku ekonomiku un tirdzniecību ar Krievijas Federāciju. Lauksaimniecības un smagās rūpniecības īpatsvars turpina sarukt, bet servisa sektors strauji aug. No 1995. gada līdz 1998. gadam lauksaimniecība un mežsaimniecība samazināja savu iekšzemes kopprodukta daļu no 10.4% līdz 4.1%. Ražošana samazinājās no 22.4% līdz 17.9% no iekšzemes kopprodukta. Tajā pašā laikā posmā pakalpojumu daļa iekšzemes kopproduktā palielinājās no 56.0% līdz 65.4%. Vislielākais pieaugums bija vērojams vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā - no 11.3% līdz 16.8% no iekšzemes kopprodukta, savukārt transporta un sakaru nozarē - no 16.0 % līdz 16.7% no iekšzemes kopprodukta.¹¹

Dzīves līmenis un nodarbinātība

25. Par spīti pēdējos gados sasniegtajam progresam, sociālie un ekonomiskie apstākļi Latvijas iedzīvotājiem ir palikuši salīdzinoši zemā līmenī. Diezgan liels skaits cilvēku vēl joprojām dzīvo nabadzībā. Apvienoto Nāciju Attīstības programmas aprēķinātais Tautas attīstības indekss (TAI) 1999. gadā ierindoja Latviju 74. vietā pasaulē (1998. gadā Latvija bija 92. vietā, Igaunija ierindojās 77. vietā, bet Lietuva - 79.)¹² 1997. gadā Centrālās statistikas pārvaldes veiktās ģimenes budžeta izpētes dati parādīja, ka divas trešdaļas valsts iedzīvotāju dzīvo zem krīzes iztikas minimuma. Minimums bija 56 lati mēnesī salīdzinājumā ar vidējo algu 129.99 latu apmērā pirmajos deviņos 1998. gada mēnešos tautsaimniecībā strādājošajiem cilvēkiem. Visnabadzīgākās bija ģimenes ar bērniem un bez darba. Atšķirības cilvēku turības līmenī turpina augt. Ieņēmumu nevienlīdzība, mērot ar Gini indeksu, kas ir ienākumu sadalījuma indikators, nedaudz palielinājās – 1998. gadā tas bija 0.32 (1996. gadā 0.30, bet 1997. gadā - 0.31).^{13,14}

26. Tautsaimniecībā nodarbināto vidējā mēnešalga 1999. gada pirmajos deviņos mēnešos bija 139,07 lati (98.73 lati 1996. gadā, 120.03 lati 1997. gadā un 133.34 lati 1998. gadā). Salīdzinot ar 1998. gada atbilstošu periodu, mēneša vidējā darba samaksa tautsaimniecībā nodarbinātajiem pieauga vidēji par 7%. Izglītības iestādēs, veselības aizsardzībā un sociālajā aprūpē vidējā darba samaksa ir vienā līmenī – 116-117 lati, kas joprojām ir krietni zemāka par tautsaimniecībā nodarbināto vidējo darba samaksas līmeni (aptuveni par vienu sesto daļu).¹⁵

27. Centrālās statistikas pārvaldes kopš 1995. gada veiktais ikgadējais darbaspēka apsekojums sniedz pārskatu par Latvijas darba tirgus pamata profilu.¹⁶

- 1999. gada maijā Latvijā bija 1.1608 miljoni (58%) ekonomiski aktīvo iedzīvotāju, to skaits bija nedaudz samazinājies, salīdzinot ar 1.177 miljoniem 1998. gada maijā. Šīs izmaiņas atspoguļo Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita sarukumu.

- No 1996. gada līdz 1998. gada vidum bija vērojama tendence pieaugt nodarbināto skaitam. Taču Krievijas krīzes ietekmē daudzos Latvijas uzņēmumos nācās atlaist strādājošos. Kopš 1999. gada maija tautsaimniecībā nodarbināto skaits pamazām ir sācis pieaugt. Nodarbināto cilvēku skaits palielinājās 1997. gadā, bet laikā no 1998. gada maija līdz 1999. gada maijam nodarbināto skaits ir samazinājies no 1.007 miljoniem līdz 998 tūkstošiem. .

- Proporcioniāli lielākais strādājošo skaits 1999. gada maijā bija nodarbināti lauksaimniecībā, mežsaimniecībā (16,7%), ražošanā (17,4%), mazum- un vairumtirdzniecībā (14,4%). No 1996. gada maija līdz 1999. gada maijam visievērojamākais nodarbinātības pieaugums bija vērojams mazum- un vairumtirdzniecības sektorā (pieaugums no 12,4% līdz 14,4%). Nodarbinātība izglītības sektorā samazinājās no 10% 1996. gadā līdz 8,8% 1999. gadā.
- 50,2% jeb 998 tūkst. iedzīvotāju, kas ir vecumā no 15 gadiem, bija nodarbināti. Nodarbinātības procents to iedzīvotāju vidū, kuriem ir augstāks izglītības līmenis, bija augstāks: 72% iedzīvotāju vidū ar augstāko izglītību, apmēram 65% - ar vidējo profesionālo izglītību, 52% ar vispārējo vidējo izglītību, 28% ar pamatizglītību.
- Tā kā ir grūti izdzīvot ar vienu algu, 5% jeb 47 tūkst. nodarbināto vienlaicīgi strādā vairākās darbavietās.

Reģistrētais bezdarba līmenis Krievijas krīzes ietekmē kopš 1998. gada augusta, kad tas bija 7,4%, sāka strauji pieaugt un sasniedza maksimumu 1999. gada aprīļa beigās (10,2%). Maijā bezdarba līmenis sāka mazināties, 1999. gada decembra beigās sasniedzot 9,1% (salīdzinājumā ar 9,2% 1998. gada decembra beigās). Ievērojamas atšķirības starp dažādiem reģioniem turpina radīt nopietnas problēmas - Rēzeknē, kas atrodas vēsturiski nabadzīgākajā Latvijas dienvidaustrumu daļā Latgalē, bezdarba procents 1999. gada novembrī bija 28,2%.¹⁷

- Darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vidū ir atšķirīgs, atkarībā no izglītības līmeņa un dzimuma. Viszemākais darba meklētāju skaits bija gan vīriešu, gan sieviešu vidū ar augstāko izglītību, savukārt, visaugstākais darba meklētāju rādītājs bija vīriešu vidū, kas nav apguvuši pamatizglītību vai apguvuši tikai pamatizglītību, un gan vīriešu, gan sieviešu vidū ar arodizglītību. Īpaši augsts darba meklētāju līmenis bija sieviešu vidū, kam bija tikai arodizglītība vai vispārējā vidējā izglītība. Tikai vidējās profesionālās izglītības (domājams, augstākajā līmenī) un augstākās izglītības līmenī darba meklētāju proporcija ievērojami samazinājās. Citiem vārdiem sakot, tikai to iedzīvotāju vidū, kuri apguvuši ko vairāk par vidējo izglītību, izglītības līmenis spēlē būtisku lomu darba iegūšanā.
- Dati atspoguļo neizdevīgo situāciju, kādā atrodas darba meklētāji lauku rajonos, kā arī sievietes, tomēr sievietes ar zemāku izglītības līmeni atrodas daudz neizdevīgākā situācijā salīdzinājumā ar pārejiem.¹⁸

28. UNDP ziņojumā par cilvēkresursu attīstību Latvijā Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1998 aplūkoti Latvijas darba tirgus kvalitatīvie aspekti. Ziņojumā atklāta būtiska nesaskaņotība/ nelīdzsvarotība darba tirgū vairākos aspektos:

- Garas darba stundas strādājošajiem, savukārt, bez darba esošajiem - ierobežotas iespējas atrast darbu.
- Nevienlīdzība nodarbinātības pieejamības ziņā starp vīriešiem un sievietēm.
- Ievērojamas atšķirības starp reģioniem.
- Lielas atšķirības starp latviski runājošiem un latviski nerunājošiem iedzīvotājiem.
- Atšķirības starp tiem, kas vēlas un spēj pārvietoties uz citu vietu vai mainīt savu karjeru, lai atrastu darbu, un tiem, kas nevēlas vai nespēj pārvietoties uz citu vietu vai mainīties.

29. OECD pārskatam visbūtiskākais bija UNDP izdarītais atklājums, ka pastāv ievērojama neatbilstība starp darba devēju pieprasījumu pēc kvalificētiem darbiniekiem un izglītības sistēmas iespējām sagatavot darbiniekus pieprasītākajās profesijās. UNDP ziņojumā ir uzsvērtā nepieciešamība pēc nopietnām strukturālām reformām, kā arī nepieciešamība visai ekonomikas pielāgoties straujajam globalizācijas procesam. Latvijas tirdzniecības liberalizācijas politika un nesenā pievienošanās Pasaules Tirdzniecības Organizācijai nozīmēs arī to, ka daudzi Latvijas uzņēmumi nespēs konkurēt, neieviešot fundamentālas izmaiņas. Šīs tendences pareģo radikālas izmaiņas Latvijas darba tirgū un, līdz ar to, arī prasībās attiecībā uz izglītības sistēmu un tās darbību.¹⁹

ATSAUCES

- ¹ Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes dati
- ² Juris Dreifelds. Latvia in Transition. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, pp. 4-5.
- ³ Republic of Latvia, Ministry of Foreign Affairs. "History, Language, Identity and Culture of Latvia," <http://www.mfa.gov.lv>.
- ⁴ Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija "Profesionālā izglītība Latvijā". Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.
- ⁵ Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija "Profesionālā izglītība Latvijā". Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojums Eiropas Izglītības Fondam. Rīga, 1998, 30 lpp.
- ⁶ Latvijas Republikas Centrālā Statistika pārvalde. Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata. 1999.
- ⁷ Apvienoto Nāciju Organizācijas attīstības programma. Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997. 37 lpp.
- ⁸ Apvienoto Nāciju Organizācijas attīstības programma. Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 1997. 49 lpp.
- ⁹ Latvijas Republikas ekonomikas ministrija. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga, Decembris, 1998. 7-10 lpp. .
- ¹⁰ Centrālās statistikas pārvaldes darba spēka apsekojumā tiek lietota Starptautiskās darba organizācijas metodoloģija, kas atšķiras no Nodarbinātības valsts dienestā lietotās bezdarbnieku uzskaites. Tādēļ pēc ILO definīcijas nestrādājošo darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā (14,5%) ir augstāks, nekā Nodarbinātības valsts dienestā reģistrēto bezdarbnieku skaits (9,1%).
- ¹¹ Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes dati.
- ¹² TAI aprēķināts, balstoties uz vidējo mūža ilgumu, izglītības līmeni un pēc pirktspējas paritātes principa noteiktā reālā iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju. .
- ¹³ Gini indekss ir ienākumu nevienlīdzības rādītājs. Tas variē no 0 līdz 1 un ir vienlīdzīgs 0 pie nosacījuma, ka pastāv absolūta vienlīdzība ienākuma sadalē, un tas ir 1 pie absolūtas nevienlīdzības.
- ¹⁴ Latvijas Republikas ekonomikas ministrija. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga, Decembris, 1999. 55 lpp
- ¹⁵ Latvijas Republikas ekonomikas ministrija. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga, Decembris, 1999. 57 lpp
- ¹⁶ Latvijas Republikas ekonomikas ministrija. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga, Decembris, 1999. 58,59 lpp
- ¹⁷ Latvijas Republikas ekonomikas ministrija. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga, Decembris, 1999. 58,59 lpp
- ¹⁸ Akadēmiskā Informācijas centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija. Latvijas profesionālās izglītības sistēmas atbilstības jaunajiem ekonomiskajiem apstākļiem analīze. Rīga, 1998, 20-25 lpp. Kas Latvijā meklē darbu? Bezdarba situācija Latvijā. Analīzes elementi attiecībā uz izglītību. Rīga, 1997. .
- ¹⁹ Apvienoto Nāciju Organizācijas attīstības programma. Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997. 56-72 lpp.

OTRĀ NODAĻA.

LATVIJAS IZGLĪTĪBAS SISTĒMA

Juridiskā bāze

30. Saeima izdod visus likumus un likumu labojumus par izglītību, kā arī citus likumus, kas ietekmē izglītību, un apstiprina valsts budžetu. Ministru kabinets izdod būtiskākos ar izglītību saistītos normatīvos aktus - noteikumus. Izņēmuma gadījumos Saeimas sesiju starplaikos Ministru kabinetam ir tiesības izdot nolikumus, kam piemīt likuma spēks.

31. Izglītības un zinātnes ministrija (IZM) ir pilnvarota izstrādāt normatīvos aktus un normatīvo aktu labojumus. IZM ir tiesības izdot savām pakļautības iestādēm saistošas rekomendācijas, ja likumā noteikts, ka attiecīgā institūcija, pieņemot lēmumus, ir tiesīga izvēlēties.

32. 1991. gadā Latvija pieņēma Izglītības likumu. 1995. gada Latvijas Izglītības koncepcija nodrošināja pamatu tālākajām izmaiņām galvenajos ar izglītību saistītajos likumos.²⁰ Jaunais Izglītības likums, kas pieņemts 1998. gada novembrī, kalpo par pamatu savstarpēji saistītiem likumiem par galvenajiem izglītības sektoriem. Likums regulē izglītības sistēmu kopumā, kā arī izglītības veidus un līmeņus un izglītības iestādes. Tajā ir noteiktas valsts, vietējo pašvaldību, sabiedrisko organizāciju, profesionālo korporāciju un asociāciju, privāto iestāžu, izglītības iestāžu, vecāku un audzēkņu tiesības un pienākumi. Jaunais likums stājās spēkā 1999. gada 1. jūnijā.

33. Augstskolu likums tika pieņemts 1995. gadā. Universitātēm (augstskolām) ir dota diezgan liela autonomija no valsts attiecībā uz standartu un kvalitātes nodrošināšanas sistēmas izveidošanu un ieviešanu, nodarbinātības politiku un finanšu darbību. Augstākās izglītības padome kalpo kā augstākās izglītības koordinēšanas un kvalitātes nodrošināšanas institūcija. Padomei galvenokārt ir padomdevēja tiesības.

34. 1999. gada jūnijā Saeima pieņēma jaunu Vispārējās izglītības likumu un jaunu Profesionālās izglītības likumu. IZM ir izstrādājusi likumprojektu par pieaugušo izglītību un tālākizglītību.

35. IZM ir izstrādājusi izglītības attīstības stratēģisko programmu "Izglītība 1998 - 2003". Šī programma nosaka pārmaiņu stratēģiju visiem izglītības sistēmas līmeņiem, ieskaitot izmaiņas saturā, struktūrā un finansēšanā, kas jāievieš četru gadu laikā.

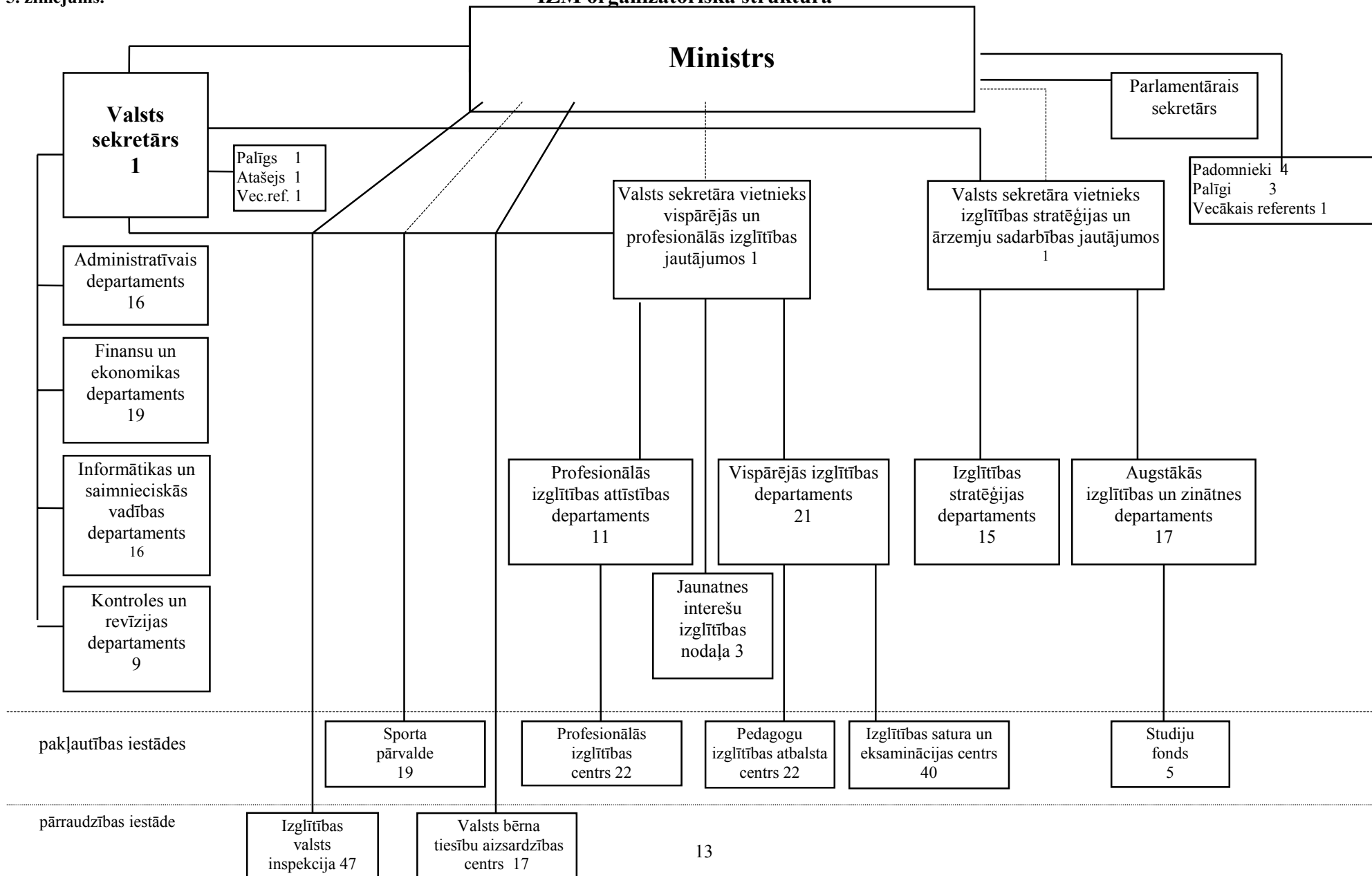
Politikas struktūra un pārvalde

Izglītības un zinātnes ministrija

36. Saeimas un Ministru kabineta kopējās politiskās struktūras ietvaros IZM ir centrālā izpildvaras iestāde Latvijas Republikā izglītības jomā. Tālāk parādīta IZM organizatoriskā struktūra:

5. zīmējums.

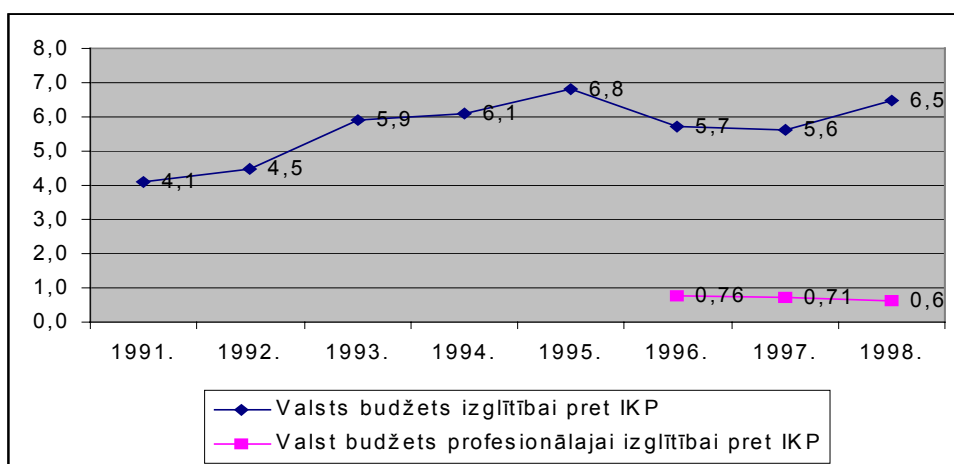
IZM organizatoriskā struktūra

37. Lielākā daļa valsts pirmsskolas mācību iestāžu un skolu, kas nodrošina izglītību, sākot no pamata līdz vidējai izglītībai, atrodas vietējo pašvaldību (pilsētu vai pagastu) pārziņā un ir pakļautas IZM vispārējai pārraudzībai. Valsts (nacionālā) valdība maksā skolotājiem algas un sedz sociālo nodokli, bet pašvaldības ir atbildīgas par uzturēšanas, kapitāla un citu darbības atbalsta izdevumu segšanu. Vietējās pašvaldības no sava budžeta sedz pirmsskolas izglītības iestāžu pedagoģiskā personāla algas. Valsts (nacionālā) valdība ir tieši atbildīga par lielāko daļu speciālo skolu (piemēram, par skolām bērniem ar īpašām vajadzībām) un par lielāko daļu arodskolu un vidējo profesionālo mācību iestāžu. Valsts nodrošina lielāko finansējuma daļu, un skolas ir IZM vai citu ministriju (Zemkopības, Kultūras, Labklājības ministrijas) pārziņā. Augstākās izglītības mācību iestādēm ir diezgan liela autonomija gan skolu pārvaldē, gan finansēšanā, un valsts finansējums tiek piešķirts no valsts budžeta.

38. 1998. gadā izdevumi izglītībai no valsts kopējā budžeta sasniedza 246,526 miljonus latu jeb 15,6%. Procentuāli izdevumi izglītībai 1998. gadā veidoja 6,5% no IKP, no kuriem 0,6% bija mērķdotācija profesionālajai izglītībai un apmācībai. Šie procenti parāda budžeta pieaugumu izglītībai kopumā, bet samazinājumu attiecībā uz profesionālo izglītību salīdzinājumā ar 1996. gadu. (6. zīmējums)²⁰

6. zīmējums. Izdevumi par izglītību, procentuāli no IKP

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

Izglītības līmeņi un pakāpes Latvijā

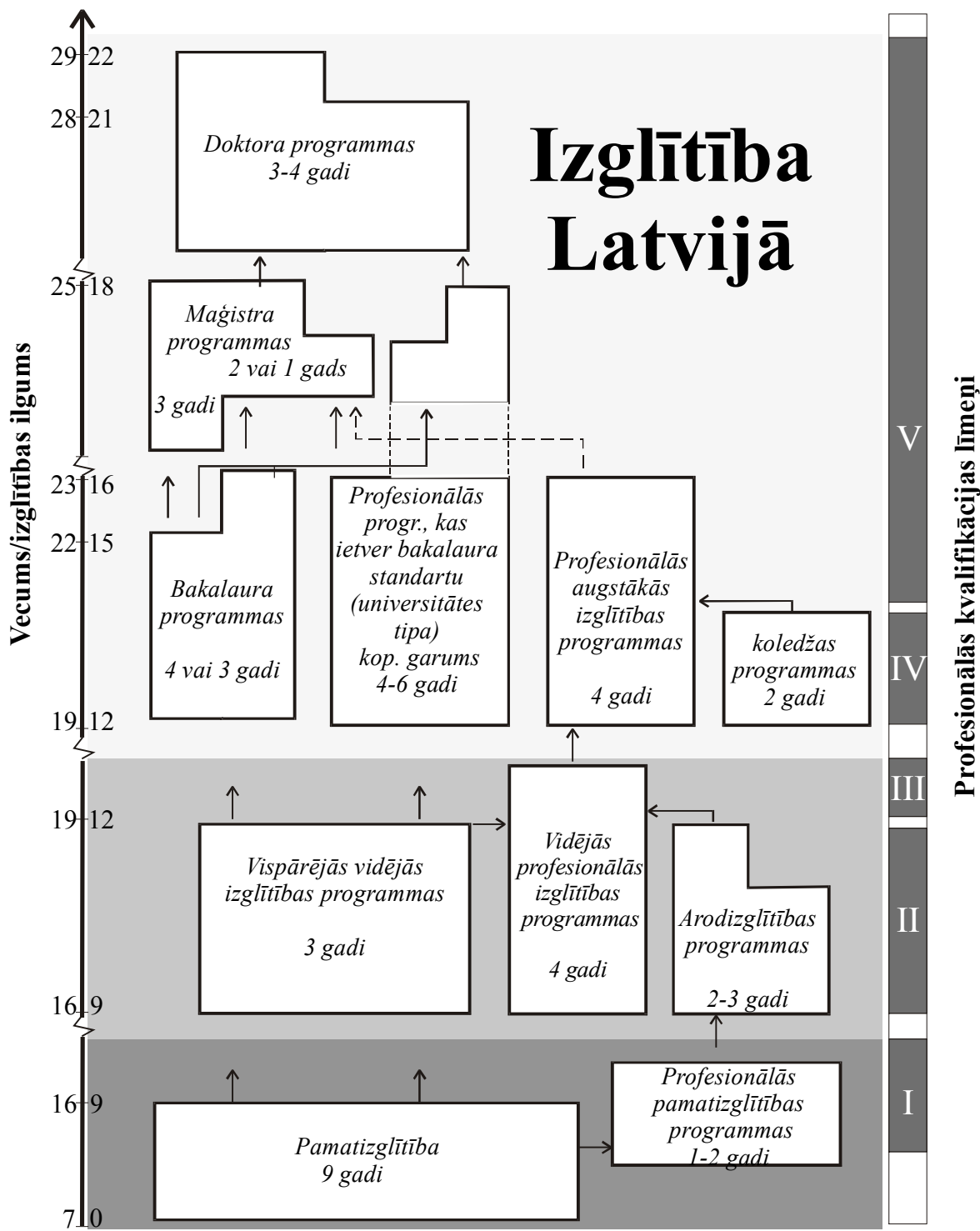
39. Latvijā izglītībā izmanto starptautiskās izglītības standartu klasifikācijas (ISCED) modificētu variantu ar sekojošajām kategorijām:

2. tabula. ISCED 97 līmeņu salīdzinājums ar Latvijā lietotajām kategorijām

ISCED 1997 līmeņi	Latvijā pieņemtās izglītības kategorijas
0. Izglītība pirms sākumskolas	Pirmsskolas izglītība
1. Pamatizglītības pirmā pakāpe	Sākumskola (1-4)
2. Pamatizglītības otrā pakāpe	Pamatskola (5-9)
3. Vidējā izglītība	Vispārējā vidējā izglītība Arodizglītība Vidējā speciālā izglītība
4. Izglītība pēc vidējās izglītības (neterciārā)	4.A Vispārējā vidējā izglītība, kas nodrošina pilnas vispārējās vidējās izglītības apguvi pēc vidējās profesionālās apmācības 4.B. Profesionālā apmācība pēc profesionālās izglītības vai vispārējās vidējās izglītības apguves
5. Terciārās izglītības pirmā pakāpe	5.A. Augstākā akadēmiskā izglītība, tai skaitā maģistra studijas 5.B. Profesionālā koledžas izglītība (pirmās pakāpes augstākā profesionālā izglītība). Pirmo reizi Latvijā 1999. gada jūnijā pieņemtais Likums par profesionālo izglītību formāli nosaka šī izglītības līmeņa piederību augstākai izglītībai
6. Terciārā izglītības otrā pakāpe	Doktorantūra

Avots: Latvijas republikas Centrālā statistikas pārvalde. Izglītības iestādes Latvijā 1998./99.mācību gada sākumā. Rīga 1999, lpp.7.

ISCED 1997. Starptautiskā standartizētās izglītības klasifikācija. , UNESCO, 1997, Novembris.

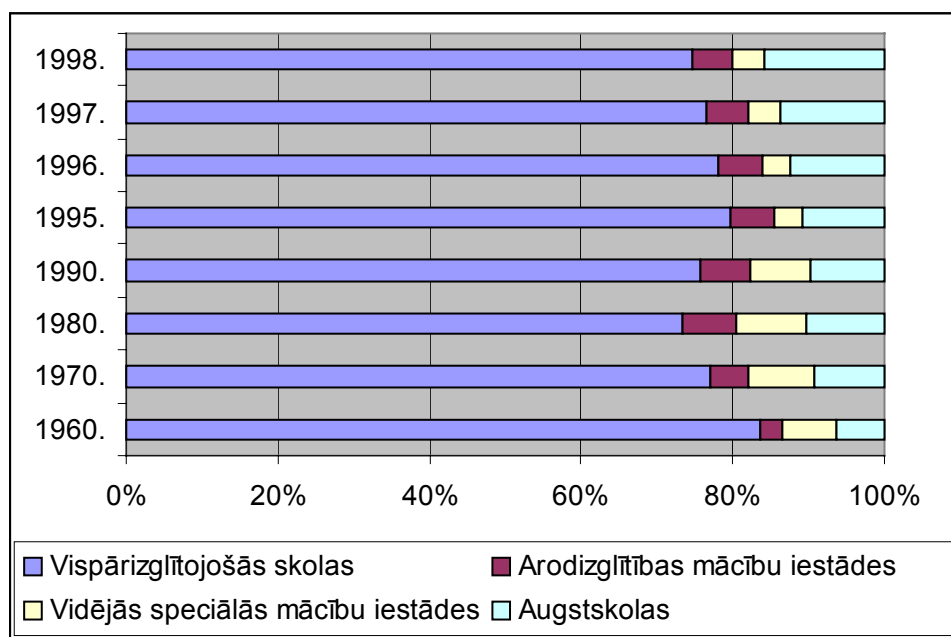

Avots: Akadēmiskās informācijas centrs, Izglītība Latvijā – 2000., Rīga, Latvija, 2000, lpp.3.

Uzņemšanas struktūras mainība

40. 8. zīmējumā ir parādīta Latvijas izglītības iestāžu audzēkņu uzņemšanas mainīgā konfigurācija 38 gadu ilgā periodā. Arodskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu izaugsme sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados atspoguļo Padomju Savienības politiku šajā laika posmā, kad uzsvars tika likts uz augsti specializētu strādnieku sagatavošanu darbam padomju ekonomikai. Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas ir pieaudzis pieprasījums pēc vispārējās vidējās izglītības, lai tālāk iegūtu iespēju iegūt augstāko izglītību, īpaši to audzēkņu vidū, kuri padomju laikos būtu mācījušies vidējās profesionālās izglītības sistēmā.

8. zīmējums. Audzēkņu uzņemšanas struktūra mācību iestādēs, 1960. - 1998. gads

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

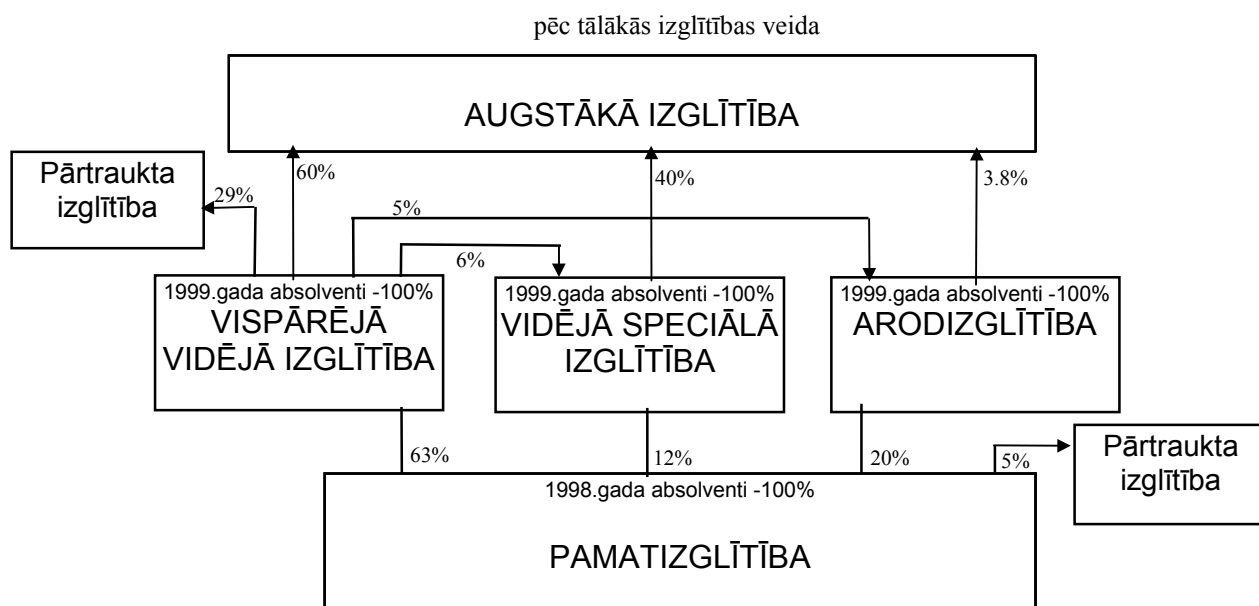
Audzēkņu plūsma

41. 1999. mācību gadā 9. klasi beidza 32 630 audzēkņu un 31 858 saņēma apliecību par pamatizglītību. Tikai 772 audzēkņi (2.4%) beidza pamatskolu, nesaņemot apliecību par pamatizglītību. 5% no apliecību saņēmēju neturpināja mācīties tālāk, 20% iestājās arodskolās, 12% iestājās vidējās speciālās mācību iestādēs un 63% turpināja mācīties, apgūstot vispārējo vidējo izglītību.

42. 1999. mācību gadā 16 610 audzēkņu beidza vidusskolu un tikai 209 (1.9%) nesaņēma atestātu par vispārējo vidējo izglītību. 60% no tiem iestājās augstākās izglītības mācību iestādēs, 29% iesaiņējās darba tirgū/ neturpināja mācīties, 5% aizgāja uz arodskolām un 6% devās uz vidējās speciālās izglītības mācību iestādēm. (No vidējo speciālo izglītību ieguvušajiem 1999. gadā mācības augstskolās turpināja 40%, no arodskolu absolventiem 3.8%).

43. Šajā zīmējumā ir ilustrēta audzēkņu plūsma:

9. zīmējums. Pamatskolu un vidējās izglītības mācību iestāžu absolventi 1998. gadā

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

Galvenie konteksta aspekti, kas ietekmē izglītības politiku

44. Papildus nepārtrauktajām pārmaiņām, kas risinās, virzoties uz atklātu, demokrātisku sabiedrību un noturīgu, sabalansētu ekonomisko attīstību, Latvijai jāsakaras ar četriem faktoriem, kas plašā mērā ietekmē arī izglītības politiku:

- Pievienošanās Eiropas Savienībai
- Valoda, etniskie aspekti un sociālā integrācija
- Reģionālās atšķirības un teritoriālā reforma
- Sabiedrības neticība valdībai un nepieciešamība pēc sabiedrības administrācijas reformas

Tālāk tiek īsumā aplūkotas galvenās attīstības tendences katrā no šiem aspektiem.

Pievienošanās Eiropas Savienībai

45. Latvijas valdība pievienošanās Eiropas Savienībai uzskata par vienu no galvenajām prioritātēm. Latvija 1995. gadā iesniedza pieteikumu iestājam Eiropas Savienībā un 1996. gada decembrī pieņēma nacionālo programmu integrācijai Eiropas Savienībā. Pirmspievienošanās procesā Latvijai jāizpilda vairāki ekonomiskie un politiskie nosacījumi, lai demonstrētu spēju uzņemties ES dalībvalstīm izvirzītos noteikumus. Starp būtiskākajiem nosacījumiem, kurus Eiropas Savienības Padome kandidātvalstij noteica 1993. gada jūnijā, ir:

- nepieciešamība panākt institūciju stabilitāti, kas garantē demokrātiju, likuma augstāko varu, cilvēktiesības, cieņu pret minoritātēm un to aizsardzību;
- funkcionējošas tirgus ekonomikas sasniegšana, kā arī spēja stāties pretī konkurences spiedienam un tirgus spēkiem Savienības ietvaros;
- spēja uzņemties dalībvalsts pienākumus, ieskaitot pievienošanās politiskās, ekonomiskās un monetārās savienības mērķiem.²¹

46. Eiropas Komisijas 1998. gada novembra Progresā ziņojumā par Latvijas pieteikumu pievienoties ES teikts, ka Latvija ir spērusi nozīmīgus soļus pamata nosacījumu izpildē.

47. Eiropas Savienības Līgumā (126. un 127. punktā) ir skaidri noteikts, ka Eiropas Komisija pilnībā respektē dalībvalstu atbildību par mācīšanas saturu un par izglītības un profesionālās apmācības sistēmām. Eiropas Komisija atbalsta un papildina dalībvalstu rīcību. Tāpēc gatavošanās pievienoties ES nenozīmē, ka Latvijai būtu steidzami

jāpieņem kāda speciāla ES likumdošana (formāli - *acquis communautaire*), bet gan tai ir nepieciešams nekavējoties stiprināt Latvijas ekonomikas konkurētspēju un Latvijas darba spēka nodarbināmības spējas/ darbspējas. Citas prasības, kas uzstādītas, lai varētu pievienoties ES, ir saistītas ar cilvēktiesībām un sociālo integrāciju, kā arī valsts reģionālajām struktūrām, kam ir svarīga, bet netieša ietekme uz izglītības politiku.

Valoda, etniskie aspekti un sociālā integrācija

48. Pēcpadomju periodā Latvijai ir jāsaskaras ar (mantojumā iegūtiem) sarežģītiem un politiski delikātiem jautājumiem, kas saistīti ar valodu, etniskajiem aspektiem un sociālo integrāciju. Savā ziņā šie jautājumi rada visnopietnākās problēmas izglītības politikai Latvijā. Tā kā šie jautājumi ir izsmeltoši aplūkoti citos ziņojumos, kā arī pārskata veikšanas periodā tie tika aktīvi apspriesti, OECD darba komanda šos jautājumus detalizēti neaplūkoja, izņemot tos aspektus, kas stipri ietekmē izglītības politiku.²²

49. 1998. gada Izglītības likuma 9. pantā ir noteikts, ka:

- Valsts un pašvaldības mācību iestādēs izglītība jāapgūst valstīs valodā.
- Izglītību kādā citā valodā var apgūt privātās mācību iestādēs vai valsts un pašvaldību mācību iestādēs, kurās realizē izglītības programmas mazākumtautībām, vai citās specializētās mācību iestādēs.
- Ikvienam cilvēkam ir jāapgūst valsts valoda un jānokārto eksāmens valsts valodā.
- Profesionālās kvalifikācijas eksāmens jākārtos valsts valodā.
- Akadēmisko un zinātnisko grādu ieguvei nepieciešamajiem darbiem jābūt valsts valodā.
- Ja profesionālās kvalifikācijas paaugstināšana vai profesijas nomaiņa tiek finansēta no valsts vai pašvaldību budžeta, tā jāveic valsts valodā.

50. 1998. gada izglītības likums nodrošina pakāpenisku 9. panta noteikumu realizāciju, kuros noteikta prasība apgūt izglītību latviešu valodā. Sākot ar 1999. gada 1. septembri, šie noteikumi ir spēkā attiecībā uz augstākās izglītības mācību iestādēm. Mācību iestādēs, kurās mācības nenotiek latviešu valodā, jāsāk ieviest nacionālajām minoritātēm domātas programmas un jāsāk pāriet uz latviešu mācībvalodu. No 2004. gada 1. septembra visu valsts un pašvaldību vispārējās izglītības mācību iestāžu 10. klasēs un valsts un pašvaldību profesionālo mācību iestāžu 1. kursos jāuzsāk mācības latviešu valodā.

51. To mācību iestāžu skaita palielināšana, kurās mācības notiek latviešu valodā, rada vislielāko nepieciešamību pēc skolotāju latviešu valodas iemaņu uzlabošanas, kā arī mācību grāmatu un materiālu izstrādes.

52. 1999. gada jūnija ziņojumā par sasniegto progresu ES pievienošanas procesā Latvija ziņoja, ka straujāk notiek pieteikšanās uz pilsonību saskaņā ar likumā "Par pilsonību" izdarītajiem labojumiem, kas tika ieviesti pēc 1998. gada referenduma. Ar ES *Phare* un citu donoru finansiālo atbalstu valdība turpina ieviest "Valsts programmu latviešu valodas apmācībai". 1998. gada decembrī sākās Programmas otrā fāze, kas ilgs divus gadus. Procesa ziņojumā arī uzsvērts, ka milzīgs solis uz priekšu ir 1998. gadā pieņemtais Izglītības likums.

53. Saskaņā ar likumu, skolas, kurās mācības nenotiek latviešu valodā, varēs izvēlēties pakāpeniski pāriet uz latviešu mācībvalodu vai arī uzsākt mazākumtautībām domāto izglītības programmu ieviešanu. Mācību iestādes pašas izstrādās šīs programmas, izmantojot Izglītības un zinātnes ministrijas sagatavotās paraugprogrammas vispārējai izglītībai. Izstrādātajās četrās paraugprogrammās ir atšķirīga attiecība starp nodarbībām, kam jānotiek latviešu valodā, un nodarbībām attiecīgās mazākumtautības valodā. Skolas pašas izvēlēsies modeļi, kas vislabāk atbilst to audzēkņu interesēm un valodas prasmei. Saskaņā ar Izglītības likumu, ir noteikts izglītības programmu statuss mazākumtautībām un tiek garantēts šo programmu finansējums vispārējai izglītībai no valsts un pašvaldību budžeta.²³

54. Lai gan skolu skaits ar latviešu mācībvalodu pieaug, tomēr saglabājas ievērojama plaisa starp politikas vēlmēm un realitāti skolās. Jautājums par mācībvalodu ir īsumā aplūkots šī pārskata tālākajās sadaļās (sadaļā par pirmsskolas izglītību, vispārējo izglītību, arodizglītību un profesionālo izglītību).

Reģionālās atšķirības un teritoriālā reforma

55. Tā kā Latvijā nav efektīvas reģionu valdības struktūras, tas ievērojami iespaido Latvijas spējas mazināt nopietnas reģionu sociālās un ekonomiskās atšķirības. Kā jau iepriekš minēts pārskatā par Latvijas ekonomiku, bezdarba rādītāji dažādos ģeogrāfiskajos reģionos ievērojami atšķiras. Pieaug atšķirības ieņēmumos starp lauku reģioniem un pilsētām. Padomju periods atstāja Latvijai mantojumā izkropļotu reģionālo attīstību, gan iedzīvotājus, gan ražošanu koncentrējot Rīgas reģionā. Citos reģionos attīstītie industriālie uzņēmumi bija domāti, lai kalpotu Padomju Savienības mērķiem, un tiem nebija dabīgas saiknes ar ilgdzīvotspējīgu Latvijas ekonomiku. Lielo lauksaimniecības un industriālo uzņēmumu iznīcināšana ārpus galvaspilsētas saasināja atšķirības starp Rīgu un citiem reģioniem, tā vietā radot minimālas alternatīvas nodarbinātības iespējas. Plaisas pastiprinās, un īpaši

satraucoša situācija ir valsts austrumu daļā, kur summējas zems iedzīvotāju blīvums, augsts bezdarbs, zemāks izglītības līmenis un iedzīvotāju sastāva novecošanās.

56. Pēc neatkarības atgūšanas Latvija ar pirmo pieņemto lēmumu atgriezās pie izteikti decentralizētas pašvaldību formas, kas eksistēja līdz 1940. gadam. Laika periods no 1990. līdz 1992. gadam bija raksturīgs ar strauju varas decentralizāciju un demokratizāciju, kas atspoguļoja vāju centrālo valdību un plaši izplatīto neuzticību padomju ērai raksturīgajām centralizētajām institūcijām. Ievērojami lielāka atbildība tika uzticēta vismazākajām pārvaldes vienībām - pagastiem. Šo pārmaiņu rezultātā 1999. gada sākumā ir 483 pagasti, kas apvienoti 26 rajonos, 7 metropoles tipa pilsētās un 70 pilsētās. 1999. gada sākumā gandrīz 40% pagastu dzīvoja mazāk par 1000 iedzīvotājiem un 221 pagastā (46%) iedzīvotāju skaits bija robežās no 1000 līdz 2000. Tikai 10% pašvaldību (29 pagastos un 28 pilsētās) iedzīvotāju skaits pārsniedza 4000. Rajoniem ir dota ierobežota vara funkciju veikšanai, ko parasti attiecina uz subnacionālajām reģionālajām pārvaldēm.²⁴

57. Izsakot savu viedokli par Latvijas pieteikumu pievienoties ES, Eiropas Komisija 1997. gadā to komentējusi sekojoši:

Latvija demonstrē skaidru politisku izpratni par nepieciešamību risināt augošās atšķirības reģionu starpā. Ņemot vērā tās nelielos izmērus, lēmums saglabāt reģionu politiku nacionālās attīstības stratēģijas kontekstā šķiet pamatots. Protams, Latvijai nepieciešams uzlabot administratīvās struktūras integrētu reģionālās attīstības programmu vadīšanu. Administratīvajai struktūrai jāspēj tikt galā ar attiecīgajām grūtībām. Tādējādi, veicot nepieciešamās reformas, Latvijai vidēji ilgā laika posmā jābūt gatavai pielietot Komisijas noteikumus un efektīvi novirzīt Eiropas Komisijas strukturālās politikas fondus.²⁵

58. Par spīti arvien pieaugošajai izpratnei, ka ir nepieciešama funkcionāla reģionālā struktūra starp pārvaldi un pašvaldībām (ieskaitot prasības pievienošanai ES), Latvijai nācies saskarties ar lielām grūtībām, cenšoties panākt vienošanos par šādu struktūru. Tajā pašā laikā sociālo un ekonomisko problēmu ievērojamās atšķirības rajonu starpā un valdības iespējas risināt šīs problēmas vēl joprojām ir viens no galvenajiem jautājumiem, ar kuru jāskaras Latvijai.

59. Teritoriālā reforma ekonomiski noturīgu pašvaldību izveidei ir būtisks elements Latvijas centienos mazināt sociālo un ekonomisko nevienlīdzību starp rajoniem. 1998. gada rudenī Saeima pieņēma likumu "Par administratīvo un teritoriālo reformu." Šajā likumā noteikts 6 gadu laikā veikt virkni pasākumu, lai ieviestu jauno reģionālo struktūru. Pirmajā posmā līdz 2003. gada 31. decembrim pagastiem, kuri brīvprātīgi vēlēties apvienoties, tiks nodrošināts finansiāls atbalsts, savukārt, otrajā posmā - no 2004. gada 1. janvāra līdz 2004. gada 30. novembrim pagastu apvienošana notiks saskaņā ar nacionālās valdības izstrādātajiem projektiem.

60. Valdība ir veikusi vairākus pasākumus, lai risinātu reģionālās attīstības jautājumus un virzītos teritoriālās reformas virzienā. Viens no šādiem pasākumiem ir Reģionu fondi ("Reģionu attīstība", bezpeļņas organizācija, valsts sabiedrība ar ierobežotu atbildību) reģionu ar vāju ekonomisko un sociālo attīstību atbalstīšanai, kas veidojušies iepriekšējās sistēmas sabrukuma rezultātā. Pieejamie fondi ir vērsti uz atbalstu uzņēmumu attīstībai, nodrošinot izglītības programmas pieaugušo pārkvalifikācijai, kā arī uz sākotnējo līdzekļu nodrošināšanu, lai sekmētu piekļūšanu kredītiem mazo uzņēmumu darbības atbalstīšanai. Vairākus reģionu fondu pasākumus administrē dažādas ministrijas, ieskaitot Izglītības un zinātnes ministriju (IZM).

61. Tomēr OECD pārskata veikšanas laikā 1999. gada februārī vēl nebija skaidras un noteiktas darbības programmas nevienlīdzības novēršanai valstī. "Ministru kabineta darbības deklarācijā" valdībai, kas darbu uzsāka 1999. gada jūlijā, noteikts, ka līdz 2001. gada janvārim valdībai "jānodrošina administratīvā sadalījuma ievērojama optimizēšana, lai uzlabotu sabiedrības pārvaldes efektivitāti." Līdz 2000. gada 1. jūlijam valdība plāno "sagatavot un iesniegt Saeimā likumprojektu par reģionālo pašvaldību iestādēm."²⁶

62. Izmaiņas likumdošanā un pašvaldību reforma ir radījusi nopietnas neatbilstības kompetences un atbildības sadalījumā izglītības jomā. Šīs problēmas ir īpaši svarīgas pirmsskolas izglītības mācību iestādēm un vispārīglītojošajām skolām, kas abas ir vietējās pašvaldības atbildībā. Tās arī būtiski ietekmē reģionālo profesionālās izglītības un apmācības koordināciju un Latvijas iespējas izpildīt to, ko sagaida cilvēkresursu attīstības politika pievienošanai ES.

Sabiedrības neticība valdībai un nepieciešamība pēc valsts administrācijas reformas

63. Šajā OECD ziņojumā uzmanība galvenokārt ir pievērsta valsts sektoram - Latvijas Republikas valdības un īpaši Izglītības un zinātnes ministrijas darbībai, kas atrodas izglītības reformas priekšgalā. Tāpēc kontekstā ir svarīgi pieminēt, ka Latvijas iedzīvotāju vidū valda ļoti neliela uzticība valdības institūcijām, tāpēc valsts administratīvā reforma ir viens no lielākajiem izaicinājumiem republikai. 1997. gadā veiktajā pētījumā par uzticēšanos lielākajām

institūcijām noskaidrojās, ka vislielāko uzticību ir izpelnījušās skolas un vismazāko uzticību ir saņēmušas valsts varas institūcijas.

3. tabula. Sabiedrības uzticība lielākajām institūcijām

Institūcijas	Procentuāli respondenti, kas "pilnībā uzticas" vai "daļēji uzticas" lielākajām institūcijām	
	Pilsoņi	Nepilsoņi
Skolas	83	70
Vietējās pašvaldības	52	35
Polīcija	41	47
Ministru kabinets	26	22
Saeima	21	22
Politiskās partijas	11	10

Avots: Apvienoto Nāciju attīstības programma (UNDP), Latvija. Ziņojums par tautas attīstību. 1998, lpp. 39.

64. Pētījums ir interesants arī tajā ziņā, ka, lai gan pastāv atšķirības pilsoņu un nepilsoņu starpā, tās kļūst minimālas, kad runa ir par uzticību valdības institūcijām. Valdības vērtējuma konstanti zemie rādītāji izriet no dažādiem apstākļiem, ieskaitot padomju periodā izveidojušos attieksmi pret valdību. Īpaši būtisku lomu spēlē bažas par valdības korumpētību.²⁷

65. Valsts administratīvā reforma ir viena no Latvijas galvenajām prioritātēm. No padomju laikiem civildienests mantojis birokrātijas un neefektivitātes tēlu; reforma aizsākās 1992. gadā, un 1994. gadā Saeima izdeva likumu "Par valsts civildienestu". Faktiskajai reformai vajadzēja notikt divu līdz trīs gadu periodā, bet progress ir bijis lēns un likums ir ticis atkārtoti labots. Sarežģītais process pilna civildienesta ierēdņa statusa iegūšanai ir radījis situāciju, ka ļoti daudzi kalpo tikai "kandidāta" statusā, citi, savukārt, ir aizgājuši no pastāvīga darba valdībā un atkal stājušies darbā līgumattiecībās. Zemā statusa un zemo algu dēļ valdībai ir grūti sacensties ar privāto sektoru augsti kvalificēto speciālistu piesaistīšanā. Kā uzsvērts Apvienoto Nāciju attīstības programmas (UNDP), Latvija. Ziņojums par tautas attīstību 1998, "viens no galvenajiem valsts administratīvās reformas uzdevumiem Latvijā ir moderna civildienesta izveide, kas būtu profesionāls, neatkarīgs no politiskajām partijām un nestu atbildību par valsts politikas ieviešanu."²⁸

66. Biežās valdības maiņas, ieskaitot sešu premjerministru nomainītu kopš neatkarības atgūšanas, nepārtraukti piesaistījušas uzmanību valsts administrācijas reformai, kā arī īpaši sarežģījušas visus reformas aspektus. Pašreizējā valdība ir izvirzījusi "ekonomisku un efektīvu sabiedrisko un pašvaldību administrēšanu" par vienu no galvenajām prioritātēm.²⁹

67. Noslēgumā darba grupa vēlētos minēt savu novērojumu par milzīgo paļaušanos uz nevalstiskām organizācijām (NVO) un starptautiski finansētiem projektiem Latvijas izglītības politikas veidošanā un ieviešanā. Ņemot vērā Latvijas ļoti ierobežotos resursus, ārējā finansējuma loma ir saprotama. Lai gan 1995. gadā Izglītības un zinātnes ministrija izstrādāja Latvijas Izglītības koncepciju, kas nodrošināja pamatu tālākajai galveno likumu pārskatīšanai, šķiet, būtiski ir tas, ka OECD pārskata veikšanas laikā šī koncepcija netika pieminēta. Līdz ar to, pēc OECD darba grupas domām, Latvijas izglītībā ir daudzas pakāpeniskas *izmaiņas*, bet minimālas stratēģiskas *reformas*. Pārskata vizītes laikā atkārtoti tika minēti jautājumi par sadrumstalotību, saskaņotības trūkumu, pārāk dziļu specializāciju un atskaitīšanās trūkumu visas sistēmas ietvaros, par spīti likumu un nolikumu formulēšanai, kas gandrīz līdzinās apsēstībai. Reforma nevar izrietēt tikai no projektiem un jaunievedumiem izglītībā. Ja tā nesakņojas Latvijas pašreizējā reālajā dzīvē un netiecas uz vienotu Latvijas nākotnes vīziju, reforma labākajā gadījumā paliks tikai juridiskas abstrakcijas līmenī un sliktākajā gadījumā radīs nevēlamu, kaitinošu skolu cīņu par izdzīvošanu. Ir vienota izpratne, ka nepieciešama nacionāla vīzija; tās neesamība ierobežo stratēģisko domāšanu, plānošanu un politisko vadību. Tās noformulēšana nestu tik nepieciešamo saskaņotību reformas pūliņiem; tas varētu arī stiprināt sabiedrības uzticību valdībai un balstītu Latvijas nacionālo vienotību, gatavojoties pievienoties ES.

ATSAUCES

²⁰ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija, Latvijas Izglītības koncepcija, Rīga: 1998.

²¹ Dati par 1998. gadu, kas iegūti no ETF ziņojuma par profesionālās izglītības un apmācības stāvokli Latvijā saistībā ar *acquis communautaire*, 1998. gada septembris (Hanna Autere).

²¹ Eiropas Komisija, Agenda 2000: Commission Opinion on Latvia's Application for Membership of the European Union, 1997. gada jūnijs.

²² Skat. Latvijas Republika. Human Rights and Social Integration in the Republic of Latvia: A General Survey. Latvijas Ārlietu ministrijas un Nacionalizācijas pārvaldes ziņojums Apvienoto Nāciju Attīstības programmas reģionālajā sanāksmē Jaltā 1998. gada 22. -24. septembrī - "Human Rights for Human Development".

Latvijas Republika. "Latvia's Contribution to the Report from the Commission on Latvia's Progress Toward Accession (National Progress Report), Rīga, 1999. gada jūnijs; Apvienoto Nāciju Attīstības programma, "Nacionālā saskaņa un sabiedrības integrācija", Latvija. Ziņojums par tautas attīstību, Rīga: 1997., lpp. 48-66.

²³ Latvijas Republika. "Latvia's Contribution to the Report from the Commission on Latvia's Progress Toward Accession (National Progress Report), Rīga, 1999. gada jūnijs, lpp. 10.

²⁴ Apvienoto Nāciju (UNDP) attīstības programma. "Latvijas reģionālā attīstība". Latvija. Ziņojums par tautas attīstību 1998. Rīga: 1997, lpp. 67-82.

²⁵ European Commission, Agenda 2000: Commission Opinion on Latvia's Application for Membership of the European Union, 1997. gada jūnijs

²⁶ Latvijas Republikas Ministru kabinets. "Deklarācija par MK darbu". Rīga, 1999. gada jūlijs.

²⁷ Apvienoto Nāciju (UNDP) attīstības programma. Latvija. Ziņojums par tautas attīstību 1998. Rīga: lpp. 38-40.

²⁸ Apvienoto Nāciju (UNDP) attīstības programma. Latvija. Ziņojums par tautas attīstību 1998. Rīga: lpp. 48.

²⁹ Latvijas Republikas Ministru kabinets. "Deklarācija par Ministru Kabineta darbu". Rīga, 1999. gada jūlijs.

TREŠĀ NODAĻA. OBLIGĀTĀ UN VISPĀRĒJĀ IZGLĪTĪBA

Politikas struktūra un pārvalde valsts līmenī

68. 1998. gada oktobrī pieņemtajā Izglītības likumā (4. punktā) bija noteikts, ka obligātajā izglītībā ietilpst "piecgadīgo un sešgadīgo bērnu sagatavošana pamatizglītībai un pamatizglītība vai pamatizglītības turpināšana līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai". Tādējādi Latvija apņēmas obligāto izglītību uzsākt jau pirmsskolas līmenī. Tomēr 1999. gada 5. augustā pieņemtajos 1998. gada Izglītības likuma labojumos norāde par "piecgadīgo un sešgadīgo bērnu sagatavošanu pamatizglītībai" tika svītrotā. Līdz ar to obligātā izglītība Latvijā sākas ar pamatizglītību un ilgst līdz deviņgadīgas pamatizglītības ieguvei. Ja audzēknis nebeidz vai nespēj pabeigt pamatizglītību, uz viņu līdz astoņpadsmit gadu vecumam attiecas obligātās prasības.

69. Kā aprakstīts iepriekšējā nodaļā, saskaņā ar vispārējiem parlamenta un Ministru kabineta rīkojumiem un Latvijas konstitūcijas un likumdošanas ietvaros Izglītības un zinātnes ministrija (IZM) ir centrālā izpildvaras iestāde izglītības jomā Latvijā. IZM atbild par skolām un tās pārraudzībā esošajām mācību iestādēm, ieskaitot arodskolas, skolas audzēkņiem ar īpašām vajadzībām un programmas mazākumtautībām. Tomēr pirmsskolas mācību iestādes, pamatskolas un vispārējās vidējās izglītības mācību iestādes atrodas vietējo pašvaldību pārziņā. Tādējādi IZM ir atbildīga par valsts standartu izstrādi un regulējošo, pārraudzības, kvalitātes nodrošināšanas un tehniskās palīdzības/atbalsta sniegšanas funkciju nodrošināšanu šīm skolām, savukārt citos sektoros IZM pilda daudz tiešāku pārraudzības lomu.

Vietējā un reģionālā pārvalde

Pašvaldības

70. Ikvienai vietējai pašvaldībai, ieskaitot 483 pagastus un septiņas lielās pilsētas, ir obligāti jānodrošina tās teritorijā dzīvojošajiem bērniem iespēja apgūt pirmsskolas un pamatskolas izglītību mācību iestādē, kas atrodas vistuvāk viņu dzīves vietai. Vietējām pašvaldībām arī jānodrošina jauniešiem iespēja apgūt vidējo izglītību. Likums nosaka, ka audzēkņiem ir tiesības brīvi izvēlēties skolu citas pašvaldības teritorijā, kas jāfinansē, slēdzot savstarpējus līgumus starp pašvaldībām.

71. Papildus atbildībai par izglītību, pagasta pašvaldības ir atbildīgas par veselu virkni pašvaldību funkciju izpildi (piemēram, ceļu uzturēšanu), kā noteikts likumā "Par pašvaldībām". Pilsoņi ievēl pagasta padomi, kas kalpo kā politiskās varas institūcija attiecīgajā pašvaldībā.

72. Bez citām funkcijām pašvaldībām arī:

- Saskaņojot ar IZM, jādibina, jāreorganizē un jālikvidē pirmsskolas, pamatskolas un sākumskolas, kā arī vidusskolas;
- Bērniem, kuri sasnieguši obligātās izglītības vecumu un kuri dzīvo to administratīvajā teritorijā, jānodrošina vieta pirmsskolas, pamatskolas un vispārējās vidējās izglītības mācību iestādēs;
- Saskaņojot ar IZM, jāpieņem darbā un jāatbrīvo no darba to pārziņā esošo mācību iestāžu vadītāji;
- Jāizveido to pakļautībā esošo izglītības iestāžu finansēšanas shēma no pašvaldības budžeta; saskaņā ar savstarpēji panākto vienošanos jāpiedalās valsts izglītības iestāžu, citu pašvaldību izglītības iestāžu un privāto izglītības iestāžu finansēšanā, jāsadalā un jāpiešķir finansu līdzekļi mācību iestādēm no pašvaldības budžeta un jākontrolē to racionāla izlietošana;
- jāpatur savā pārraudzībā skolu aprīkojums, nodrošinot, ka tā finansējums nav mazāks par Ministru kabineta noteikto minimālo līmeni;
- jāgarantē no valsts budžeta skolotāju algām piešķirtā finansējuma un valsts subsīdiju pārskaitīšana uz skolu rēķiniem;
- jānodrošina finansējuma piešķiršana tehniskajam personālam (ēku uzturēšanai, drošībai un citām funkcijām, kas nav saistītas ar mācībspēkiem);
- jānodrošina audzēkņiem profilaktiskā un pirmā medicīniskā palīdzība; un
- jānodrošina apkure, elektrība un citi komunālie pakalpojumi skolām.

73. Pagasta pārraudzībā skolu direktori ir atbildīgi par savu skolu ikdienas darbības nodrošināšanu, ieskaitot skolotāju pieņemšanu darbā un atlaišanu, algu noteikšanu valsts pieprasītā minimālā līmeņa ietvaros. Skolu direktoriem ir arī tiesības (un parasti tas ir nepieciešams) meklēt skolām papildus līdzekļus, kas nenāk no valsts finansējuma, griežoties pie sponsoriem, vecākiem un donoriem.

Skolu valdes

74. Septiņās lielajās pilsētās Skolu valdes atrodas vietējās pilsētu pašvaldības līmenī, un tās ir integrētas pašvaldības veiktajā izglītības administrēšanā. Citās Latvijas vietās skolu valdes funkcionē rajonu pilsētu līmenī. Kā jau šajā OECD pārskatā iepriekš minēts, reģionālās struktūras Latvijā atrodas attīstības stadijā, un šobrīd tām ir ierobežotas pilnvaras attiecībā uz pagastiem. Rajona pilsētu skolu valdes funkcionē rajona padomju paspārnē, kurās ietilpst visu rajonā esošo pagastu ievēlēto padomju priekšsēdētāji. Saskaņā ar likumu, skolu valdes priekšsēdētājam ir jābūt profesionālam izglītotājam. Rajonu pilsētu skolu valdēm var būt tiešas pārraudzības loma pār dažām skolām (piemēram, internātskolām, arodskolām vai speciālajām skolām audzēkņiem ar īpašām vajadzībām). Rajona pilsētu skolu valdes pamatfunkcijas ir saistītas ar pagastu pārziņā esošajām skolām, nodrošinot tām tehnisko palīdzību un atbalstu. Izglītības likumā definētās formālās atbildības jomas ir ierobežotas, bet IZM ir deleģējusi šīm rajonu institūcijām plašāku funkciju spektru, piemēram, kvalifikācijas celšanu un mācību atbalstu atsevišķām skolām. Starp skolu valžu pārziņā esošajām funkcijām ir arī sekojošās:

- veikt pasākumus rajona skolotāju kvalifikācijas uzlabošanai.

- koordinēt un nodrošināt metodoloģisko atbalstu.

- organizēt pieaugušo izglītību.

- palīdzēt skolām, nodrošinot mācību un metodiskos materiālus.

75. Rajonu skolu valžu galvenā funkcija ir īstenot rajona padomes/pilsētas domes izglītības politiku un piešķirt no valsts (nacionālā) budžeta nākošo finansējumu rajonā esošajām skolām skolotāju algām un sociālajai apdrošināšanai.

Finansēšana

76. Gan valsts, gan vietējās pašvaldības nodrošina finansējumu pirmsskolas mācību iestādēm, pamatizglītībai un vispārējai vidējai izglītībai. Valsts tieši pārrauga un nodrošina finansējumu arodskolām, vidējās profesionālās izglītības mācību iestādēm, speciālajām skolām, kā arī nacionālās izglītības, speciālās izglītības un "sociālās korekcijas" izglītības programmām. Pamatā atbildības sadalījums starp valsti (nacionālo valdību) un vietējām pašvaldībām izskatās sekojoši:

- valsts finansē skolotāju algu un sociālās apdrošināšanas izmaksas saskaņā ar Ministru kabineta noteikto politiku un normām. Valsts nodrošina arī finansējumu mācību grāmatām. Šis finansējums tiek iekļauts IZM budžetā kā atsevišķa pozīcija un tālāk tiek piešķirts skolu valdēm, balstoties uz normām, kas noteiktas uz vienu audzēkni. Algu fondā tiek rezervēts finansējums (apmēram 2% apjomā) akreditētajām privātskolām.

- Pašvaldības (pagasti un lielās pilsētas) nodrošina finansējumu mācību materiāliem, skolu ēku uzturēšanai un remontam, tehniskajam (ne mācītbspēkiem) skolu personālam (piemēram, tīrīšanai, uzturēšanai un drošībai), audzēkņu ēdināšanai un komunālajiem pakalpojumiem (apkurei un elektrībai). Ministru kabinets nosaka zināmu minimālo finansējuma līmeni, lai visā valstī nodrošinātu daudz maz vienmērīgu nodrošinājuma pakāpi.

Skolotāju algas un skolu finansējums

77. 1996. gadā Latvija vienojās par reformu ieviešanu skolu finansēšanā, un pārmaiņu process vēl joprojām ir ieviešanas stadijā. Jaunā politika ir izstrādāta, balstoties uz finansējuma principu, nosakot normu uz vienu audzēkni. Būtiska 1996. gada reformas iezīme ir tā, ka fondi skolotāju algām no valsts netiek tieši piešķirti pašvaldībām (izņemot lielās pilsētas), bet gan kopsummas veidā tiek piešķirti rajona skolu valdēm.

78. Mērķdotācija katra rajona skolu valdei balstās uz minimālo algu, ko nosaka Ministru kabinets uz vienu skolotāja vietu. Skolotāju vietu (slodžu) skaits vienā rajonā (līdz ar to arī kopsummas finansējums kā mērķdotācija rajonam) ir aprēķināts skaitlis, kas nav balstīts uz faktisko skolotāju skaitu. Dkolotāju algu mērķdotācija rajona skolu valdi tiek piešķirta pamatojoties uz rajona normēto audzēkņu skaitu. Skolotāju skaitu aprēķina, paredzot skolotāju uz 21 audzēkni, pareiznot šo skaitu ar koeficientu, kas atspoguļo stundu skaitu un mācību plānu sarežģītību katrā attiecīgajā izglītības līmenī, rajona iezīmes (lauki/pilsēta) un citus faktoros.

79. Skolas izstrādā budžetu katram mācību gadam, ņemot vērā skolotāju mācību plānus (atspoguļojot saturu un stundu skaitu), minimālo un maksimālo klašu lielumu un citus faktoros. Rajonu skolu valdes ir atbildīgas par skolām plānoto kopējo skolotāju algu sarakstu un valsts mērķdotāciju starpības izlīdzināšanu.

80. Līdz ar to skolu valdēm vismaz teorētiski ir tiesībās sadalīt finansējumu starp skolām, lai nodrošinātu stimulu optimizēšanas pasākumu veikšanai, piemēram, lielāku vidusskolu izveidei, lai varētu uzņemt audzēkņus vairāk nekā tikai no viena pagasta. Ņemot vērā smagos ekonomiskos apstākļus, ar kuriem jāsaskaras visai Latvijai, atsevišķiem reģioniem un konkrētiem pagastiem pastāv ievērojamas atšķirības starp plāniem un reālo finansējumu. Rajoni nesāņem pilnu valsts finansējumu mērķdotāciju veidā, un skolas saņem mazāk nekā paredzēts to budžeta priekšlikumā. Vidēji skolotāji izpilda 1. 3 skolotāju slodzes. Formula, pēc kuras veido rajonu mērķdotācijas, varētu izraisīt piešķirumu pārskaitījumus no viena reģiona citam, bet izlīdzinošie līgumi nogludina šo pārmaiņu nesto potenciālo iespaidu.

81. Tāpēc, par spīti progresam, kas panākts, virzoties uz daudz vienlīdzīgāku un efektīvāku finansēšanas sistēmu skolām, Latvija vēl joprojām saskaras ar nopietnām atšķirībām starp rajoniem. Bagātākās pašvaldības (Rīga, Ventspils un citas lielās pilsētas) papildus valsts finansējumam spēj nodrošināt ievērojamu papildinājumu skolotāju algām, savukārt citas pašvaldības nespēj to nodrošināt vai pat nespēj izpildīt valsts noteiktās minimālās prasības pašvaldību finansējumam skolu uzturēšanai.

Vietējo pašvaldību (pagastu) finansējums skolām

82. Pašvaldības, kā augstāk izklāstīts, nodrošina diezgan ievērojamu skolu finansējuma daļu. Tā kā pagastu lielums un finansiālās iespējas ir ļoti atšķirīgi, Latvijā ir ieviestas sabiedrības finansēšanas reformas vienlīdzības veicināšanai. Centrāli iekasētie ieņēmumi no individuālajiem un uzņēmumu ienākumu nodokļiem, importa, mazumtirdzniecības un atsevišķu preču nodokļiem tiek sadalīti sarp pašvaldībām saskaņā ar noteiktu formulu. Visi ieņēmumi no individuālo ienākumu nodokļiem tiek atdoti vietējai pašvaldībai, kuras teritorijā attiecīgais nodokļu maksātājs dzīvo. Tomēr valsts patur visus pārējos centralizēti iekasētos ieņēmumus un daļa no tiem tiek izmantota, lai finansētu "*system of categorical transfers*" pašvaldībām un ieņēmumu izlīdzināšanas fondu. "*The categorical transfers*" ir domāti, lai nodrošinātu pietiekamu finansējumu, kas ļautu vietējām pašvaldībām izpildīt valstī noteiktos minimālos izglītības pakalpojumu standartus, veselības aprūpi un sociālo aizsardzību. Izlīdzināšanas fonds ļauj visām vietējām pašvaldībām nodrošināt sabiedrisko pakalpojumu/ ērtību sniegšanu minimālā līmenī, piemēram, ielu apgaismojumu un parku uzturēšanu.

83. Izlīdzināšanas fonds nosedz 70% starpības, kas veidojas starp faktisko ieņēmumu no viena iedzīvotāja un vidējo valstī. Neviens no šiem abiem ieņēmumiem netiek novirzīts kā mērķdotācija izglītībai. Līdz ar to skolām un to vajadzībām ir jāsaņem finansējumu ar citām vajadzībām, kas ir vietējā pašvaldībā. Piemēram, skolas apkures un elektrības izmaksas var pārsniegt pusi no dažu nelielu pagastu kopējā budžeta, bet ietaupījums uz skolas komunālajiem maksājumiem ne vienmēr tiek atdots skolām, bet gan tiek izmantots citu vajadzību apmierināšanai, kas arī jāsedz no pagasta budžeta.

Institūciju veidi

84. Šī pārskata nodaļā, kurā aplūkots konteksts, ir parādīta Latvijas izglītības sistēmas pamata struktūra (īpašu uzmanību pievēršot tam, kā audzēkņi no pamatskolas var nonākt līdz augstākajai izglītībai). Obligātā izglītība sākas piecu vai sešu gadu vecumā, un izglītības likumā ir noteikta prasība "apgūt pamatizglītību (deviņgadīgo izglītību)"; šī obligātā prasība paliek spēkā līdz 18 gadu vecumam.³⁰

85. 1998. gada Latvijas Izglītības likumā piecgadīgiem un sešgadīgiem bērniem viens pirmsskolas gads bija noteikts kā obligātās izglītības pirmā pakāpe. Salīdzinot ar bērnodarziem citās valstīs, pirmsskola bija daudz izteiktāka mācību iestāde pretstatā tās agrākajai sociālajai un bērnu pieskatīšanas funkcijai. Kā jau iepriekš minēts, 1999. gada augustā pieņemtajos Izglītības likuma labojumos nosacījums par pirmsskolu kā obligātās izglītības pirmo pakāpi tika atcelts. Acīmredzot, lēmuma pamatā atcelt šo nosacījumu galvenokārt bija finansiālie iemesli. OECD darba grupa atzīst, ka pamatizglītības paplašināšana līdz pirmsskolas līmenim ievērojami ietekmētu finansēšanu un skolotāju sagatavošanu un pārkvalifikāciju. Tomēr efektīva pirmsskolas izglītība ir viens no svarīgākajiem līdzekļiem, kā valsts var uzlabot bērnu dzīvi un tālāko izglītošanos. Vizītes laikā Latvijā OECD darba grupa atzina apņemšanos veidot pirmsskolas izglītību kā obligātās izglītības pirmo pakāpi par pozitīvu attīstības tendenci. Darba grupa uzskata, ka Latvijas lēmums ar 1999. gada augustā pieņemtajiem labojumiem atcelt šo apņemšanos ir neveiksmīga un, cerams, īslaicīga parādība.

86. Pamatizglītība ir obligātās izglītības otrā pakāpe. Tā sākas sešu vai septiņu gadu vecumā un kopumā ilgst deviņus gadus - četri gadi sākumskolā, kam seko piecgadīga zemākā vidusskola - pamatskola. Absolventi saņem apliecību par pamatskolas (deviņu klašu) beigšanu – apliecību par pamatizglītību. Ar pamatskolas pabeigšanu noslēdzas obligātās izglītības apguve, lai gan audzēkņi, kas nav izpildījuši prasības, turpina mācīties, līdz pabeidz šo programmu vai sasniedz 18 gadu vecumu.

87. Pēc pamatskolas beigšanas audzēkņiem ir vairākas izvēles iespējas tālākai izglītībai, kas vairs nav obligāta. Vidējā speciālā izglītība un arodizglītība tiks aplūkotas atsevišķā šī pārskata nodaļā. Vispārējā vidējā izglītībā ir vietējo pašvaldību pārziņā. Lai iegūtu atestātu par vispārējo vidējo izglītību, audzēkņiem jānokārto gala eksāmeni

galvenajos priekšmetos un septiņi priekšmeti, kuros nav jākārto eksāmens, jāapgūst apmierinošā līmenī. Visi audzēkņi, kas ieguvuši šo atestātu, ir tiesīgi iestāties augstākās izglītības mācību iestādēs. Izglītības programmas un audzēkņu vērtēšana aplūkotas nedaudz tālāk šajā pašā nodaļā.

Skolu skaits, uzņemšana, mācībvaloda

Pirmsskolas iestādes

88. Laika posmā no 1995./96. gada līdz 1998./99. gadam pirmsskolas iestāžu skaits samazinājās no 608 līdz 586 jeb par 3.6%. Šajā pašā laikā audzēkņu skaits samazinājās no 72 847 līdz 66 143 (par 9.5%) un mācībspēku skaits samazinājās no 9015 līdz 8547 (par 6%). Vienlaicīgi privāto mācību iestāžu skaits palielinājās no trim līdz desmit un privātskolās uzņemto audzēkņu skaits no 156 līdz 278.³¹

4. tabula. Bērnu uzņemšana pirmsskolas iestādēs

Gads	Latvieši		Krievi		Poļi		Latvieši un krievi		Citi	
	Uzņemti		Uzņemti		Uzņemti		Uzņemti		Uzņemti	
1995/96	48 066	66,0	24 466	33,6	232	0,3	57	0,1	26	0,04
1998/99	47 015	71,1	16 688	25,2	186	0,3	2 254	3,4	-	

Avots: Izglītības un zinātnes ministrija. Izglītība Latvijā. 1995./96.m.g. – 1998./99.m.g., lpp. 9.

Dzimumstāba samazināšanās un obligātā pirmsskolas izglītība 5- un 6-gadīgajiem

89. Šie jautājumi it kā šķiet savstarpēji nesaisīti, bet tie abi ietekmē "skolu dzīvi", īpaši jau pamatskolās. Latvijas skolas vecuma iedzīvotāju skaits strauji sarūk: no 1990. līdz 1998. gadam vienā gadā dzimušo bērnu skaits samazinājās par 52% - no 37918 jaundzimušajiem 1990. gadā līdz 18410 jaundzimušajiem 1998. gadā. Līdz 1998. gadam kopējais dzimumstāba rādītājs latviešu sievietu vidū bija nokritis līdz 1.093, kas ir zemāks rādītājs, kāds jebkad ir bijis kādai nācijai.³² Skolās uzņemto audzēkņu skaits sāk atspoguļot šo rezultātu, un uzņemto audzēkņu skaits pirmajās klasēs turpinās samazināties vismaz līdz 2003. gadam, kad tas būs mazāks par pusi (48%) no 1998. gada līmeņa. Vēl joprojām nav skaidra politikas reakcija uz šo straujo kritumu, bet, jo mazāks audzēkņu skaits nāks uz skolu, jo grūtāk izglītības sektoram būs pamatot mazo skoliņu saglabāšanu, ļoti zemos (pēc starptautiskiem standartiem) audzēkņu/ skolotāju attiecības rādītājus - tikai 9.9 audzēkņi uz katru skolotāju valstī- un skolotāju vidējo darba slodzi 17.9 stundas nedēļā.

90. 1990. gadā gandrīz 75% no bērniem vecumā no 0 līdz 6 gadiem apmeklēja skolu, bet 1998. gadā šis skaits sasniedza tikai 40.3%. Līdz ar to no izglītības viedokļa pastāv patiesas bažas, ka arvien vairāk bērnu ierodas "lielajā skolā" pilnīgi nesagatavoti. OECD pārskata veikšanas laikā 1998. gadā pieņemtais Izglītības likums paplašināja obligāto izglītību, ietverot piecgadīgus un sešgadīgus bērnus, pielīdzinot skolas apmeklējuma uzsākšanas vecumu Eiropā izplatītajai praksei. 1999. gada augustā pieņemtie Izglītības likuma labojumi atcēla šo nosacījumu. OECD darba grupa apsvēra, ka obligātā pirmsskolas izglītība palīdzētu agrāk diagnosticēt grūtības ar mācīšanos un dotu nelatviski runājošiem bērniem vienu papildus gadu, lai "iedzītu". Reāli raugoties, tas varētu arī palīdzēt skolām saglabāt mācībspēkus par spīti audzēkņu skaita samazinājumam.

91. Obligātās pirmsskolas ieviešana, kā tas sākotnēji bija paredzēts 1998. gada Izglītības likumā, būtu liels izaicinājums Latvijai. Darba grupa dzirdēja, ka vairākām pašvaldībām būtu nopietnas problēmas ar 5- un 6-gadīgo audzēkņu izmitināšanu, bet lielākā daļa ar to spēs tikt galā. Pirmsskolai tika izstrādāts jauns izglītības standarts, kurā uzsvars vairāk likts uz bērna attīstību, nevis uz bērna prasmi lasīt, rakstīt un rēķināt. Pārskata veikšanas laikā darba grupa novēroja, ka, kopumā ņemot, obligātās izglītības paplašināšana, ietverot 5- un 6-gadīgos, ir prātīgs solis - ja vien nabadzīgākās pašvaldības saņems kādu papildus atbalstu. Tāpēc bažas rada tas, ka 1999. gada augusta labojumos šis nosacījums tika svītrots.

Vispārīzglītojošās skolas³³

92. Laika posmā no 1995./96. gada līdz 1998./99. gadam vispārīzglītojošo skolu (gan dienas, gan vakarskolu) skaits nostabilizējās - 1111, tai skaitā 1074 skolas ar pilnu mācību laiku un 37 vakarskolas. 1999./2000. māc. g. skolu tīkla optimizācijas rezultātā ir slēgtas 14 skolas, tāpēc salīdzinot ar iepriekšējo gadu kopējais skolu skaits samazinājās līdz 1095. Privātskolu skaits palielinājās no 24 skolām 1995./96. gadā līdz 48 skolām 1999./2000. gadā, galvenokārt pamatskolas un vidusskolas līmenī. Vienlaicīgi pieauga uzņemto audzēkņu skaits vispārīzglītojošajās skolās (gan dienas, gan vakarskolās) no 347 541 līdz 361432 jeb par 3.8%. Bija ievērojamas atšķirības starp dažādiem līmeņiem. No 7. līdz 9. klasei uzņemto audzēkņu skaits laika posmā no 1995./96. gada līdz 1999./00. gadam samazinājās no 95 452 līdz 88 029 jeb par 7.8%. Tomēr, atspoguļojot pieaugošo pieprasījumu pēc vispārējās vidējās izglītības (bieži vien tas ir potenciālais ceļš uz augstāko izglītību), uzņemto audzēkņu skaits klašu grupā no 10. līdz 12. palielinājās par 32,4% jeb no 37 472 līdz 49643. Uzņemto audzēkņu skaits vakarskolās un privātskolās, lai gan proporcionāli tas

sastāda ļoti nelielu daļu no kopējā audzēkņu skaita, pieauga visstraujāk, īpaši 10. –12. klasē. No 1995./96. gada līdz 1998./99. gadam vakarskolās uzņemto audzēkņu skaits pieauga no 9881 līdz 14380 (45%) un privātskolās uzņemto audzēkņu skaits pieauga no 1655 līdz 3007 (82%).³⁴

5. tabula. Vispārizglītojošās³⁵ (dienas) skolas

Skolu skaits		Sākumskolas		Pamatskolas		Vidusskolas		Speciālās	
Kopā	Laukos	Kopā	Laukos	Kopā	Laukos	Kopā	Laukos	Kopā	Laukos
1074	637	100	62	534	434	380	107	56	34
Uzņemšana									
Kopā	Laukos								
348 205	98 788	11 746	2456	89 296	56 301	238 800	36 170	8363	3 861
Audzēkņi uz skolu									
323,3	155,1	113,9	39,6	167,8	129,7	625,1	338,0	147,9	113,6

Avots: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, "Izglītības iestādes Latvijā 1997/98. mācību gada sākumā. lpp. 30-59.

93. Proporcioniāli pieauga bērnu skaits, kuru mācībvaloda ir latviešu valoda, no 61.6% 1995./96. gadā līdz 66.3% 1998./99. gadā.³⁶ Iepriekšējā, 1997./98. gadā latviešu valoda bija mācībvaloda 69% vispārizglītojošo skolu un 57% audzēkņu. Rīgā, atspoguļojot atšķirību iedzīvotāju koncentrācijā starp dažādiem reģioniem, latviešu valoda bija vienīgā mācībvaloda tikai 51% skolu un 39% uzņemto audzēkņu. Lauku rajonos, izņemot Latvijas dienvidaustrumu daļu, bērnu skaits, kuru mācībvaloda ir latviešu, bija ievērojami augstāks, nekā Rīgā un citās pilsētās.³⁷

6. tabula. Vispārizglītojošo³⁸ skolu iedalījums pēc mācībvalodas

	1996/97		1998/99		1996/97		1998/99	
	Skolas		Skolas		Uzņemšana		Uzņemšana	
	skaits	%	skaits	%	skaits	%	skaits	%
Kopā	1019		1018		334 646		339 842	
Latviešu	682	67	699	69	181 297	54,2	194 342	57,1
Krievu	194	19	185	19	110 886	33,1	103 953	30,7
Latviešu un krievu	137	13	128	13	25 805	12,45	26 186	11,9
Poļu	5	0,5	5	0,5	656	0,2	846	0,24
Ukraiņu	1	0,1	1	0,1	185	0,05	251	0,06

* 1 skola Rīgā, kur ir klases ar baltkrievu mācību valodu (47 skolēni); 1 skola Liepājā, kur ir klases ar lietuviešu apmācību valodu (29 skolēni)

Avots: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, "Izglītības iestādes Latvijā 1998./99. mācību gada sākumā. Rīga, 1999. , lpp. 40-43.

94. 1998./99. gadā uz 361 722 vispārizglītojošajās skolās uzņemtajiem audzēkņiem bija 35 880 skolotāju /mācībspēku, ieskaitot tos, kas strādā amatu apvienošanas kārtībā. Lielākā daļa mācībspēku (97%) un audzēkņu (96%) bija vispārizglītojošajās skolās ar pilnu mācību laiku.³⁹

Problēmas

95. Pārskata veikšanas laikā OECD darba grupa atklāja vairākas daudzsološas attīstības tendences Latvijas izglītības reformas gaitā, savukārt, aplūkojot Latvijas reformas salīdzinošā perspektīvā, iezīmējās vairāki problēmjautājumi. Tālāk tiek aplūkotas vairākas no šīm attīstības tendencēm un problēmjautājumiem.

Kvalitāte

96. Izglītības sistēmas kvalitāte balstās uz trīs stūrakmeņiem: ieguldījuma kvalitāti (izglītības finansējums, ēkas, personāls, mācību grāmatas un mācību materiāli); procesa kvalitāti (izglītības programmas, mācīšanas kvalitāte, klašu lielums, skolā pavadītais laiks) un "iznākuma" kvalitāti jeb audzēkņu sasniegumiem. Visi šie trīs faktori ir nepieciešami izglītības kvalitātei, bet pirmie divi faktori ir īpaši būtiski tāpēc, ka uz tiem balstās pēdējais faktors - audzēkņu mācīšanās.

97. Latvijā tiek realizēti daži no kvalitātes uzraudzības mehānismiem. Tiek ieviestas izmaiņas administrēšanas sistēmā un finanšu plūsmā, lai nodrošinātu lielāku vietējo kontroli. Citas izmaiņas ietver plašāku mācību grāmatu un mācību materiālu izvēli, izglītības programmu pārskatīšanu un reformu, kā arī jaunas pieejas skolotāju vērtēšanai un kvalifikācijas celšanai.

98. Kā vēl joprojām trūkst kopējā kvalitātes kontroles struktūrā, lai ministrs regulāri varētu saņemt drošu informāciju par izglītības kvalitāti, ko varētu izmantot juridisku un politisku pārmaiņu ieviešanai? Darba grupu māt bažas, ka lielāka vietējā kontrole, lai gan pati par sevi tā ir nepieciešama, nedos ministrijai efektīvu veidu, kā panākt, lai vietējās pašvaldības atskaitās par sniegtās izglītības kvalitāti. Decentralizācija bez atskaitīšanās sistēmas ir kā koks ar diviem galiem.

99. Pasaules Bankas/ Latvijas valdības ieteiktajā izglītības uzlabošanas projektā⁴⁰ ir uzsvērtā šādas vispārējās kvalitātes struktūras izveide. OECD pārskata izstrādes laikā projekts vēl nebija sācis darboties, bet fakts, ka Latvijas valdība uzskata kvalitātes uzlabošanu par vienu no galvenajām prioritātēm, ir ļoti daudzsoļošs.

100. Jaunās ievirzes izvēlei varētu atrast vairākus iemeslus. Pirmkārt, padomju laikos izglītības ieguldījums un process tika sīki kontrolēts, līdz ar to valdīja pieņēmums, ka iznākums ir prognozējams un to nav nepieciešams pārbaudīt tuvāk vai salīdzināt starptautiskā līmenī. Tagad, kad kontrole kļūst brīvāka un izglītības piedāvājums kļūst daudzpusīgāks, politikas veidotājiem visā valstī ir jārada uzticami paņēmieni, kā pārraudzīt kvalitāti - īpaši iznākuma kvalitāti - ne tikai valsts, bet arī Eiropas kontekstā. Otrkārt, skolas pārbaudes un gala eksāmeni īsti nebija reāls atsijāšanas veids uz vēlamajām vietām universitātē vai darba vietām - tās tika piešķirtas, balstoties uz pavisam citiem principiem, tāpēc skolu vērtējumam tika piešķirta maza vērtība un zema prioritāte. Tas bija arī ļoti lēts. Izglītības ministrijas netērēja naudu vērtēšanai; tikai ļoti nedaudzām bija cilvēki, kas pastāvīgi strādātu ar šiem jautājumiem. Latvijā līdz pat vēl nesenam laikam skolotājiem pašiem bija tiesības sastādīt un pārbaudīt skolas beigšanas eksāmenus saviem audzēkņiem. Tagad pastāv nepieciešamība pēc daudz objektīvākas, caurredzamākas, nacionālā līmenī salīdzināmas vērtēšanas sistēmas. Izglītības satura un eksaminācijas centrs jeb ISEC ministrijas ietvaros pakāpeniski ievieš centralizēti labotus eksāmenus, bet centrs vēl joprojām ir jauns, neliels pēc apjoma un finansiāliem resursiem, kā arī to ierobežo mācību priekšmetu skaits, kurus reāli iespējams pārbaudīt.

101. Treškārt, pēc 1991. gada entuziastiskā virzība uz decentralizāciju nesa līdzī arī prasību pēc līdzsvara, iespējams, pat paradoksālu nepieciešamību izveidot centralizētu kontroles mehānismu. Šādi centralizēti mehānismi ir nepieciešami, lai aizsargātu vienotu Latvijas nacionālās izglītības vīziju un aizstāvētu ikviena bērna tiesības uz vienlīdzīgas kvalitātes izglītību, neatkarīgi no tā, kas ir šis bērns un kur viņš dzīvo. Tagad, kad rajonu, vietējo pašvaldību un skolu rokās ir lielāka kontrole, un ministrijai nav ne naudas, ne tiesību pētīt, kas tajās notiek, vairs nav iespējams zināt, kādā kvalitātes līmenī tiek nodrošināta izglītība mācību klasēs.

102. Kopš 1991. gada daudzās bijušās Padomju Savienības valstīs inspekcijas ir zaudējušas savas juridiskās pilnvaras, kā arī to politikas realizācijas kontrolinstitūcijas loma ir krietni mazinājusies. Lai gan Latvijā vēl joprojām ministrijas paspārnē pastāv inspekcija, darba grupa dzirdēja, ka skolu inspektori nepārrauga mācīšanas un mācīšanās procesu. Viņi pārbauda dokumentus, nodrošina, ka pareizi tiek kārtoti skolas žurnāli un ka skolas ievēro pamata prasības, tādas kā apkures nodrošināšanu, grafiku/ stundu saraksta sastādīšanu, utt. Katrs inspektors atbild par apmēram 40 skolām; problēmas varētu radīt transporta jautājums; skolas apmeklējums neilgst vairāk par pusi dienas vai dienu, nedodot pietiekoši laika izprast skolu vai izveidot precīzu iespaidu par skolas sniegtās izglītības kvalitāti. Metodisti (mācību priekšmetu konsultanti) ir visos rajonos, bet rajoni ir pārāk plaši un ne vienmēr ir iespējams apmeklēt skolas, lai sniegtu palīdzību skolotājiem klasēs. Zemā atalgojuma un lielās darba slodzes dēļ ir grūti piesaistīt un noturēt kvalificētus metodistus.

103. Latvijai nepieciešama jauna sistēma regulārai skolu kvalitātes vērtēšanai. Ieteiktais novērtēšanas un akreditācijas process palīdzēs spert krietnu soli šajā virzienā, bet skolu uzlabošana ir intensīva un ilgstoša komandas darba rezultāts, kas prasa daudz vairāk par papīra darbu. Atjaunota profesionāla inspekcija varētu būt viens no galvenajiem paņēmieniem, kā ieviest reformas skolās un klasēs un kā sniegt būtisku atbalstu skolotājiem.

Standarti

104. OECD valstīs, kā arī jaunajās demokrātiskajās valstīs Austrum- un Centrāleiropā un bijušajā Padomju Savienībā pamanāmas divas būtiskas tendences: ceļšanās noteikt izglītības standartus, lai nodrošinātu izglītības kvalitāti, un mēģinājumi pāriet no zināšanu apguves uz to pielietošanu, risinot reālās dzīves problēmas. Abas šīs tendences balstās uz ideju, ka izglītības kvalitāte ir atkarīga no tā, kā tiek *veidots* audzēkņa prāts, nevis kā tas tiek *piepildīts*.

105. Izglītotāji Latvijā ļoti labi apzinās, ka šobrīd liela daļa mācīšanas un mācīšanās skolās un universitātēs ir vairāk balstīta uz zināšanu apguvi, nevis mērķēta uz analītiskas uz kritiskas domāšanas attīstīšanu un praktisko pielietošanu. Protams, mācīšanās process pieprasa, lai būtu pietiekoša lasīt-, rakstīt- un rēķināt prasme, kā arī pietiekošs faktisko zināšanu apjoms, bet ar to vēl nepietiek. Mūsdienu dzīve pieprasa tāds jaunus cilvēkus, kas spēj izvērtēt, ko viņi redz sev apkārt esošajā pasaulē, un kas spētu atbildīgi un radoši reaģēt uz to, ko redz. Tāpēc mūsdienu izglītībai jābūt vērstai uz jaunu cilvēku sagatavošanu, kas spēj paši rīkoties, pieņemt saprātīgus/ loģiskus lēmumus, kas balstīti uz gudri izvērtētiem esošajiem faktiem. Nepieciešams saprāts, spriešanas spējas un izteile, kā arī faktu zināšanas.

106. Priekšmetu standarts (faktiski izglītības programmas satura prasības) Latvijā tika ieviests 1992. gadā, bet tas bija tikai nedaudz paplašināts zināšanu uzskaitījums, kas jāapgūst un jānovērtē katrā klasē. 1996. gadā IZM uzsāka obligātās izglītības valsts standarta izstrādes procesu divu gadu garumā, kurā noteiktas reformas, kas jāievieš līdz 2005. gadam. Tas jau ir kaut kas daudz vairāk par vienkāršu obligātās izglītības (1. -9. klasei) programmu reformu. Tas nozīmē pabeigt fundamentālu *izglītības* reformu, kas balstās uz trīs principiem:

- akcenta nomaīņu no zināšanu apguves uz to pielietošanu un izmantošanu;
- praktisku orientāciju, uzsvaru liekot uz problēmu risināšanas un aktīvas rīcības iemaņām;
- izglītības programmas priekšmetu labāku savstarpējo saikni un integrāciju, lai izvairītos no robiem zināšanās un pārslodzes.

107. Obligātās izglītības valsts standarts (1. -9. klasei) tika izstrādāts divu gadu laikā, saņemot konsultācijas no ārpusēm, kā arī piešķirot šim procesam plašu publicitāti. Vecāki netika īpaši iesaistīti. Tikai nedaudzi vecāki izteica vēlmi piedalīties, lai gan pastāvēja iespējas izteikt savus komentārus.

108. Jaunie standarti tika apstiprināti 1998. gada aprīlī, un tie ir publicēti tā sauktajā "Dzeltenajā grāmatā", kas ir pieejama visās pamatskolās Latvijā. Tajā ir akcentētas mūsdienu Latvijas vērtības, tādas kā vienotība, ieskaitot pāreju uz latviešu valodu kā "valsti vienojošu valodu"; vispārēja vienlīdzība un tiesības visiem, ieskaitot bērnus ar īpašām vajadzībām; izglītības sistēmas integrācija; un mācīšanās kā pamats mūžizglītībai.⁴¹

109. Valsts standarta galvenais mērķis ir nodrošināt struktūru, kuras ietvaros rajoni un skolas var izstrādāt vietējos mācību plānus, modificējot saturu pēc nepieciešamības, nezaudējot standarta noteiktās prasības. Šī struktūra ir līdzīga tabulai, kurā uz vienas ass tiek izkārtoti obligātās izglītības komponenti (iepašas matemātikā, saskarsmes iemaņas, sociālās iemaņas, morāles un ētikas iemaņas). Uz citām asīm tiek izkārtotas "izglītības sfēras" (valoda, es un sabiedrība, māksla un dabas zinātnes). Rezultātā tiek iegūts komplicēts, ar dažādām kodētām krāsām iekrāsots tīkrojums. Tradicionālie priekšmeti tiek ietilpināti šajā plašākajā konceptuālajā struktūrā, parādot saistību starp sportu, cilvēku un sabiedrību, mākslu un vēsturi, utt.⁴²

110. "Dzeltenā grāmata" ir ievērojams sasniegums. Darba komanda redzēja, ka skolas un skolotāji to labprāt pieņem. Kaut gan vienlaicīgi darba komanda dzirdēja arī zināmu kritiku par jaunās izglītības struktūras sarežģītību un diezgan lielu nedrošību par tās realizēšanu klasēs.

Dažādie viedokļi par Valsts standartu

111. Vēl joprojām pastāv diezgan liela atšķirība starp to, ko tiek plānots sasniegt ar jaunajiem standartiem, un to, kas reāli notiek klasēs. Darba grupai tika teikts, ka "skolotājiem ir četri avoti: mācību grāmatas, stundu plāns ar iestrādātu zināmu elastību, 1995. gadā izstrādātie satura standarti un "Dzeltenā grāmata". Pastāv plaisa starp standartiem un vērtēšanu: šī plaisa ir mācīšanas "melnā kaste". Skolotāji apgalvo, ka viņiem ir nepieciešami mācību priekšmetu standarti un mācību programmas, kas balstītu "jumta standartus"; viņi arī vēlas, lai četri viņiem pieejamie avoti būtu savstarpēji savietojami, nevis savstarpēji nesaderīgi.

112. Skolotāji arī apgalvo, ka mācību grāmatas ir balstītas uz vecajiem standartiem un, ja netiks izstrādātas jaunas mācību grāmatas saskaņā ar jaunajiem standartiem, pastāv risks, ka mācīšana un mācīšanās paliks uz zināšanām balstīta un priekšmetiem piesaistīta, kā tas ir tagad. Vēl jo vairāk - pastāv dažādi viedokļi par standartu būtību: daži tos uzskata par vispārējiem mērķiem, kuru virzienā skolām vajadzētu strādāt, kamēr citi interpretē tos kā striktas prasības.

113. Jaunajiem standartiem piemīt vairākas iezīmes - piemēram, skolotājiem nav izprotama prasmju un sasniegumu nodalīšana audzēkņa mācīšanās procesā. Darba grupa dzirdēja, ka jaunā tipa eksāmenus audzēkņi pieņem daudz labprātāk nekā viņu skolotāji, kuriem ir grūti pielāgot savus mācīšanas paņēmienus un kas uzskata, ka dažas no jaunajām pārbaudes formām ir pārāk prasīgas. Bez tam ne visiem skolotājiem piemīt pietiekoši daudz radošo spēju un patstāvības, lai optimāli izmantotu izvēles priekšmetu un projektu nedēļu sniegtās jaunās elastības iespējas vai arī lai viņi pielāgotu savus uz zināšanām balstītos materiālus daudz aktīvākai un uz kompetenci balstītai apmācības pieejai.

Standarti: ceļš virzībai uz priekšu

114. Darba komandai ir skaidrs, ka skolotājiem būs nepieciešams nopietns atbalsts un apmācība kvalifikācijas uzlabošanai, lai viņi varētu strādāt ar jaunievedumiem. Pamatdoma ir sekojoša: jo lielāka elastība un sarežģītības pakāpe, jo lielākas prasības tiek izvirzītas skolotāju kompetencei, skolotāju iesaistei darbā skolas līmenī un skolas kultūrai/ tradīcijām.

115. Vairākās OECD valstīs izstrādātās izglītības programmas līdzinās tiem virzieniem, kas šodien vērojami Latvijā. Pieredze rāda: jo daudzveidīgāks un sarežģītāks ir mācīšanās process un tā sagaidāmie rezultāti, jo grūtāk ir izstrādāt detalizētas, no ārpuses iepriekš noteiktas programmas mācīšanai. Citiem vārdiem sakot, kad audzēkņu mācīšanās gaitā sasniedzamie rezultāti sniedzas pāri zināšanu un attiecīgo pamata iemaņu apguvei, centralizēti plānot mācīšanu kļūst daudz grūtāk. Ņemot vērā citās zemēs gūto pieredzi, Latvijai, tāpat kā citām valstīm, kur tiek gaidīts, ka izglītības rezultāti atbildīs jaunās sabiedrības vajadzībām, ir nepieciešams stiprināt mācīšanas aktīvu plānošanu skolu līmenī. Skolotājiem ir ne tikai jāizlemj, kā viņi pasniegs attiecīgās tēmas, bet arī jānoskaidro un konceptuāli jānoformulē mācīšanas gala mērķi un uzdevumi, lai varētu noteikt skaidru saikni starp viņu priekšmetu un skolas vispārējo misiju.

116. Pagaidām Valsts standarts aptver tikai obligātās izglītības periodu līdz 9. klases beigām. Ļoti svarīgi būtu nodrošināt, lai līdzīgi standarti tiktu izstrādāti arī augstākā līmeņa vidējai izglītībai, ieskaitot vispārējo vidējo izglītību, arodizglītību un vidējo speciālo izglītību. Saskaņoti nacionālie standarti šajos sektoros ir īpaši būtiski, jo šie sektori noved pie profesionālajām kvalifikācijām vai pie iestāšanās augstākās izglītības mācību iestādēs. Tāpēc šajos standartos ir jāņem vērā tas, ko sagaida darba devēji un universitātes, saglabājot vienotības un vienlīdzīgas pieejamības principus. Ļoti svarīgi būs to izstrādē iesaistīt augstākās izglītības sektora un darba devēju pārstāvjus (kā arī profesionālus izglītotājus un ministrijas amatpersonas). OECD komanda tika informēta, ka šie punkti ir noteikti Profesionālās izglītības likumā un tiek ņemti vērā, izstrādājot vispārējās vidējās izglītības standartu.

117. Standarti ir nepieciešami arī citu ministriju pakļautībā esošajām skolām - piemēram, Kultūras ministrijas un Zemkopības ministrijas skolām. Svarīgi nodrošināt, lai standarti vismaz galvenajos priekšmetos būtiski neatšķirtos no IZM standartiem; IZM pārstāvju līdzdalība citu sektoru standartu izstrādes grupās varētu būt ļoti noderīga.

Izglītības programma un mācīšana

Mācīšana un mācīšanās klasē

118. Pēc 1989. gada attīstības gaitas atspoguļotāji tiecas aplūkot izglītības reformu, raugoties no plašu aspektu viedokļa, piemēram, finansējums, standarti, izglītības programmas reforma, skolotāju apmācība, saikne starp skolu un darba tirgu un tamlīdzīgi. Šķiet, ka tas vairāk ir vērst uz juridisku un politisku risinājumu rašanu: tās ir jomas, kurās mēs "varam kaut ko izdarīt", kurās rezultāts varētu būt reāli saskatāms arī pēc, piemēram, piecu gadu projekta realizācijas.

119. Tomēr skolās reālais darbs notiek klasēs. Ir ļoti grūti izvērtēt, kādā veidā šeit tiek iespaidota bērnu dzīve, bet tas noteikti ir daudz svarīgāk nekā, piemēram, tas, vai kāda konkrēta izglītības programmas daļa tiek mācīta jaunā, atraktīvā veidā. Šobrīd Latvijā lielākā daļa skolu vairāk ir norūpējušās par savu izdzīvošanu, ne tik daudz par pārmaiņu ieviešanu. Tāpat kā daudzu vietējo pašvaldību iedzīvotāji, ģimenes un bērni. Varētu pat teikt, ka izmaiņu neieviešana klasēs ir kļuvusi par tādu kā miera un stabilitātes simbolu. Sievietes, kas strādā šajās klasēs, nogurušas no reformām bez resursu nodrošinājuma, neuzskata par savu galveno pienākumu ieviest jaunievedumus, bet gan nosargāt bērnus drošībā, kā arī saglabāt tādas vecmodīgas vērtības, kā disciplīna un mācību grāmatu un stundu plānu stabils "drošais pamats" neparedzamo pārmaiņu gūzmā.

120. Pašlaik grūtākais uzdevums ir pieņemt jauno, nezaudējot labo, kas Latvijā tiek sniegts skolas klasēs, kā arī nenoniecīnāt tā vērtību. Skolotājiem vajadzētu saprast, ka ilgnoturīgas pārmaiņas sākas, izejot no šodienas situācijas un uzmanīgi izvērtējot, kādas pārmaiņas ir nepieciešamas. Mākslas, valodu un sporta elementus vajadzētu saglabāt kā būtiski svarīgu mācīšanas procesa un izglītības programmu sastāvdaļu skolās. Jaunajām idejām vajadzētu rasties no esošajām stiprajām pusēm, ne tikai izmantojot no ārpuses nākošo iniciatīvu.

Jaunajiem apstākļiem nepieciešamās zināšanas, prasmes un iemaņas

121. Padomju ēras mantojumu Latvijas skolās vēl joprojām var novērot: skolotāji tiecas mācīt ārpus skolām izstrādātās mācību programmas, nedaudz pielāgojot saturu vai mērķus saviem audzēkņiem un konkrētai situācijai. Taču Latvijas pāreja no centralizētās ekonomikas uz brīvā tirgus ekonomiku prasa citādas iemaņas un attieksmi, kas ir ļoti būtiski gan pašam darba spēkam, gan tā ražotās produkcijas patērētājam.

122. No pedagoģiskās perspektīvas raugoties, tas nozīmē, ka mācīšanas un mācīšanās procesā cilvēka attīstības neizzīņas jomām ir jāpiešķir vienlīdzīgs statuss ar tradicionālo zināšanu apguvi. Problēmu risināšanas spējas, sadarbība ar pārējiem un pašpalāvēība ir tās dzīves iemaņas, kuras jāpraktizē un jānovērtē klasē. "Dzeltenajā grāmatā" ietvertajos standartos (skat. iepriekš, IZM, 1998. gads) uzsvars tiek likts uz domāšanas/ spriešanas iemaņu, kopīgas strādāšanas prasmju attīstīšanu un plašākas radošas pieejas veicināšanu skolās strādājošo skolotāju vidū. Pārskata darba komanda rosināja meklēt un atrast jaunus pētījumu un izstrādes projektus pedagoģiskajās mācību iestādēs un skolās, kas sadarbojas ar tām; tomēr ceļš no idejām un vēlmēm līdz praktiskai realizācijai skolas klasē vienmēr ir garāks un grūtāks, nekā sākumā paredzēts.

"Izglītības programmas" ("Curriculum") nozīme

123. Viens no šķēršļiem modernas izglītības programmas izstrādei Latvijā ir vienprātības trūkums par to, ko nozīmē jēdziens "izglītības programma" ("curriculum"). Precīzāk sakot, latviešu valodā nav termina, kas atbilstu jēdziena "curriculum" mūsdienīgai izpratnei. Darba komanda redzēja, ka vairumā gadījumu "curriculum" tiek saprasta kā "izglītības programma", "mācību programma" vai vienkārši "mācību plāni" ar katram skolas priekšmetam piešķirto attiecīgo stundu skaitu. Pārrunās ar ekspertiem izglītības jautājumos, skolotājiem un pētniekiem OECD misijas laikā darba komanda ievēroja diezgan lielu apjukumu, izprotot "curriculum" dažādos veidos. Tas nav tikai semantiskas dabas jautājums: šeit būtiska loma ir arī konceptuālajam aspektam.

124. Kopīgais izglītības programmas ("curriculum") izstrādes jēdziens tiek devalvēts, ja aprobežojas tikai ar saturu, secību un citiem tehniskās dabas aspektiem, nevis pievēršas mācīšanas organizēšanas veidiem, lai sekmētu audzēkņu interesi un labu mācīšanos. Ja tiks lietoti pretrunīgi/ nekonsekventi termini, būs ļoti grūti sasaistīt Latvijas skolu uzlabošanā ieguldītos pūliņus ar starptautiskajām tendencēm. Izglītības programmas ("curriculum") izstrādes jēdziens ir ļoti plaši izplatīts izglītotāju vidū starptautiskā mērogā; ja šis termins neeksistē vai nav precīzi definēts, būs diezgan lielas problēmas sasaistīt Latvijas ekspertu un viņu ārvalstu partneru domāšanu/ izpratni. Akcents uz mācīšanos un mācīšanas kontekstu saglabāsies diezgan minimāls, galvenokārt koncentrējoties uz saturu un secību, bet ne uz tādas mācīšanās vides izveidi, kas rosinātu audzēkņu zinātkāri. Un, kas ir visnopietnākais -, izglītības programmas ("curriculum") izstrāde labākajā gadījumā paliks speciāli izveidotu skolu darba grupu darbības lauks, bet ne visas skolas dinamiskas darbības objekts.

Pašreizējā situācija

125. Latvijas gadījumā izglītības programmas ("curriculum") *izstrādes* vietā eksistē izglītības programmas ("curriculum") *sistēma*, kas sastāv no četriem pamatelementiem, kas visi tiek regulēti "no augšas": vispārējie valsts standarti, konkrēto priekšmetu standarti (ne visiem priekšmetiem tie ir jau pieejami), mācību programmas un vienots stundu plāns/ grafiks. Valsts standarti ir sagatavoti pirmsskolas izglītībai un obligātajai izglītībai no 1. līdz 9. klasei. Valsts standarti vispārējai vidējai izglītībai tiek gatavoti. Šie dokumenti kā daļa no izglītības programmas ("curriculum") "sistēmas" nosaka vispārējos skološanās mērķus un katra atsevišķā priekšmeta mērķus, aprakstot saturu un atvēlēto laiku. Daudzas valstis tā tiešām regulē un vada skolotāju darbu. Tomēr Latvijā šī sistēma, šķiet, ir izteikti vērsta "no augšas uz apakšu", sniedzot minimālu iespēju klasē strādājošajiem skolotājiem iesaistīties faktiskajā mācīšanas un mācīšanās plānošanā.

126. Papildus šiem oficiālajiem dokumentiem katra skola gatavo skolas attīstības plānu un darba plānu. Skolas attīstības plāns ir ilgākam laika posmam paredzēts stratēģisks dokuments, kurā atspoguļoti skolas mērķi, kā arī paņēmieni un metodes, ar kuru palīdzību skola plāno organizēt savu darbu, lai šos mērķus sasniegtu. Ikgadējais darba plāns, savukārt, norāda katram priekšmetam atvēlēto laiku, skolas telpu izmantošanas plānu un iespējamās tēmas tematiskajām dienām nākošā mācību gada laikā. Lielākajā daļā skolu speciālas skolotāju darba grupas un direktoru vietnieki ir atbildīgi par šo dokumentu sagatavošanu.

127. Visi standarti jāapstiprina IZM, bet mācību (kursu) programmas var apstiprināt skolu līmenī. (Skolas var ieteikt ministrijai jaunus standartus priekšmetos, kuros vēl nav izstrādāti nacionālie standarti, piemēram, somu valodā). Skolotāji paši izstrādā attiecīgās mācību programmas, un skolu direktori tās apstiprina.

128. Lai gan nesen (1999./2000. mācību gadā) skolām uzticēta lielāka atbildība programmu un profilu izstrādē un izvēlē, 1998. gadā IZM pieņemtais stundu paraugplāns tiek saglabāts kā vadlīniju dokuments vispārējai izglītībai, kā arī vakara un neklātienes skolām. Katra skola ir nodrošina, ka mācību plāni ir saskaņā ar izglītības standartiem, audzēkņu interesēm, skolas un skolotāju iespējām un raksturu.

129. Sākumskolā (no 1. līdz 4. klasei) un pamatskolā (no 5. līdz 9. klasei) stundu paraugplānā ietvertie mācību priekšmeti [bet ne vienmēr to konkrētais saturs], kas ietverti stundu paraugplānā, ir obligāti. Piemēram, sākumskolā audzēkņi mācās latviešu valodu, angļu valodu un vienu citu svešvalodu, matemātiku, dabas zinības, muzikālo audzināšanu, zīmēšanu, darbmācību un fizisko audzināšanu. Stundu skaits nedēļā šī cikla gaitā pieaug no 20 līdz 24. Katrā klasē visiem audzēkņiem ir divas līdz trīs izvēles stundas. Bez tam pastāv diezgan minimālas variēšanas

iespējas starp dažiem mācību priekšmetiem, kas ir balstītas uz skolas iespējām un iezīmēm. Dokumentā ir noteikts atvēlētais laiks audzēkņu dzimtās valodas apguvei svešvalodas vietā skolās, kurās mācībvaloda nav latviešu.

130. Stundu paraugplāns pamatskolām (5. -9. klasei) pēc būtības ir līdzīgs mazāko klašu stundu paraugplānam. Šajā plānā lielākajai daļai priekšmetu ir dota zināma elastība attiecībā uz stundu skaitu, vienlaicīgi dodot četras izvēles stundas gadā. Skolām ar nelatviešu mācībvalodu tāpat ir savi stundu plāni ar nelielām variācijām, salīdzinot ar skolām ar latviešu mācībvalodu.

131. Vispārējās vidējās izglītības stundu plāniem ir divas sadaļas: vienā ir ietverti obligātie mācību priekšmeti un otrā - izvēles. Abās sadaļās ir atšķirīgs stundu skaits pamatkursam un profilkursam. Katrs priekšmets ir novērtēts atkarībā no kopējā stundu skaita trīs gadu laika periodā, un attiecīgi tam tiek piešķirti punkti. Katram audzēknim ir jāapgūst visi izvēles kursi pamatkursu vai profilkursu līmenī. No skolas piedāvātā izvēles priekšmetu saraksta audzēkņi var izvēlēties kursus tā, lai kopējais audzēkņa mācību slodzes norādošais punktu skaits būtu robežās no 90 līdz 180 punktiem jeb kopējam mācību stundu skaitam trīs gadu periodā jāsasniedz no 3150 līdz 3780 stundām. Nobeigumā ir vismaz pieci obligātie eksāmeni. Minimālais eksaminējamā kursa apjoms ir 105 stundas.

132. Nesen (1999./2000.) ieviestās izmaiņas nozīmē, ka skolām ir dota zināma brīvība, izstrādājot stundu plānus un izglītības programmas. Skola var ieviest atsevišķus priekšmetus vai integrētas tēmas, kas nav iekļautas valsts stundu plānos, standartos vai mācību programmās; tā var veidot individuālu profilu, uzsvāru liekot uz atsevišķiem priekšmetiem (piemēram, valodām vai literatūru), mazāku uzmanību piešķirot pārējiem priekšmetiem (piemēram, zīmēšanai vai matemātikai). Lai gan šis ir ļoti nopietns solis uz priekšu, nododot lēmumu pieņemšanas tiesības skolām, tādējādi palielinot demokrātiju izglītības sistēmas ietvaros, tas vienlaicīgi pieprasa daudz precīzākus kvalitātes kontroles mehānismus, kā arī vadlīnijas skolām, lai novērstu atšķirības saņemtajā izglītībā. Bez tam skolām ir zināma elastība, sadalot mācīšanas laiku, kas dod lielākas iespējas piedāvāt starpprogrammu darbu un integrētas tēmas kā projektus studentiem.

Standarti un audzēkņu sasniegumi

133. Vislielākā praktiskā "Dzeltenās grāmatas" vērtība ir sagaidāmo mācīšanās rezultātu skaidrais formulējums. Bieži vien citās valstīs "standarti" nav nekas vairāk kā prasību kopums: izglītības pamata programmas (curriculum) saturs, uzskaitījums, kas būtu jāietver attiecīgajā priekšmetā un attiecīgajā klasē. Latvijā "Dzeltenās grāmatas" standartos ietverti precīzi formulēti mācīšanās rezultāti audzēkņiem, kas beidz 3., 6. un 9. klasi. Tie ir formulēti katrai no četrām izglītības "sfērām" (Valoda, Es un sabiedrība, Māksla un Tehnoloģiju un zinātņu pamati), norādot, ko audzēknis spēj *izdarīt*, nevis ko viņš vai viņa "zina" vai atceras. Valodas jomā, piemēram, 6. klases beidzējiem jāspēj demonstrēt sekojošās saskarsmes iemaņas:

134. Audzēknis prot:

- skaidri runāt un rakstos paust savas domas, izjūtas, vajadzības, novērtēt savu un citu izturēšanos, saprast citu teikto un rakstīto;
- rakstīt dažāda veida tekstu atbilstoši adresātam;
- vārdos un rakstos paust, izskaidrot, pamatot un aizstāvēt savas domas, uzskatus, pārdzīvojumus;
- pamatot iegūtās informācijas patiesumu/ ticamību (piemēram, literārā sižeta ticamība, masu saziņas līdzekļu informācija vai drauga stāsts).

135. Dabas zinībās no 6. klases beidzējiem sagaida, ka viņi:

- veicot vienkāršus novērojumus un praktiskus pētījumus un novērojumus, prot aprakstīt savas tuvākās apkārtnes augu un dzīvnieku valsti, prot noteikt augu un dzīvnieku piederību plašām grupām;
- izprot galvenās dzīvības norises un izpausmes, apzinās dzīvības vērtību;
- prot aprakstīt ikdienā lietojamo vielu un materiālu vienkāršākās īpašības, saskatīt, kā no šīm īpašībām izriet vielu un materiālu lietojums ikdienā (piem., uzturā, apģērbā, skolas piederumos, utt.);
- izprot un prot izskaidrot diennakts maiņu, dienas, nakts un gada garumu saistībā ar Zemes kustību apkārt Saulei, ir ieguvuši elementāru priekšstatu par Saules sistēmu.

136. Šāds sagaidāmo rezultātu tiešs formulējums ir ļoti noderīgs skolotājiem, nosakot savas mācīšanas mērķus un motivējot audzēkņus sasniegt obligāti noteikto valsts standartu. Piemēram, ja sagaida, ka audzēknis spēs noformulēt un aizstāvēt savas idejas klases biedru priekšā, varētu rasties iespējas diskusijām un debatēm. Ja no audzēkņa

sagaida, ka viņš spēj veikt apkārt savai skolai vai mājai esošās floras un faunas praktisku izpēti, stundu sarakstā ir jāparedz laiks šāda darba veikšanai un vērtēšanā klasē jāņem vērā gan praktiskais darbs, gan arī darbs klasē.

137. Darba komanda akceptē šo sagaidāmo rezultātu vienkāršību un būtību; nopietni pieejot, tie ļoti būtiski ietekmēs mācīšanas un mācīšanās vadīšanu/organizēšanu Latvijas skolās.

Novērtēšana un eksaminācija

Esošā kārtība

138. Skolotāji klasē veic pastāvīgu audzēkņu vērtēšanu, izmantojot balles no 1-10 (10- visaugstākais vērtējums). Skolotāji vadās pēc 1992. gadā visiem priekšmetiem ieviestajiem valsts izglītības standartiem, bet pašlaik tie tiek mainīti, vismaz attiecībā uz deviņgadīgo pamatizglītību, kuru nosaka jaunie standarti, kas ietverti "Dzeltenajā grāmatā" (IZM, 1998. gads), kurā ir aprakstīti sasniedzamie mācīšanās rezultāti audzēkņiem, kas beidz 3., 6. un 9. klasi.

139. Saskaņā ar jauno sistēmu audzēkņi no 1. -3. klasei nesaņem atzīmes vai balles; skolotāji gatavo rakstisku vai mutisku raksturojumu, kurā apraksta audzēkņa sasniegto progresu zināšanās, iemaņu apguvē, attieksmes izveidē, attīstībā un līdzdalībā klases darbā. 3. klases beigās jākārtos valsts pārbaude vispārējo zināšanu apguvē, mācībvalodā un mazākumtautību skolu bērniem latviešu valodā. Visā drīzumā tiks ieviestas jauna veida pārbaudes, kas būs sasaistītas ar "Dzeltenajā grāmatā" noteiktajiem sasniedzamajiem rezultātiem, aptverot radošo pieeju, analītisko un kritisko domāšanu, morālās un ētiskās iemaņas, sociālās iemaņas, piemēram, spēju sadarboties, valodas un matemātikas prasmes un mācīšanās praktisko pielietojumu. 4. klasē valodā un matemātikā vērtēšanai tiek izmantota 10 ballu sistēma, bet citos priekšmetos tiek pielietoti vērtējošie raksturojumi, neizmantojot atzīmju sistēmu. No 5. līdz 9. klasei visos priekšmetos izmanto 10 ballu vērtēšanas sistēmu, izņemot sociālās zinības, kur izmanto vērtējumu "ieskaitīts/neieskaitīts". Valsts pārbaudes darbi noteikti 6. klases beigās (mācībvalodā, matemātikā un latviešu valodā mazākumtautību skolu audzēkņiem).

140. 9. klases beigās ir gan oficiālie valsts eksāmeni - matemātikā, mācībvalodā un latviešu valodā mazākumtautību skolu audzēkņiem -, gan obligātās pārbaudes četros priekšmetos; par diviem no šiem eksāmeņiem skolai paziņo mācību gada sākumā, bet par atlikušajiem diviem - ne vēlāk kā attiecīgā mācību gada aprīlī. Šobrīd šajā grupā ietilpst apmēram 33 000 audzēkņu (1998).

141. 9. klases absolventi saņem apliecību par pamatizglītību. Vispārīzglītojošajām vidusskolām parasti tiek prasīts uzņemt jebkuru audzēkni, kuram ir deviņu klašu izglītības apliecība un kurš dzīvo attiecīgās skolas rajonā, lai gan ģimnāzija vai kāda cita prestiža vai specializēta skola (piemēram, mākslas skola) var uzlikt papildus prasības iestājekšāmenos.

142. Eksāmeni 12. klases beigās ir noteikti divos līmeņos: pamatkursa vai profilkursa jeb padziļinātā līmenī. Studentiem jākārtos eksāmeni vismaz piecos (obligātajos + izvēles) priekšmetos plus vēl specializētajos priekšmetos, atkarībā no skolas novirziena vai studenta izvēlētais tālākās izglītības kurss. Šobrīd šajā grupā ir apmēram 18 500 audzēkņu (1999).

143. Visus valsts eksāmenus nosaka IZM Izglītības satura un eksaminācijas centrs, bet, ar dažiem izņēmumiem, tos labo skolotāji skolās. Papildus tam valsts eksāmenus diagnosticējošos nolūkos var uzlikt jebkurā priekšmetā jebkurā klasē (dažkārt tos sauc par "valsts kontroldarbiem"), lai sniegtu IZM vispārēju pārskatu par audzēkņu sasniegumiem; tie nav eksāmeni, kurus audzēkņi var nokārtot vai nenokārtot, bet gan diagnostikas paņēmieni, lai izvērtētu problēmas vai sasniegumus konkrētā priekšmetā.

Jaunās attīstības tendences

144. Nacionālā centralizētā eksaminācijas sistēma tiek mainīta, pirmām kārtām vēršot uzmanību uz 12. klases eksāmeņiem, bet ar vēlmi, iespējams, saņemot finansējumu no Pasaules Bankas projekta, aptvert arī 9. klases eksāmenus un, ilgākā laika posmā, arī pārbaudes darbus 4. un 6. klasē.

145. Darba grupas vizītes laikā centralizēta eksaminācijas sistēma 12. klasē jau bija ieviesta angļu valodā, matemātikā, vācu valodā, franču valodā un krievu valodā. Centralizētā eksāmenu izstrāde un labošana tiks ieviesta pakāpeniski tuvāko sešu gadu laikā - līdz 2005. gadam apmēram 23 priekšmeti, ieskaitot obligātos, izvēles un fakultatīvos priekšmetus, tiks noteikti un laboti centralizēti.

146. Viens no iemesliem striktākas un objektīvākas audzēkņu sasniegumu vērtēšanas pieejas ieviešanai bija Latvijas skolēnu relatīvi vājais starts Trešajā Starptautiskajā matemātikas un dabas zinātņu forumā (TIMSS) deviņdesmito gadu vidū. No 41 valsts Latvijas 13 - 14- gadīgie pārstāvji ierindojās 30. vietā matemātikā un 32. vietā dabas zinātnēs. Salīdzinot ar deviņām Centrāl- un Austrumeiropas valstīm, kas piedalījās šajā forumā, Latvija ierindojās 7.

vietā no deviņām matemātikā un 8. vietā no deviņām dabas zinātnēs.⁴³ Šis neiepriecinošais starts norāda, ka Latvijas jaunieši, par spīti valdošajam uzskatam, negūst tik labus panākumus, kā viņu vienaudži citās valstīs, ieskaitot tās valstis, kurām vēl nesien ir bijusi līdzīga vēsture kā Latvijai. 1996. gadā ministrija izprata, ka izglītības programmai ("curriculum") un vērtēšanas metodēm ir nepieciešams kas vairāk par pakāpeniskām izmaiņām - tām ir nepieciešama fundamentāla reforma.

147. Šī kavēšanās varētu būt radusies divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, trūka pieredzes šajā jomā. Latvijai vēl joprojām nav institūcijas izglītības pētīšanai, arī universitātes daudzus gadus izglītības mērīšanai/ vērtēšanai netika pievērsušas praktiski nekādu vērtību. Sākotnējā periodā reformas, kas aizsākās pēc 1991. gada, diezgan lielā mērā paļāvās uz aizguvumiem no Rietumiem, bet tās nebija sakņotas Latvijas tradīcijās un vērtību sistēmā. Otrkārt, pastāvēja (un vēl joprojām pastāv) plaši izplatīts uzskats, ka izglītība komunisma sistēmā, īpaši matemātika un dabas zinātnes, atbilda pasaules kvalitātes līmenim. Līdz ar to nenovēršami veidojās konflikts starp atzišanu, ka izglītības programmas ir pārāk balstītas uz saturu un neatbilstošas mūsdienu dzīvei, un nevēlēšanos izņemt ārā lielu daļu mācību programmu saturu, kurš tika asociēts ar augstiem standartiem. Sākotnējo entuziastisko attieksmi pret visu jauno no citām valstīm nomainīja piesardzīga vēlme aizsargāt esošo sistēmu, apšaubot, vai vispār ir nepieciešamība pēc būtiskām pārmaiņām. Kā izglītības kvalitātes apliecinājumu bieži vien pasniedz matemātikas olimpiāžu rezultātus vai arī prestižo specializēto ģimnāziju audzēkņu izcili labo veikumu; bet, kā rāda TIMSS rezultāti, *vidusmēra* 8. klašu audzēkņi *vidusmēra* skolās Latvijā atpaliek no saviem vienaudžiem citās valstīs.

148. Mītu par olimpiādēm tagad ir nomainījis daudz reālistiskāks skats uz izglītības kvalitāti. Runājot par audzēkņu vērtēšanu, galvenais katalizators bija 1994. gada Britu Padomes Baltijas valstīs iniciatīva reformēt angļu valodas eksāmenus 12. klases beigās. Šis projekts "Angļu valoda 12. klasē", kurā tika aptvertas visas trīs Baltijas valstis, kalpoja par paraugu līdzīgām reformām citos priekšmetos. Jaunā veida testu prototipu izstrādi un vērtēšanas speciālistu un jautājumu izstrādātāju apmācību vēl joprojām atbalsta Britu Padome un Skotijas Kvalifikācijas institūcija (Scottish Qualifications Authority - SQA) secīgā projektā, kas saucas "Testing Across the Curriculum", kurā darbojas gan Igaunija, gan Latvija. 1998. gadā jauna tipa centralizēti laboti eksāmeni tika organizēti angļu valodā, vācu valodā un franču valodā; krievu valodā izmēģinājums notika 1998. gadā, un tika plānots, ka eksāmeni tiks ieviesti 1999. gadā. Vēl četri izmēģinājumi (latviešu valodā kā otrajā valodā, matemātikā, algebrā un ģeometrijā) varētu norisināties 1999. gadā un pilntiesīgi uzsākt darboties 2000. gadā. Izstrādāts pakāpenisks plāns ar mērķi ieviest centralizēti izstrādātus un labotus eksāmenus 23 priekšmetos līdz 2005. gadam. Bet, tā kā finanses ir ierobežotas, ISEC varētu būt grūti pieturēties pie šī laika grafika.

149. Jaunajos eksāmenos uzsvars vairāk tiek likts uz lietpratību (prasmi), nevis uz sasniegumiem. Šeit ir ļoti būtiska atšķirība, jo lietpratības pārbaudēs tiek pieņemts, ka kandidātam, lai nodemonstrētu "lietpratību (prasmi)", ir jāsavāc vismaz noteikts procents no iespējamā punktu skaita. Citiem vārdiem runājot, lietpratības tests balstās uz virkni sagaidāmu rezultātu, kas ir līdzīgi "Dzeltenajā grāmatā" (obligātajai izglītībai) noteiktajiem. Pāreju no sasniegumu pārbaudes uz lietpratības jeb prasmes pārbaudi labi uzņēmuši audzēkņi un, kopumā ņemot, arī skolotāji, lai gan darba komanda dzirdēja, ka daži skolotāji uzskata šīs pārbaudes par "grūtām" un viņiem ir problēmas pielāgot savu mācīšanas stilu. Kā tika teikts, arī mācību grāmatas ir šķērslis pārmaiņām, jo lielākā daļa no tām vēl joprojām ir balstīta uz saturu un atcerēšanos.

150. Akcepts no universitāšu puses ir vēl viens potenciāls šķērslis. Dažas universitātes atbalsta jaunos, centralizētos eksāmenus un principā ir gatavas pieņemt rezultātus universitāšu iestājpārbaudījumu vietā; bet dažas fakultātes - īpaši populārākās, kur reflektantu skaits pārsniedz studentu vietu skaitu, - pastāv uz tiesībām noteikt savus atlasē iestājpārbaudījumus. Ja šie pārbaudījumi paliks uz zināšanām un saturu orientēti, tad pastāv risks, ka skolotāji gatavos audzēkņus vecā stila universitāšu eksāmeņiem (jo augstākas likmes/ intereses), nevis jaunā tipa eksāmeņiem 12. klases absolvēšanai (kam būs mazāka nozīme). Šāds spēcīgs, bet negatīvs "atsitiens" mācīšanai un mācībām 10. -12. klasē varētu būt nopietns šķērslis pārmaiņām. Tāpēc ir ļoti būtiski iesaistīt universitāšu fakultātes ISEC centralizēto skolas beigšanas pārbaudījumu izstrādē, lai gūtu to atbalstu un izpratni. Tajā pašā laikā 12. klašu eksāmeni ir *visiem* absolventiem - apmēram 17 tūkstošiem 1998. gadā -, kas ietilpst šajā spēju grupā, ne tikai nelielai grupai (apmēram 65% vispārīzglītojošo vidusskolu absolventu), kas vēlas tālāk apgūt augstāko izglītību. Jauniešiem, kas iesaistās arodizglītības programmās vai darba tirgū, arī ir tiesības uz uzticamām un atzītām kvalifikācijām, kurās atspoguļojas darba devējiem vai ne-universitātes izglītībai nepieciešamās iemaņas. Pēdējā Ministru kabineta deklarācijā ir teikts, ka "Ikvienam jauniešiem ir jāapgūst pamatizglītība, kā arī jāiegūst pamata profesionālās kvalifikācijas, lai spētu izturēt konkurenci mainīgajā darba tirgū, ieskaitot Eiropas Savienības darba tirgu."⁴⁴

Izglītības satura un eksaminācijas centrs - ISEC

151. Izglītības programmu ("curriculum") pārskatīšana notika ļoti drīz pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, un valsts standartu sistēma tika ieviesta 1992. gadā. Šie pirmie dokumenti būtībā bija katra priekšmeta "satura un atvēlamā mācību laika standarti", kas bija vērsti uz izglītības programmas depolitizāciju un modernizēšanu bez stingra konceptuāla pamata. 1995. gadā pārstrādātajā variantā sāka ieskicēt izglītības programmas mērķus un sagaidāmos

audzēkņu sasniedzamos rezultātus, bet radikāla pārstrukturēšana sākās tikai 1996. gadā un kulmināciju sasniedza ar ISEC 1998. gada "Valsts pamatizglītības standartu" obligātajai deviņgadīgajai izglītībai ("Dzeltenā grāmata").

152. Pa šo laiku ISEC pats ir izaudzis par spēcīgu profesionālu centru, kas tieši atskaitās ministram un faktiski veidojas par izglītības reformas "dzinēju". Runājot par vērtēšanu, bija skaidrs, ka Latvijā esošo, uz skolām balstīto sistēmu vajadzēja nomainīt ar profesionālāku, salīdzināmu un neatkarīgu audzēkņu mācīšanās vērtēšanu, kas būtu saistīta ne tikai ar jaunajiem nacionālajiem standartiem, bet arī ar izglītības kvalitātes starptautisko izpratni.

153. Iepriekšējās sistēmas ietvaros skolās notika divu veidu oficiālie eksāmeni - rakstiskie un mutiskie. Rakstiskajiem eksāmeņiem jautājumi tika izstrādāti ministrijā un paziņoti televīzijā eksāmena dienā, bet audzēkņu atbildes laboja viņu pašu skolotāji. Ministrija noteica arī tēmas mutiskajiem eksāmeņiem, bet šos mutiskos eksāmenus vadīja skolotāji savās skolās vietējās eksāmenu komisijas vadībā. Tā kā netika noteiktas labošanas sistēmas, kā arī netika mēģināts koordinēt eksāmenu darbu labošanu skolotāju vai skolu starpā, uz eksāmenu rezultātiem īpaši nevarēja paļauties, bez tam ministrija arī nevarēja gūt precīzu priekšstatu par audzēkņu līmeni valstī kopumā.

154. Veiksmīgā Britu Padomes Baltijas valstīs iniciatīva "Angļu valoda 12. klasē" (skatīt iepriekš) noveda pie plāna pārnest šo modeli arī uz citām izglītības programmas jomām, pakāpeniski gadu pēc gada pārejot uz centralizēti labotiem 12. klases eksāmeņiem, līdz 2005. gadam aptverot 23 priekšmetus. Tomēr finansējums šai pakāpeniskajai jaunās eksāmenu sistēmas paplašināšanai tuvāko pāris gadu laikā nav nodrošināts, īpaši tāpēc, ka ISEC ir atbildīgs ne tikai par 18 tūkstošiem 12. klašu absolventu, bet arī par apmēram 33 tūkstošiem audzēkņu, kas kārtā obligātos 9. klases beigšanas eksāmenus. Eksistē arī plāni ieviest centralizēti labotos pārbaudes darbus 4. un 6. klasē saistībā ar jaunajiem valsts standartiem.

155. Lai gan darba komandu patīkami pārsteidza ISEC veiktā vērtēšanas darba profesionālisms un efektivitāte, tomēr pastāv zināmas bažas par centra lielo darba slodzi salīdzinājumā ar tā nelielajiem izmēriem un pieredzi. Rodas virkne profesionālas, tehniskas un finansiālas dabas jautājumu.

156. Piemēram, pastāv jautājums par audzēkņu "iespējām mācīties". Pat tehniski perfekti, "moderni" pārbaudes jautājumi var būt negodīgi, ja audzēkņiem nav bijusi iespēja apgūt iemaņas, kas tiek prasītas. Piemēram, lai kritiskās domāšanas, analītiskās prasmes un saskarsmes iemaņas varētu novērtēt ar augstām atzīmēm, audzēkņiem ir jābūt iespējai apgūt un praktizēt šīs iemaņas klasē, jo citādi šie rezultāti nebūs derīgi. Uzmanīga iepriekšēja selektīva audzēkņu pārbaude norādīs uz atšķirībām starp vēlamo un reālo praksi klasēs, bet ir nepieciešams vairāk piestrādāt, lai šos abus aspektus tuvinātu.

157. Otrkārt, darba komanda ir nobažījies, ka starp jaunajiem, centralizēti labotajiem eksāmeņiem un vecā veida eksāmeņiem nav iespējama mierīga līdzāspastāvēšana, kam būtu jāpastāv līdz 2005. gadam. Tā nav vienkārši centralizēti labojamo eksāmenu nostatīšana pret skolās labotajiem eksāmeņiem; pastāv fundamentālas atšķirības prasmēs un iemaņās, kas tiek sagaidītas no audzēkņiem, un līdz ar to arī nepieciešamajos mācīšanas/ mācīšanās paņēmienos. Lai gan pastāv cēloņi (resursi) lēnajai pārmaiņu gaitai, tomēr varētu argumentēt, ka straujāka ieviešana samazinātu neizpratni un ātrāk dotu labumu audzēkņiem, kas mācās skolās jau tagad.

158. Ar kvalitātes pārbaudes metodēm saistās vēl viens tehniskas dabas jautājums. ISEC piesaistītie priekšmetu speciālisti pārbaudes darbu izstrādei lielā mērā tika atlasīti tāpēc, ka ir labi skolotāji, un no viņiem tika sagaidīts, lai viņi valsts līmenī darītu to, ar ko veiksmīgi tika galā skolas līmenī: interpretētu mācību priekšmeta programmu kategorijās, ko audzēkņiem būtu jāspēj izdarīt, un attiecīgi sagatavotu jautājumus, lai to pārbaudītu. Katram mācību priekšmeta speciālistam ir atbalsta grupa attiecīgajā mācību priekšmetā. Parasti šīs grupas sastāv no pieciem priekšmetu skolotājiem, kas strādā pilsētas skolās, pieciem skolotājiem, kas strādā lauku skolās, un pieciem pārstāvjiem no augstākās izglītības. Taču šīm grupām netiek nodrošināta regulāra apmācība un viņiem ir ļoti ierobežotas iespējas piekļūt citās valstīs pielietotajai pārbaudīšanai praksē. Izņēmums ir angļu valoda 12. klasei un vairāki īsi, ārvalstu konsultantu vadīti darba semināri Britu Padomes aizgādībā.

159. Līdz ar to ISEC pārbaudīšanu jautājumu tehniskā kvalitāte ir atšķirīga, un dažos gadījumos to sarežģītības līmenis pat ir pārāk augsts. Piemēram, 1998. gada 12. klases algebras profilkursa eksāmenā tiek prasīts veikt virkni ļoti reti izmantojamu algebrisku darbību. Logoritmi, izņemot logoritmus ar bāzi ϵ vai 10, praksē ir ļoti reti sastopami (izņemot logoritmus ar bāzi 2, kurus izmanto aprēķinu veikšanai). Šķiet, ka jautājumi tā, kā tie ir uzstādīti, ir vienpakāpju, bez pārejas no vienas pakāpes uz otru; jautājumu formulējuma stils pilnīgi atšķiras no starptautiskajā eksaminācijas praksē izmantotā. (No otras puses, ja sagaida, ka vairums 18-gadīgo jauniešu Latvijā spēj tikt galā ar šādiem jautājumiem, tādā gadījumā viņu sagatavotība ir daudz nopietnāka, nekā tiek prasīts, piemēram, Apvienotajā Karalistē!). Apmācība un plašāka iepazīšanās ar starptautisko praksi palīdzētu pārvarēt šīs problēmas.

160. Finanšu jautājumi ir saistīti galvenokārt ar ISEC finansēšanu un nodrošināšanu ar kadriem, kā arī ar iespēju segt izdevumus ar eksāmenu maksas palīdzību. Centralizēti labota, ISEC izstrādāta eksāmena pretendenta izmaksas vienam priekšmetam ir 2.7 lati (apmēram \$ 6 1998. gadā). Tajā ietilpst jautājumu izstrāde, iespiešana ISEC

spiestuvē, izplatīšana, eksāmenu uzraudzība, labošana, analīze un rezultātu paziņošana. Tekošās ISEC izmaksas tiek rēķinātas apmēram 128 000 latu (apmēram \$ 285 000) gadā. Ņemot vērā nelielo eksāmena pretendentu skaitu, kas kārtos jaunos eksāmenus (1998. gadā 13 000), ministrijai eksāmenu funkcijas nodrošināšana izmaksā relatīvi dārgi un pašlaik to izmaksas nesedz eksāmenu kārtotāju maksa par eksāmenu. Lai gan, skaitam pieaugot, šis process kļūst ekonomiskāks, ministrijai vajadzētu apsvērt alternatīvas iespējas izmaksu segšanai (piemēram, no pašvaldībām), nepaceļot eksāmenu maksas tā kārtotājiem.

161. Tomēr audzēkņu darba rezultāta uzticamas un pamatotas vērtēšanas izmaksas pēc deviņiem vai divpadsmit izglītošanās gadiem tikai nedaudz pārsniedz vienas mācību grāmatas izmaksas. Darba komanda uzskata, ka tas ļoti atmaksāsies, tāpat kā ISEC attīstībai piešķirtie līdzekļi.

Skolotāji

162. Tā kā šis pārskats ir izglītības politikas pārskats, uzmanība galvenokārt tiek pievērsta "makro" jautājumiem, nevis apstākļiem kādā konkrētā skolā vai mācību iestādē. Tomēr mēs zinām, ka, lai reforma būtu veiksmīga, tai ir jābūt ar apstākļiem, ko sauc *cilvēki*: kādi tad ir reālie apstākļi ģimenēm un skolotājiem, kā arī bērniem un jauniešiem? Kā šos *apstākļus* var izprast un uzlabot? Citiem vārdiem sakot, "reformai" ir jāsakņojas Latvijas šodienas dzīves realitātēs.

163. Šīs realitātes ir pietiekoši reālas, un tās īpaši labi izprot cilvēki, kas strādā izglītības "pirmajās rindās", - skolotāji. Latvijas pārveides gaitā skolotāju izšķirošā loma šķiet acīm redzama, bet reformu veicēji ne vienmēr novērtē to nastu, kas tiek likta uz skolotāju pleciem. No skolotājiem sagaida, ka viņi pielāgosies ne tikai jaunām tēmām, bet arī jaunām mācīšanas metodēm. No viņiem sagaida, lai viņi būtu atbildīgi par izglītošanas kvalitāti, piedalītos visas skolas plānošanas darbā un spētu ieviest jaunās tehnoloģijas mācību darbā. Viņiem tiek teikts, ka par mācīšanos, zināšanām, gudrību jādomā citādi un jēdzienu "skola" jāizprot atšķirīgi no tā, kā viņi to izprata līdz šim. Ar visiem šiem un daudziem citiem jautājumiem ir jāskatās skolotājiem Latvijā, papildus viņu grūtajiem materiālajiem apstākļiem. Darba komanda to saprot un apliecina, ka skolotājiem radītais stress, ko uzliek nepārtrauktās pārmaiņas, ir jāņem vērā, pārskatot izglītības politiku.

Algu jautājums

164. Skolotāju algu finansēšanas pamatformula šajā nodaļā jau minēta iepriekš, vienlaicīgi izsakot novērojumus, ka finansējums ir nepietiekošs un pieaug atšķirības starp vietējām pašvaldībām, kuras var dod papildus finansējumu skolotāju algām, un tām, kuras to nevar. Šeit mūsu bažas izraisa zemo algu iespaids uz skolu sistēmas kvalitāti.

165. Pārāk vienkārši būtu teikt, ka nauda viena pati varētu būt risinājums skolu problēmām jebkurā izglītības sistēmā. Tomēr Latvijā zemais skolotāja darba atalgojuma līmenis spēcīgi ietekmē sistēmu un ir īpaši sāpīgs tieši fundamentālas izglītības reformas kontekstā. Viegli saprast, ka skolotāji nesagaida jaunās prasības un nosacījumus ar lielu prieku, ja likme ir slikti viņu dzīves apstākļi. Kaut gan varētu būt iespējams saglabāt esošās struktūras un praksi, tomēr ir nereāli cerēt, ka skolotāji spēš sakopot tādu entuziasmu, kas ir nepieciešams mācīšanas un skolas atjaunošanai, ja viņu algu līmenis paliks krietni zem rutīndarba strādnieka saņemtās algas līmeņa.

166. Tādējādi skolotāju algu līmenis ir viens no izglītības politikas pamatjautājumiem Latvijā. Pamatskolu un vidusskolu skolotāji saņem apmēram 75% no vidējās mēnešalgas valstī. Augstākās izglītības mācību iestādēs pedagogi saņem tikai nedaudz augstākas algas. Ņemot vērā dzīves izmaksas dārdzību, īpaši pilsētu centros, skolotājiem ir jāmeklē papildus ienākuma avots bez skolas vai arī jāuzņemas lielākas darba slodzes savās skolās. Tas, savukārt, apdraud skolotāju iespējas piedalīties skolas attīstības darbā.

167. Skolotāju faktisko atalgojumu nosaka formula, kurā ir noteikta pamata alga darba slodzei ar 21 mācību nodarbību nedēļā. Atkarībā no profesionālās kvalifikācijas un darba pieredzes, mēnešalga ir robežās no 46 līdz 77 latiem. Ja mācību darba slodze pārsniedz 21 stundu, alga proporcionāli pieaug. Latvijas skolotāju vidējā darba slodze ir apmēram 1.3 pamatslodzes. Tas nozīmē, ka matemātiskā izteiksmē strādā apmēram 41 000 skolotāju, bet faktiskais skaits ir tikai ap 37 000. Līdz ar to skolotāju algas tiek paaugstinātas mākslīgi, palielinot darba slodzi no 21 uz 27 mācību stundām.

168. Tas ir acīmredzami, ka Latvijas skolotāju zemais algu līmenis ir viens no lielākajiem šķēršļiem nacionālajai izglītības reformai, par spīti biežajiem solījumiem paaugstināt algas katra valsts budžeta apspriešanas laikā. Šī pārskata gatavošanas laikā IZM bija radīts atbalsts augstākajā izglītībā strādājošo pedagogu algu dubultošanai un pamatskolu un vidusskolu skolotāju algu palielināšanai apmēram par 50%. Dažu pilsētu pašvaldības ir ievieš savas algu papildināšanas shēmas, negaidot, kamēr valdība palielinās algu budžetu. Piemēram, Rīgas skolu valde apstiprināja paaugstinājumu par apmēram 25% 1998. gadā un par 30% 1999. gadā. Tas ir domāts kā palīgīdzeklis skolu direktoriem, lai piesaistītu un saglabātu labus darbiniekus, bet vienlaicīgi tas arī palielina plaisu starp bagātākajām un nabadzīgākajām pašvaldībām.

169. Zemais algu līmenis Latvijā kopumā nopietni ietekmē izglītības kvalitāti. Piemēram, tas atbaida jaunos cilvēkus izvēlēties skolotāja profesiju; tas nemudina jaunos pedagoģisko izglītību ieguvušos skolotājus iet strādāt skolās, īpaši tos, kuri apguvuši svešvalodas vai tehnoloģijas; bez tam tas ietekmē profesijas statusu un morāli. Jaunie skolotāji labāk meklē citus darbus, kas tiek labāk apmaksāti; tiem, kas tomēr paliek skolās, bieži vien ir nepieciešams strādāt vēl otrā darbā, līdz ar to viņi nespēj vai nevēlas iesaistīties tik nepieciešamajā kvalifikācijas celšanā vai ārpusklases darba pasākumos.

Profesionālās kompetences jautājums

170. Apmēram vienai trešdaļai pamatskolu un vidusskolu skolotāju trūkst attiecīgo profesionālo kvalifikāciju vai arī viņi māca priekšmetus, ko paši nav studējuši. Zemās algas, zemo statusu un labi izglīto absolventu nevēlēšanās strādāt skolotāja profesijā ir noveduši pie kvalificētu skolotāju trūkuma, īpaši dažos atsevišķos priekšmetos un vairākos ģeogrāfiskos reģionos. Darba komandai tika teikts, ka tikai apmēram puse no pedagoģiskās augstskolas beigušajiem izvēlas skolotāja darbu skolās. Skolotāju sastāvs noveco; daudzi strādājošie skolotāji ir tuvu pensijas vecumam, bet nav pietiekami jauno skolotāju, kas guvuši apmācību modernās mācību metodēs un varētu ieņemt viņu vietu.

171. Atkarībā no rajona un pagasta, kā arī no konkrētā priekšmeta pastāv lielas atšķirības kvalificētu skolotāju nodrošinājumā. Pilsētās situācija ar finansiālajiem resursiem parasti ir labāka, un tās piesaista skolotājus, atraujot tos nabadzīgākām vietām. Piemēram, Rīgā ir mazāk problēmu atrast kvalificētus skolotājus nekā tas ir austrumdaļas rajonos. Skolu polarizācija "labajās" un "vidusmēra skolās" vēl vairāk stiprina šo tendenci. Bieži vien par skolas kvalitāti spriež pēc tās spējas piedāvāt padziļinātus kursus svešvalodās un eksaktajās zinātnēs. Protams, ka šīm skolām ir ļoti svarīgi iegūt augsti kvalificētus pedagogus.

172. Latvijā privātais sektors absorbē apmēram pusi no pedagoģisko augstskolu absolventiem. Darba tirgū skolotāju saņemta profesionālā izglītība tiek augstu vērtēta, un izglītības sistēma bieži vien zaudē cilvēkus ar labām vadītāju īpašībām, novatorisku pieeju un radošām spējām. Īpaši grūti ir noturēt angļu, vācu valodas un datorapmācības skolotājus; biznesa sektorā iespējams piedāvāt divas līdz četras reizes lielākas algas, labākas karjeras iespējas un augstāku statusu. Šī situācija, protams, nav raksturīga tikai Latvijai vai tikai valstīm ar ekonomiku pārejas stadijā, bet Latvijas gadījumā šo situāciju varētu nedaudz atvieglot pēkšņais dzimstības kritums apvienojumā ar nepieciešamību paaugstināt efektivitāti, kas nenovēršami samazinās nepieciešamo skolotāju skaitu. Bet, jebkurā gadījumā, atjaunotne izglītībā būs smags process, ja talantīgos un jaunos cilvēkus nemudinās iesaistīties skolotāju profesijā. Labākas algas un karjeras iespējas nodrošinātu šādu stimulu.

Skolotāju apmācība

Sākotnējā pedagogu izglītība

173. Latvijā vairākas neatkarīgas pedagoģiskās augstskolas piedāvā dažāda veida sākotnējās pedagoģiskās izglītības un kvalifikācijas celšanas programmas. Piemēram, Latvijas Universitātē divi departamenti - Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte un Pedagoģijas un psiholoģijas institūts - piedāvā līdzīgas izglītības programmas jauniešiem skolotājiem. Daudzi skolotāji vēlas paaugstināt savu izglītību, iegūstot maģistra grādu. Principā jaunās pedagogu izglītības programmas Latvijā lielāku uzsvāri liek uz mācīšanas un mācīšanās aspektiem kopsakarībā ar izglītības teorijas un skolu prakses savstarpējo saikni. Neanalizējot dziļāk Latvijā piedāvātās sākotnējās pedagoģiskās izglītības un kvalifikācijas celšanas programmas, darba komandai radās iespaids, ka pedagogu izglītības programmās vēl joprojām dominē mācīšanas un mācīšanās psiholoģiskais uzskats. Vēl vairāk, izglītības programmu un vērtēšanas izpēti praktiski nepastāv. Darba komandai ir bažas, ka pašreizējās pedagogu izglītības programmas nesagatavo kadrus ar tādām prasmēm un attieksmi, kas būtu vajadzīgas mācīšanās vides radīšanai, kura atbilstu valsts jauno standartu cerībām.

174. Dažādas mācību iestādes uzsver dažādus skolotāju profesijas aspektus. Tāpēc, lai gan skolotāju profesionālās izglītības grādi ir balstīti uz vienādu kredītpunktu skaitu, faktiskā kvalitatīvā kompetence var ievērojami atšķirties. Darba komanda nevēlas prāt, kura pieeja Latvijai būtu vislabākā; bet ļoti būtiski ir izstrādāt valsts standartus arī pedagogu izglītības programmām, kas sniegtos pāri tādiem tīri kvantitatīviem rādītājiem, kā kredītpunkti un "apmācības laiks" (seat time).

Kvalifikācijas celšana

175. Līdz 1990. gadam visas kvalifikācijas celšanas iespējas nodrošināja viena, centralizēta, IZM aizgādībā esoša institūcija. Skolotājiem bija jāapmeklē obligātie, valsts finansētie kursi vismaz reizi piecos gados. 1990. gadā šī prasība tika atcelta, un finansējums tika sadalīts uz valsts konkursa pamatiem. Virkne organizāciju sāka piedāvāt

apmācību; vairākas universitātes un koledžas izveidoja savus centrus, un vairākas skolu valdes, pašvaldības un atsevišķas skolas pašas izveidoja apmācības nodrošināšanas iespējas. Daudzas no agrākā kvalifikācijas celšanas institūta funkcijām pārņēma Izglītības veicināšanas institūts, bet pēc 1994. gada atbildību par kvalifikācijas celšanu pakāpeniski pārņēma trīs atsevišķas institūcijas: (1) Pedagogu izglītības atbalsta centrs; (2) Izglītības satura un eksaminācijas centrs jeb ISEC, kas nodarbojas ar apmācību šajās jomās; un (3) Profesionālās izglītības centrs, kas organizē arodskolās un vidējās speciālajās mācību iestādēs strādājošo pedagogu apmācību. Finansējums kvalifikācijas celšanai ir ierobežots; 1996. gadā no valsts budžeta piešķīra 130 000 latu, bet 1997. gadā tas tika samazināts līdz 102 000 latu par spīti augošajām vajadzībām. Pašlaik izmaksas par kvalifikācijas celšanu galvenokārt sedz pašvaldības un, ja var to atļauties, paši skolotāji. Tādējādi nodrošinājums valstī nav vienmērīgs, un daudzi skolotāji vispār nesaņem apmācību kvalifikācijas celšanai. Tomēr jaunais likums par izglītību iesaka, ka katram skolotājam reizi piecos gados jābūt tiesībām uz apmaksātu 36 dienu apmācību kvalifikācijas celšanai; tam zināmā mērā vajadzētu uzlabot situāciju. Darba komanda cer, ka ievērojama daļa no šī laika tiks veltīts apmācībai, kas saistīta ar reformu ieviešanu, īpaši - audzēkņu kompetences vērtēšanas principiem un paņēmieniem.

176. Tajā pašā laikā IZM stingri paļaujas uz skolotāju kvalifikācijas celšanu kā uz galveno veidu, kā iepazīstināt skolas un skolotājus ar pārmaiņām, ko tā paredzējusi ieviest mācību darbā. IZM piesaistītais Pedagogu izglītības atbalsta centrs ir galvenā institūcija, kas reaģē uz šīm vajadzībām. Tā kā šī institūcija ir centrāla un tai ir neliels darbinieku skaits, centram nav iespējas sniegt visus sistēmai nepieciešamos atbalsta pakalpojumus. Vēl jo vairāk, tā piedāvātajās kvalifikācijas celšanas programmās nav skaidri izteikta akcenta uz moderno izglītības pārmaiņu pamataspektiem. Saikne starp centru, atbalsta pētījumiem par apmācības programmu efektivitāti un dziļāku pamatjautājumu izpratni ir vāja vai šādas saiknes vispār nav. Darba komanda iesaka stiprināt Pedagogu izglītības atbalsta centru un vērst tā programmas uz tādiem modernās izglītības attīstības elementiem kā skolu vadība un mācīšanas un mācīšanās alternatīvās metodes. ISEC vajadzētu koordinēt pārējos izglītības reformas pamata aspektus, īpaši izglītības programmu izstrādi un vērtēšanu, lai izvairītos no dublēšanās, pārslodzes un "pretrunīgas informācijas" sniegšanas skolotājiem.

177. 1997. gadā skolotāju kvalifikācijas celšanas apmācības izvērtējums parādīja, ka vairums skolotāju vēlas saņemt apmācību galvenokārt savu priekšmetu pasniegšanas metodikā, kā arī audzēkņu mācīšanās darba novērtēšanā.⁴⁵ Pētījums arī parādīja, ka jauniejiem, kvalificētajiem pedagogiem ir vajadzīga īpaša palīdzība, jo viņu universitātē vai pedagoģijas augstskolās saņemtā izglītība nesagatavo viņus izglītības izmaiņu vadīšanai klasē, bez tam viņiem trūkst vecāko skolotāju pieredzes. Diemžēl informācija par kvalifikācijas celšanas iespējām ne vienmēr nonāk līdz skolotājiem, un, kad tā tomēr nonāk, pastāv dažādi praktiski šķēršļi, kas neļauj to izmantot. Septiņdesmit seši procenti skolotāju apgalvo, ka viņiem ir grūtības apmeklēt kursus naudas trūkuma dēļ transportam, ēšanai un materiāliem. Gandrīz visi (98%) skolotāji, kas piedalījās aptaujā, apgalvo, ka viņi būtu priecīgi par apmācību skolā, kur būtu iespējama sadarbība ar kaimiņskolām, lai samazinātu izmaksas un uzlabotu profesionālo "tīklu".

178. Vēl viens vājais punkts skolotāju apmācības sistēmā ir zinātnisku pētījumu trūkums par apmācības efektivitāti. Lielākā daļa skolotāju sākotnējās un tālākizglītības programmu izstrādātas, izmantojot ārējus modeļus vai arī, balstoties uz to, ko apmācības organizētāji uzskata par "labu praksi". Pieredze daudzās OECD valstīs parāda, ka skolotāju kvalifikācijas celšana var būt dārga un neefektīva; tāpēc programmas ir jāpārbauda daudz ciešāk un apmācības jēdziens ir jāpaplašina, izejot ārpus tradicionālajiem ārpuskolas semināriem un darba semināriem. Labi jaunu modeļu piemēri ir izstrādāti un pārbaudīti Latvijas Universitātes Izglītības zinātnes fakultātē. Šie modeļi sniedz arī interesantu materiālu pētniekiem un studentiem zinātnisku pētījumu veikšanai.

Skolu direktori

179. Skolu direktorus bieži vien uzskata par galvenajām personām, kas darbojas vispārējā skolas attīstības procesā. Labākajā gadījumā skolas direktors ir spēcīgs līderis izglītībā, kas spēj panākt, ka viņa vadītā skola realizē attīstības plānus; sliktākajā gadījumā slikta vadība var novest pie pretošanās pārmaiņām un darbinieku izolētības. Latvijā skolu direktori darbojas rajonu un vietējās padomēs, kur iespējams tikties un apmainīties viedokļiem. Skolu direktoriem un administratoriem pastāv nacionālā apmācības sistēma jeb politika. Slovēnija ir piemērs valstij, kas, pārveidojot izglītības sistēmu, pirms pāris gadiem nodibināja nacionālo "skolu", kurā skolu vadītāji noteiktā laika posmā var saņemt apmācību. Lai nodrošinātu, ka IZM ierosinātās pārmaiņas tiek realizētas visā sistēmā, ļoti svarīgi izstrādāt nacionālo stratēģiju un sistēmu, kas nodrošinātu skolu direktorus ar pastāvīgu atbalstu skolu vadībā.

180. Kopumā ņemot, ar pašreizējo Latvijas skolotāju apmācības sistēmu būs grūti nodrošināt skolotājus ar instrumentiem, kas viņiem nepieciešami, lai spētu attiecīgi rīkoties, atbildot uz Latvijas izglītības un kultūras jaunajiem izaicinājumiem. Izmaiņas skolotāju darbā, īpaši jau izmaiņas klases darba organizēšanas praksē prasa daudz vairāk, nekā tikai papildus apmācību. Ja IZM vēlas, lai tās nospraustie mērķi tiktu sasniegti līdz 2005. gadam, ir nepieciešams izstrādāt saskaņotu stratēģiju skolotāju un skolu atbalstam. Šajā stratēģijā jāapvieno IZM ieguldītie pūliņi Latvijas skolotāju izglītības sistēmā ar novatorisko attīstības darbu, kas pašlaik tiek veikts universitātes un skolās.

Sieviešu un vīriešu skaita attiecības skolotāju un skolu direktoru vidū

181. OECD valstīs skolās vidēji uz katrām divām skolotājām sievietēm strādā viens skolotājs vīrietis. Latvijā skolās strādājošo sieviešu skaits proporcionāli ir daudz augstāks - dažos pagastos tas sasniedz pat 90%. Šī aizspriedumainā dzimumu proporcija daļēji ietekmē skolotāju profesijas algu struktūru. Vīrieši ir gatavāki pāriet no slikti apmaksāta darba uz darbu sektoros, kuros atlīdzība ir lielāka. Varētu arī būt, ka, tā kā pašlaik skolotāju profesijā ievērojami dominē sievietes, zemās algas tajā tiek labāk paciestas, nekā citās jomās ar daudz līdzsvarotāku dzimumu sadalījumu. Tas ietekmē arī darbu klasē. Varētu iebilst, ka, ja skolās būtu vairāk vīriešu, tas varētu palīdzēt gan sociālā, gan izglītojošā aspektā, piemēram, demonstrējot jauniešiem vīrieša lomas piemēru.

182. Tomēr, runājot par skolu direktoriem, dzimumu proporcija ir diezgan līdzīga. Lai gan līdzīgi tas ir arī citās valstīs, tas tomēr norāda, ka karjeras ceļi vīriešiem un sievietēm ir diezgan atšķirīgi daudzu labi zināmu iemeslu dēļ - piemēram, tradicionālā attieksme, pašapziņas trūkums sievietēs, minimālas karjeras izaugsmes vēlmes un sieviešu atbildības nasta mājās. Dzimumu jautājums nav raksturīgs tikai izglītības sektoram, un to nevar atrisināt tikai šī sektora ietvaros; tomēr IZM varētu apsvērt iespējas, kā stimulēt jaunus vīriešus izvēlēties skolotāja profesiju un kā mudināt sievietes vairāk uzņemties līdera lomu skolu vadībā.

Skolotāju kvalitātes vērtēšana

183. Darba komanda dzirdēja, ka Latvijā pašlaik nav skolotāju kvalitātes vērtēšanas sistēmas. Plānots ieviest jaunu skolotāju vērtēšanas procesu, kas būtu daudz sistemātiskāks par pašreizējo, neformālo skolotāju vērtēšanu, ko veic skolu direktori un rajonu inspektori. Tomēr bija dzirdamas šaubas par to, kā skolotāji uzņems formālo vērtēšanu: "skolotājiem maksā tik maz un viņi strādā tik smagi, ka vērtēšana tiks uzņemta ne visai labvēlīgi" - īpaši, ja skolotāju vērtēšana tiks saistīta ar algām vai paaugstināšanu amatā.

184. Pastāv arī idejas saistīt skolotāju apmaksu ar viņu audzēkņu eksāmenu rezultātiem. Citu valstu valdības (ieskaitot Apvienoto Karalisti) iesaka līdzīgas shēmas; bet, tā kā skolās ir ļoti lielas atšķirības pieejamo resursu un skolēnu kontingenta ziņā, darba komanda šaubās, vai šāda saikne būtu godīgs un efektīvs indikators. Apvienotajā Karalistē pēdējo gadu laikā ieguldītās nopietnās pūles nav vainagojušas ar darboties spējīgas "pievienotās vērtības" formulas atrašanu.⁴⁶ Vēlme bija atrast statistiski pamatotu un operacionāli vienkāršu veidu, kā izsekot katra audzēkņa sasniegtā progresā saistībā ar dažādiem priekšnoteikumiem, kas balstās uz viņa iepriekšējiem sasniegumiem un citiem darba izpildes rādītājiem. Lai gan ir iespējams izveidot "pievienotās vērtības" modeli, tā sarežģītība padara to praktiskā dzīvē darboties nespējīgu. Kas ir vēl svarīgāk tieši mūsu mērķiem - rodas sajukums starp savstarpējo saikni un cēlonību. Cieša saistība (piemēram, starp labu apmācību un augstām atzīmēm eksāmenos) pati par sevi vēl nepierāda, ka viens elements *izraisa* otru. Apvienotajā Karalistē pētnieki atklāja, ka bieži vien lielās klasēs bija labāki "pievienotās vērtības" rezultāti nekā mazās klasītēs. Vai tāpēc mēs varam secināt, ka lielas klases *izraisa* labus sasniegumus vai arī ka mazāk spējīgie audzēkņi tiecas mācīties mazākās grupās, kamēr audzēkņi ar labām spējām mācās lielās klasēs? Ar rezultātiem saistīta skolotāju darba apmaksas ieviešana pat uz brīvpriekšmetiem pamatiem, kā tas pašlaik (1999. gadā) tiek darīts Apvienotajā Karalistē, ir ļoti strīdīgs jautājums, un darba komanda neieteiktu Latvijai izvēlēties šādu politiku.

Skolotāju apmācība audzēkņu vērtēšanā

185. Tradicionāli skolotāji Latvijā pārbauda savus audzēkņus, klasē atprasot uzdoto, uzliekot nelielus pārbaudes darbus, kā arī regulārus semestra noslēguma un gada noslēguma kontroldarbus. Lielākajā daļā gadījumu šie vērtējumi ir balstīti uz stundās sniegto un mācību grāmatas nodaļā (nodaļās) apgūto materiālu. Darba komanda noskaidroja, ka Latvijā skolotāju sākotnējās apmācības programmās ļoti maza vērtība tiek piešķirta uzticamai un pamatojamai audzēkņu vērtēšanai, lai gan tiek plānots pārveidot skolotāju apmācības mācību plānus un lielāku vērtību pievērst novērtēšanai. Tā kā skolotāju apmācības programmas Latvijā ir standartizētas, ļoti noderīgi būtu audzēkņu vērtēšanas sadaļu iekļaut skolotāju apmācības programmas obligātajā (standarta) daļā, lai visiem jaunajiem skolotājiem būtu mūsdienīga izpratne par izglītības vērtēšanas modernajiem veidiem.

186. Līdz šim skolotāju atbalstam nav bijis praktiski nevienas kvalifikācijas celšanas apmācības audzēkņu novērtēšanā. Jaunās, uz izpildījumu vērstās izglītības programmas un uz kompetenci balstītu eksāmenu ieviešana radījusi skolotājos neskaidrību par to, kā novērtēt savu audzēkņu panākto progresu atbilstoši cerētajiem/sagaidāmajiem rezultātiem. Līdz šim uzdotā atprasīšana klasē, pārbaudes darbi un eksāmeni bija balstīti uz faktiem un konkrētām normām, ko varēja novērtēt pēc 10 ballu sistēmas (10- visaugstākais vērtējums), galvenokārt ņemot vērā "reproducēšanas spējas", nevis kompetenci/prasmi. Skolotāji ir pieraduši pie šīs sistēmas un viņiem ir grūti iedomāties savādāku pieeju vērtēšanai. Steidzami nepieciešama skolotāju kvalifikācijas celšana šajā aspektā, kā arī nepieciešams pievērst lielāku uzmanību vērtēšanas jautājumiem pedagoģiskajās augstskolās.

Ieteikumi

1. "Pārtulkot" jaunus valsts standartus praksei piemērotā valodā. Izveidot atbalsta struktūru, kas balstītu jaunus valsts standartus, ieskaitot katra priekšmeta un katras klases standartus.

2. Izstrādāt pēc-obligātās izglītības (10. -12. klases) standartus un iesaistīt augstākās izglītības un darba dzīves pārstāvjus. Tas nodrošinātu labāku atbilstību prasībām un uzlabotu jaunā kvalifikāciju veida labprātīgāku pieņemšanu.
3. Nodrošināt, ka citu ministriju, piemēram, Kultūras ministrijas un Zemkopības ministrijas pakļautībā esošo skolu standarti ievērojami neatšķiras no Izglītības ministrijas pakļautībā esošo skolu standartiem. Šī iemesla dēļ būtu derīgi, ja Izglītības ministrija tiktu pārstāvēta citu sektoru standartu izstrādes darba grupās.
4. Izstrādāt visaptverošu sistēmu skolu kvalitātes regulārai vērtēšanai un uzlabošanai. Šajā ziņā palīdzētu ierosinātā pašvērtēšana un akreditācijas process, bet skolu uzlabošanai ir nepieciešams arī ekspertu atbalsts no ārpuses, piemēram, no atjaunotām profesionālajām inspekcijām rajonu līmenī. Tomēr darba komanda nopietni iesaka piesargāties no tiešas saiknes izveidošanas starp studentu eksāmenu rezultātiem un skolotāju darba vērtējumu vai samaksu.
5. Skolotāju sākotnējās izglītības obligātajā apmācības programmā iekļaut mācību par izglītības programmu izstrādi un audzēkņu vērtēšanu, lai visiem jaunajiem skolotājiem būtu mūsdienīga izpratne par izglītības programmu ("curricula") un "izglītības vērtēšanu" mūsdienu izglītībā.
6. Pielāgot mācību grāmatas jauno standartu prasībām. Uz vecajiem standartiem balstītas mācību grāmatas ir šķērslis izmaiņām klasē. Varētu būt nepieciešama pilnīgi jauna mācību grāmatu paaudze. Darba komanda izprot IZM ierobežotos resursus, bet, ja mācību grāmatas netiks pārstrādātas, pastāv risks, ka mācīšana un mācīšanās paliks balstīta uz zināšanām un piesaistīta priekšmetiem par spīti izglītības programmu un eksāmenu reformai.
7. Nodrošināt, lai audzēkņiem būtu godīga un pietiekama iespēja apgūt iemaņas, kuras pieprasa valsts standarti un jaunā tipa eksāmeni (piemēram, kritiskās domāšanas pieeja, analizēšanas vai saskarsmes iemaņas). Rūpīga izmēģinājuma veikšana, atlasot audzēkņus, norādīs uz atšķirībām starp vēlamu un esošo, bet ir jādara pēc iespējas vairāk, lai abus aspektus tuvinātu.
8. Jāpātrina centralizēti laboto eksāmenu ieviešana visos priekšmetos. Darba komanda saprot, ka pastāv pamatoti iemesli (resursi) lēnajai pārmaiņu gaitai, bet ātrāka ieviešana mazinātu sajukumu un daudz ātrāk nestu labumu audzēkņiem, kas pašlaik mācās skolās. Jāpalielina finansiālie un cilvēkresursi ISEC atbalstam. IZM varētu būt nepieciešams apsvērt alternatīvus variantus izmaksu segšanai (piemēram, no pašvaldībām), nepaceļot maksu eksāmenu kārtotājiem.
9. Jārada stratēģija pētījumu izmatošanai izglītības attīstībā Latvijā un jāsekmē labāki kontakti starp administrētājiem, pētniekiem, jaunievedumu ieviešējiem un skolotājiem, īpaši uzlabojot IZM pētniecības un izglītības reformēšanas iespējas un izglītības pārvaldi vietējā līmenī.
10. Jāformulē aptverošāka politikas reakcija uz dzimstības samazināšanos un skolu ilgtermiņa efektīvu darbību, īpaši lauku apvidos. Piemēram, viena no alternatīvām varētu būt pāreja no pamata izglītības sistēmas 4+5 uz 6+3, lai būtu vieglāk saglabāt mazās lauku skoliņas.
11. Atjaunot nosacījumu par obligātās izglītības paplašināšanu, ietverot pirmsskolas izglītību visiem sešgadīgajiem bērniem, ar nosacījumu, ka nabadzīgākās pašvaldības, uzņemoties šo atbildību, saņem papildus atbalstu. Jāizstrādā nacionālā stratēģija un apmācības sistēma skolu direktoriem un skolu administratoriem, lai nodrošinātu pastāvīgu atbalstu vadības jautājumos un lai ieviestu IZM plānotās izmaiņas visā sistēmā.
12. Pielikt visas pūles, lai paaugstinātu skolotāju apmaksas līmeni. Zemās algas un niecīgās karjeras izaugsmes iespējas atstāj nopietnu iespaidu uz izglītības kvalitāti.
13. Uzlabot un racionalizēt pedagogu sākotnējās izglītības un kvalifikācijas celšanas sistēmu. Ja IZM vēlas, lai tās mērķi tiktu sasniegti līdz 2005. gadam, ir nepieciešama saskaņota stratēģija skolotāju un skolu atbalstam. Pašreizējā sistēma Latvijā nespēs nodrošināt jaunus un strādājošos skolotājus ar instrumentiem, kas viņiem nepieciešami.
14. Intensificēt kvalifikācijas celšanas darbu, uzlabojot finansējumu un koordināciju un organizējot seminārus pēc iespējas tuvāk skolu līmenim, cik vien tas ir praktiski iespējams. Vairāk uzmanības jāpievērš darbam skolas līmenī un vietējā līmenī, nevis ārējiem semināriem, kam ir mazāks espāids uz izmaiņām skolā un kas prasa, lai skolotāji pārvietotos, atraujot viņus no darba klasē vairāk nekā tas nepieciešams. Jānodrošina iespiesti materiāli skolotāju darba atbalstam (rokasgrāmatas, vadlīnijas, parauga pārbaudes darbi, utt.).

ATSAUCES

³⁰ Izglītības likums, 4. pants

³¹ Izglītības un zinātnes ministrija. Izglītība Latvijā. 1995./96.m.g. – 1998./99.m.g. Rīga, 1999. 8 lpp.

³² The World Bank, Republic of Latvia 'Education Sector Strategy Paper'. Washington: August 1998, p. 7.

³³ Nav oficiāli apstiprinātas definīcijas par to, kas ir "vispārizglītojošs" šajā kontekstā. Par vispārizglītojošām skolām tiek uzskatītas visas tās, kuras piedāvā izglītību no 1 līdz 12 klasei, izņemot profesionālās izglītības iestādes vai speciālās skolas.

³⁴ Izglītības un zinātnes ministrija. Izglītība Latvijā. 1995./96.m.g. – 1998./99.m.g. Rīga, 1999, 8 lpp.

³⁵ Sk. 33.atsauci iepriekš

³⁶ Izglītības un zinātnes ministrija. Izglītība Latvijā. 1995./96.m.g. – 1998./99.m.g. Rīga, 1999, 12 lpp.

³⁷ Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Izglītības iestādes Latvijā 1998./99.mācību gada sākumā. Rīga, 1999.

³⁸ Sk. 33.atsauci iepriekš

³⁹ Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Izglītības iestādes Latvijā 1998./99.mācību gada sākumā Rīga 1999.

⁴⁰ The World Bank, ECSHD. 'Project Appraisal Document (and Annexes) on a Proposed Loan to the Republic of Latvia for an Education Improvement Project'. Washington: January 19, 1999.

⁴¹ Izglītības un Zinātnes ministrija. Izglītības satura un eksaminācijas centrs (ISEC), Obligātās izglītības valsts standarts. Rīga, 1998.

⁴² Izglītības un Zinātnes ministrija. Izglītības satura un eksaminācijas centrs (ISEC), Obligātās izglītības valsts standarts. Rīga, 1998.

⁴³ Péter Vári, ed. Are We Similar in Math and Science? A Study of Grade 8 in Nine Central and Eastern European Countries. Budapest: IEA/TIMSS, 1997, pp. 106-107. C/EE countries participating included Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Latvia, Lithuania, Romania, Russian Federation, the Slovak Republic, and Slovenia.

⁴⁴ Ministru kabineta 'Deklarācija par Ministru Kabineta iecerēto darbību.' Rīga, 1999. gada janvāris. .

⁴⁵ Marite Seile, 'The Situation in Latvian Teacher In-Service Education: Needs Assessment', p. 21. Riga: 1997, Soros Foundation Latvia. Mimeo.

⁴⁶ School Curriculum and Assessment Authority and the University of Durham. The Value-Added National Project: Final Report. Feasibility Studies for a National System of Value-Added Indicators. Londona: 1997.

CETURTĀ NODAĻA.

PROFESIONĀLĀ IZGLĪTĪBA UN APMĀCĪBA

Politikas struktūra un pārvalde

187. Profesionālās izglītības likums tika ieviests 1999. gada jūnijā. Šī likuma mērķis ir nodrošināt profesionālās izglītības valsts politikas realizāciju un profesionālās izglītības sistēmas funkcionēšanu, pārvaldi un attīstību. Likumā definēti sekojoši mērķi:

- Nodrošināt iespējas iegūt vispārējās zināšanas un iemaņas, kā arī profesionālās kvalifikācijas;
- Noteikt profesionālās izglītības pakāpes un līmeņus, kā arī iepriekšējo izglītību, kas nepieciešama attiecīgās profesionālās kvalifikācijas ieguvei;
- Noteikt profesionālajā izglītībā iesaistīto dalībnieku atbildības sfēras un to tiesības piešķirt profesionālās kvalifikācijas;
- Nodrošināt Latvijas Republikā iegūtās profesionālās izglītības un profesionālo kvalifikāciju pielīdzināmību attiecīgajai ārvalstīs iegūtajai profesionālajai izglītībai vai profesionālajām kvalifikācijām, dodot studentiem iespēju turpināt izglītību ārzemēs, būt konkurētspējīgiem starptautiskajā darba tirgū.

188. Profesionālās izglītības likums regulē profesionālo pamatizglītību, profesionālo vidējo izglītību un pirmā līmeņa profesionālo augstāko izglītību, kā arī attiecīgo profesionālo kvalifikāciju piešķiršanu. Augstskolu likums, citi likumi un nolikumi regulē otrā līmeņa profesionālo augstāko izglītību un attiecīgo profesionālo kvalifikāciju piešķiršanu.

189. Profesionālās izglītības likumā noteikts, ka Ministru kabinets nosaka profesionālās izglītības politiku un pieņem stratēģiju, nosaka profesionālos standartus, apstiprina koledžu nolikumus. Ministru kabinets nosaka arī prakses organizācijas procedūru, profesionālās kvalifikācijas dokumentu oficiāli atzītās formas, kā arī nosaka šo dokumentu izdošanas kritērijus un procedūru.

190. Profesionālās izglītības jomā IZM atbildības sfērā ietilpst:

- izstrādāt paraugnolikumus profesionālās izglītības mācību iestādēm;
- radīt un regulāri atjaunot profesionālo standartu reģistru;
- izstrādāt priekšlikumus un veikt valsts budžeta līdzekļu pieprasījumu atbilstoši noteiktajai kārtībai, finansēt tās pārraudzībā esošās profesionālās izglītības mācību iestādes un profesionālās izglītības atbalsta organizācijas no fondiem, kuri piešķirti šiem mērķiem.
- izstrādāt nolikumu projektus prakses organizēšanai un izstrādāt citu likumdošanas aktu projektus profesionālās izglītības jomā; un
- organizēt profesionālo orientāciju, darba tirgus attīstības tendenču un darba tirgus pieprasījuma izpēti.

191. Trīs pārējās ministrijas – Zemkopības, Labklājības un Kultūras ministrijas – arī pārrauga profesionālās izglītības mācību iestādes. Profesionālās izglītības likums nosaka šo trīs ministriju atbildības jomas:

- Izstrādāt priekšlikumus un atbilstoši noteiktajai kārtībai veikt valsts budžeta līdzekļu pieprasījumu, finansēt to pārraudzībā esošās profesionālās izglītības mācību iestādes un profesionālās izglītības atbalsta organizācijas no fondiem, kuri piešķirti šiem mērķiem;
- Sadarboties ar IZM, izstrādājot un regulāri atjaunojot profesionālos standartus, vērtējot profesionālās izglītības kvalitāti un citus ar profesionālo izglītību saistītos jautājumus;
- Sadarbojoties ar IZM, citām valsts institūcijām un vietējām pašvaldībām, organizēt to pārraudzībā esošajās izglītības iestādēs strādājošo izglītotāju tālākizglītību;
- Līdzdarboties valsts, pašvaldību, arodbiedrību, darba devēju un citās brīvprātīgajās organizācijās un sadarbību veicinošo iestāžu darbā; un
- Pildīt visas ar profesionālo izglītību saistītās funkcijas, kas noteiktas šajā likumā un Izglītības likumā.

192. Profesionālās izglītības likums ievieš Profesionālās izglītības sadarbības padomi - publisku konsultatīvu un koordinējošu institūciju, kurā ietilpst pārstāvji no ministrijām, pašvaldībām, profesionālās izglītības mācību iestādēm, darba devēju un citām brīvprātīgajām organizācijām, kas iesaistītas profesionālās izglītības realizācijā. Sadarbības padomes mērķis ir sekmēt ar profesionālo izglītību saistīto lēmumu pieņemšanu un veicināt profesionālās izglītības valsts politikas izstrādē un realizācijā iesaistīto dalībnieku sadarbību, lai sekmētu tās attīstību.

Profesionālās izglītības finansēšana

193. 1998. gadā Latvijā kopējais budžets profesionālajai izglītībai bija 29,07 milj. latu. No valsts budžeta tika finansēta lielākā daļa – 24,39 milj. latu (83,9%). Zemāk sniegtajā tabulā ir parādīts profesionālās izglītības mācību iestāžu budžets pa ministrijām. Citi finansēšana avoti ir pašvaldības, skolu gūtie ieņēmumi, sniedzot pakalpojumus, un privātskolām - audzēkņu maksas. IZM sniedz atbalstu no budžeta pašvaldību dibinātajām arodskolām algu segšanai un sociālo nodokļu nomaksai, bet pārējās izmaksas sedz pašvaldības (piem., komunālie pakalpojumi, materiāli, ekspluatācija).⁴⁷

7. tabula. Profesionālās izglītības budžets pa pārraudzības ministrijām, 1998

Ministrijas nosaukums	Finansējums kopā	Tajā skaitā			
		Dotācijas no vispārējiem ieņēmumiem (valsts budžets)		Maksas pakalpojumi un citi pašu ieņēmumi	
		Milj. latu	Milj. latu	%	Milj. latu
Izglītības un zinātnes ministrija	12,87	11,09	86,17	1,78	13,83
Zemkopības ministrija	11,64	8,95	76,89	2,69	23,11
Labklājības ministrija	1,65	1,58	95,76	0,07	4,24
Kultūras ministrija	2,91	2,77	95,19	0,14	4,81
KOPĀ	29,07	24,39	83,90	4,68	16,10

Avots: Akadēmiskās informācijas centrs – Latvijas nacionālā observatorija. Profesionālā izglītība Latvijā. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojums Eiropas Izglītības Fondam. Rīga, 1999. 35. lpp.

Izmaiņas profesionālās izglītības iestādēs un programmās

Izmaiņas, kas notikušas kopš padomju laikiem

194. Profesionālās izglītības iestāžu un programmu konfigurācija Latvijā veidojās saskaņā ar ļoti centralizēto Padomju Savienības politiku. Arodskolas bija cieši piesaistītas lieliem industriāliem uzņēmumiem un kolektīvizētai lauksaimniecībai. Mācību iestāžu tīklam bija raksturīgs ļoti augsts specializācijas līmenis un liels skaits mazu, viena profila skolu. Centralizētās ekonomikas sabrukums un citas pārmaiņas, kas notika pēc 1990. gada, pašos pamatos ietekmēja profesionālo izglītību. Profesiju un specializāciju skaits samazinājās no 1000 padomju laikos līdz 329 daudz plašāk definētām profesijām. Programmās un audzēkņu uzņemšanā ir notikusi- un vēl joprojām notiek- akcentu nomaiņa no iepriekšējai ekonomikai raksturīgajām iezīmēm uz atbilstību darba tirgus izvirzītajām prasībām, ieskaitot biznesa/ komerciālo sfēru, pakalpojumus, transporta un sakaru jomas. Kopš 1990./91. gada arodskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu skaits ir samazinājies par 14%. Šīs pārmaiņas ir radušās pēc 1993. gadā realizētās reorganizācijas, kad vidējās speciālās pedagoģiskās skolas tika pārveidotas par augstākās izglītības mācību iestādēm, kā arī apvienojās mazās atsevišķu profilu skolas un veidojās privātskolas.

Jaunās definīcijas un klasifikācijas

195. 1999. gada Profesionālās izglītības likumā noteiktas būtiskas definīcijas, kas attiecas uz dažādām Latvijas profesionālās izglītības sistēmas dimensijām. Tās nosaka profesionālās izglītības pakāpes, profesionālo kvalifikāciju līmeņus, dažādu iestāžu nosaukumus un profesionālās izglītības programmu veidus.

Profesionālās izglītības pakāpes

196. Likumā noteiktas trīs profesionālās izglītības pakāpes: profesionālā pamatzglītības, profesionālā vidējā izglītība un profesionālā augstākā izglītība. Profesionālā augstākā izglītība tālāk tiek iedalīta pirmā līmeņa profesionālajā augstākajā izglītībā un otrā līmeņa profesionālajā augstākajā izglītībā. Kā jau iepriekš norādīts, otrā līmeņa profesionālā augstākā izglītība ir pakļauta Augstskolu likumam.

Profesionālo kvalifikāciju līmeņi

197. Likumā definēti pieci profesionālo kvalifikāciju līmeņi:

- I kvalifikāciju līmenis – teorētiskā un praktiskā sagatavotība, kas dod iespēju veikt vienkāršu darbu konkrētā praktiskās darbības sfērā;
- II kvalifikāciju līmenis - teorētiskā un praktiskā sagatavotība, kas dod iespēju patstāvīgi veikt kvalificētu darbu;

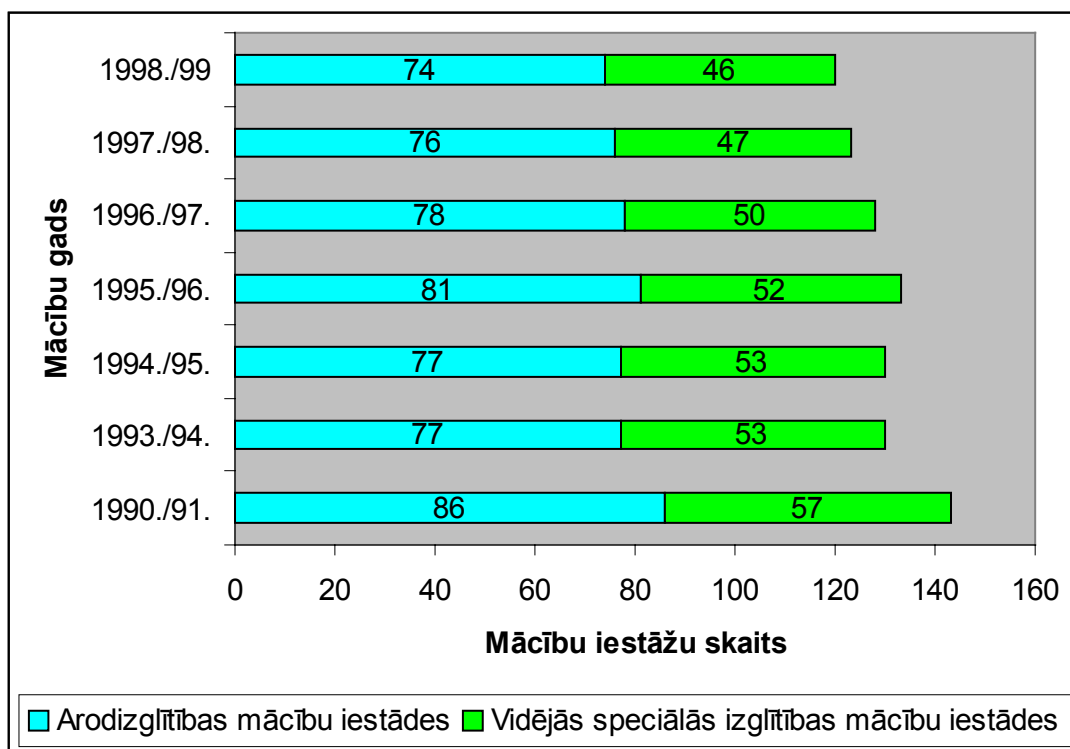
- III kvalifikāciju līmenis – paaugstināta teorētiskā sagatavotība un profesionālā meistarība, kas dod iespēju veikt specifiskus uzdevumus, ieskaitot veicamā darba plānošanu un organizāciju;
- IV kvalifikāciju līmenis - teorētiskā un praktiskā sagatavotība, kas dod iespēju veikt sarežģītus darba uzdevumus, kā arī plānot un organizēt citu speciālistu darbu;
- V kvalifikāciju līmenis – noteiktas nozares speciālista augstākā kvalifikācija, kas dod iespēju arī plānot un veikt zinātniskās pētniecības darbu attiecīgajā nozarē.

Mācību iestāžu nosaukumi un profesionālās izglītības programmas

198. Profesionālās izglītības iestādes, kas pakļaujas Profesionālās izglītības likuma nosacījumiem, jāsauc par skolām, vidusskolām vai koledžām, atbilstoši to nodrošinātās izglītības līmenim. Programmas tiek iedalītas profesionālās pamatizglītības, arodizglītības, profesionālās vidējās izglītības, pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības programmās un profesionālās tālākizglītības programmās.

199. 1998./99. gadā kopumā bija 120 profesionālās izglītības mācību iestāžu, tai skaitā 74 arodskolas un 46 vidējās speciālās izglītības mācību iestādes (10. zīmējums). Pastāv arī skolas audzēkņiem ar īpašām vajadzībām. Pēdējo gadu laikā skolu skaits, kas īpaši veidotas, lai apmācītu invalīdus un pārējos cilvēkus ar īpašām vajadzībām, ir ievērojami sarucis. Arī cietuma skolu skaits ir samazinājies un pašlaik pastāv tikai divas šādas skolas. Vairāk kā trešā daļa profesionālās izglītības mācību iestāžu atrodas Rīgā (37%).

10. zīmējums. Profesionālās izglītības mācību iestāžu skaita izmaiņas, 1990. – 1999.

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

200. IZM atbild par lielāko daļu šo skolu: par 53 skolām, tai skaitā 44 arodskolām un 9 vidējām speciālajām mācību iestādēm. Zemkopības ministrija atbild par 38 skolām, tai skaitā 22 arodskolām un 16 vidējām speciālajām mācību iestādēm. Skolu būtība ir atšķirīga atkarībā no pakļautības ministrijas. Izņemot četras privātās skolas, visas arodskolas atrodas IZM, Zemkopības ministrijas vai pašvaldību pakļautībā. Padomju laikā daudzas no šīm skolām ne tikai gatavoja strādniekus industriālajiem uzņēmumiem, kolhoziem un citiem valsts uzņēmumiem, bet arī pildīja būtisku sociālo funkciju, strādājot ar tiem jauniešiem, kuri atlasēs ceļā nebija iekļuvuši vispārējās vidējās izglītības vai vidējās speciālās izglītības mācību iestādēs. Savukārt visas Kultūras un Labklājības ministrijas pakļautībā esošās mācību iestādes ir vidējās speciālās mācību iestādes - skolas, kurās audzēkņus uzņem atlasēs kārtībā un kurās tiek prasīts augstāks akadēmiskais un profesionālais līmenis.

8. tabula. Arodskolas un profesionālās vidējās mācību iestādes.
Skolu skaits, mācībspēki, uzņemtie audzēkņi, 1998/99

Piederība	Arodskolu skaits	Uzņemtie audzēkņi	Mācībspēki	Profesionālo vidējo mācību iestāžu skaits	Uzņemtie audzēkņi	Mācībspēki
IZM	44	18241	1598	9	8411	563
Kultūras ministrija				14	1786	911
Zemkopības ministrija	22	6621	896	16	6441	767
Labklājības ministrija				6	1630	378
Pašvaldības	4	784	85			
Privātas	4	595	54	1	163	22
Citas					1565	156
Kopā	74	26241	2633	46	19996	2797

Avots: Izglītības un zinātnes ministrija. Izglītība Latvijā. 1995/96 - 1998/1999. Rīga, 1999. gads.

201. Ne visi iedzīvotāji tiek apkalpoti vienlīdzīgi. Uz zemas izglītības un sociālās izslēgtības riska robežas atrodas sievietes, cilvēki vecumā līdz 25 gadiem un vecāki par 50, latviski nerunājošie (krievi ir vislielākā etniskā minoritāte Latvijā) un lauku rajonos dzīvojošie.

202. Rehabilitācijas centrs Jūrmalā nodrošina profesionālās izglītības programmas cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Centrs piedāvā divu nedēļu profesionālās orientācijas kursus un vairākas profesionālās pamata un vidējās izglītības programmas invalīdiem. Pašlaik programmu izvēle aprobežojas ar biznesa un datormācības studijām.

Audzēkņi

203. 1998./99. mācību gada sākumā kopējais audzēkņu skaits visa veida arodskolās un profesionālās vidējās izglītības mācību iestādēs bija 46 200. Lielākā daļa mācījās dienas nodaļā. No 1996./97. gada līdz 1998./99. gadam audzēkņu skaits pieauga par 7%. Pieaugums galvenokārt bija vērojams vidējās speciālās izglītības mācību iestādēs.

- 1998./99. gadā kopējais audzēkņu skaits arodskolās bija 26 200. Salīdzinājumā ar 1996./97. gadu skolu skaits samazinājās par četrām - viena Zemkopības ministrijas skola un trīs IZM skolas. Uzņemto audzēkņu skaits samazinājās tikai nedaudz.

- 1998./99. gadā profesionālās vidējās izglītības mācību iestādēs uzņemto audzēkņu skaits sasniedza 20 500. Salīdzinājumā ar 1996./97. gadu audzēkņu skaits palielinājās par 19% un skolu skaits samazinājās par četrām skolām, tai skaitā vienu privāto skolu un trīs Labklājības ministrijas skolām.⁴⁹

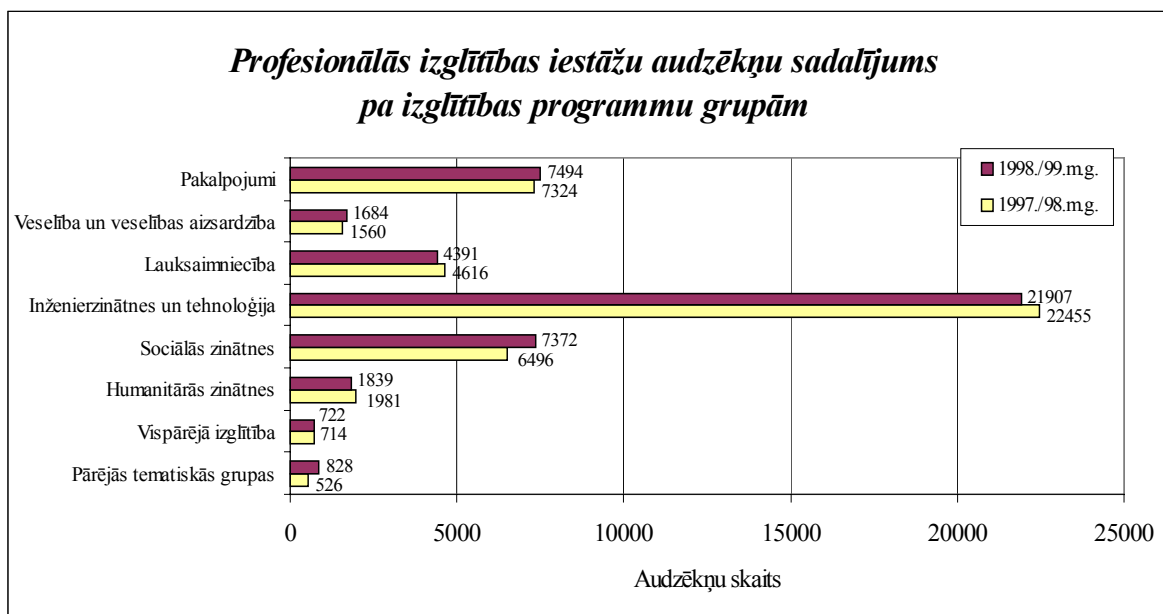
204. Arodskolas galvenokārt uzņem 15 – 19 gadus vecus jauniešus dienas nodaļā. Vakara nodaļu vai neklātienas audzēkņu skaits sastāda mazāk par 8% no uzņemto audzēkņu kopskaita.

205. 1998./99. mācību gadā 18171 audzēknis uzsāka mācības profesionālās izglītības mācību iestādēs; lielākā daļa (72,7%) iestājās pēc deviņgadīgās pamatizglītības iegūšanas; 17,6% iestājās pēc vispārējās vidējās izglītības iegūšanas. Tā kā profesionālajās vidējās mācību iestādēs salīdzinājumā ar arodskolām ir augstāks līmenis un stingrāka atlase, tad, kā jau to var paredzēt, tajās iestājas procentuāli mazāks kandidātu skaits, savukārt audzēkņu skaits ar pabeigtu vidējo izglītību tajās ir lielāks.

206. Profesionālajā izglītībā, īpaši arodskolās, uzņemto audzēkņu skaits vairāk koncentrēts tehniskajās mācību programmās. Vairāk kā puse arodskolu audzēkņu (56,7%) un 35% vidējo speciālo mācību iestāžu audzēkņu apgūst tehniskās programmas. Izmantojot jaunuzņemto audzēkņu skaitu kā indikatoru izmaiņām pieprasījumā, var redzēt, ka nedaudz mazāk arodskolu audzēkņu iestājas tehniskajās programmās (55,6%). Arvien vairāk arodskolu audzēkņu apgūst sociālo zinātņu un apkalpojošās sfēras programmas (30%) salīdzinājumā ar kopējo uzņemto audzēkņu skaitu.

11. zīmējums. Profesionālās izglītības mācību iestāžu audzēkņi

Sadalījums pa programmām (1997/98)

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

Absolventu nodarbinātība

207. 1999. gada 1. oktobrī Nodarbinātības valsts dienestā bija reģistrēti 114296 bezdarbnieki, no tiem 552 (0,5%) bija valsts un pašvaldību profesionālo izglītības iestāžu 1998./1999. mācību gada absolventi. Šis skaits sastāda mazāk par 0,5% no absolventu kopskaita. Absolventu kopskaitā procentuāli atspoguļojas dažādu skolu pēdējo gadu absolventu atšķirīgās iespējas iesaistīties darba tirgū. Pašvaldību skolu absolventu skaits sastādīja tikai 2% no profesionālās izglītības iestāžu absolventu skaita, bet to absolventi veidoja visaugstāko reģistrēto bezdarbnieku skaitu arodskolu pēdējo gadu absolventu vidū (8,7%). Zemkopības ministrijas skolu absolventi sastādīja 5,2% no reģistrētajiem bezdarbniekiem un 24% no absolventu kopskaita. IZM pakļautībā esošo skolu absolventi sastādīja 4,9% no pēdējā laika absolventiem, kas reģistrēti kā bezdarbnieki, bet kopumā viņi sastādīja 66,5% no kopējā arodskolu absolventu skaita.⁵¹

208. Tomēr dati par bezdarbniekiem, kas reģistrējušies Nodarbinātības valsts dienestā, varētu nebūt pilnīgi precīza norāde par pēdējā laikā absolvējušo audzēkņu sekmēm darba tirgū. Kopš 1995. gada bezdarbnieku skaits arodskolu beidzēju vidū ir ievērojami samazinājies (tāpat kā kopējais reģistrēto bezdarbnieku skaits), daļēji sakarā izmaiņām bezdarbnieku reģistrēšanā Nodarbinātības valsts dienestā. Audzēkņi, kuriem nav tiesību uz sociālo apdrošināšanu un kuri neatbilst vēl citām prasībām, nav tiesīgi reģistrēties kā bezdarbnieki.

Mācību valoda

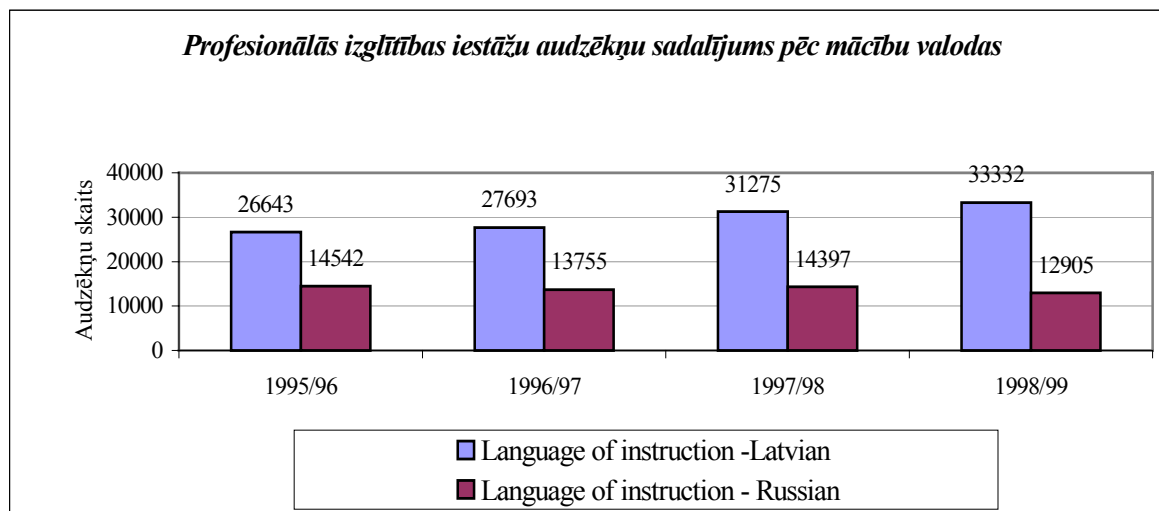
209. No 46 237 profesionālās izglītības sistēmā uzņemtajiem audzēkņiem 1998./99. mācību gada sākumā latviešu valoda bija mācībvaloda 33332 (72,1%) un krievu valoda - 12905 (27,9%) audzēkņiem (1995/96. mācību gadā 65% latviešu, 35% krievu).

210. Starp reģioniem ir diezgan liels atšķirības attiecībā uz to, kādā mērā krievu valoda tiek lietota kā mācībvaloda. Krievu valoda ir mācībvaloda 6600 audzēkņiem Rīgā, 3300 audzēkņiem Daugavpilī un 1900 audzēkņiem Liepājā. Rīgā 46% audzēkņu mācības apgūst krievu valodā; Latgales reģionā šis skaits ir 40%.

211. No 1995./96. gada līdz 1998./99. gadam pieauga to audzēkņu skaits, kas mācības apgūst latviešu valodā, bet audzēkņu skaits ar krievu mācībvalodu ļoti lēni samazinās. To audzēkņu skaits, kuru mācībvaloda ir latviešu valoda, visievērojamāk pieauga vidējās speciālās izglītības mācību iestādēs.

212. IZM pakļautajās skolās 10 167 (38%) audzēkņi mācības apgūst krievu valodā. Zemkopības ministrijas pakļautībā esošajās skolās 1404 jeb 10. 7% audzēkņu mācās krievu valodā. No Kultūras ministrijas mācību iestādēm 49 audzēkņiem (2.7%) mācībvaloda ir krievu valoda. Vienīgi Labklājības ministrijas pakļautības profesionālajās mācību iestādēs viss mācību process notiek latviešu valodā. Pašvaldību pārziņā esošajās profesionālās izglītības iestādēs krievu valodā mācās 2666 audzēkņi (34% no audzēkņu kopskaita, kas mācās pašvaldību pārziņā esošajās skolās), privātajās – 585 audzēkņi (77% no audzēkņu kopskaita, kas mācās privātajās profesionālās izglītības iestādēs).⁵²

Audzēkņu skaits un mācībvaloda
Profesionālās izglītības mācību iestādes, 1995/96 - 1998/99

Avots: Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli. _.

Tālākizglītība un pieaugušo apmācība un pārkvalifikācija

Juridiskā un konceptuālā struktūra

213. 1992. gada likums par profesionālo izglītību un pārkvalifikāciju regulē bezdarbnieku pārkvalifikāciju. IZM Pieaugušo izglītības koncepcija izriet no agrākās “tautas izglītības” jēdziena izpratnes: galvenais mērķis ir nodrošināt iespēju visiem paplašināt zināšanas un iemaņas atbilstoši individuālajām interesēm, vajadzībām, vecumam un iepriekš iegūtajam izglītības līmenim. Ar to ir paredzēts kompensēt trūkumus izglītībā, kas veidojās pārejas posmā, un risināt sociālās pielāgošanās un integrācijas problēmas. Pašlaik Labklājības ministrija izstrādā jauno nodarbinātības politiku. Šī politika noteiks jaunas nodarbinātības struktūras, kas labāk atbilstu integrācijas prasībām ES, uzlabotu konsultatīvo un padomdevēju sistēmu, nodrošinātu finansējumu aktīviem pasākumiem darba tirgū. Raugoties no mūžizglītības perspektīvas, vēl joprojām pastāv milzīga plaisa starp pieaugušo izglītības koncepciju un reālo situāciju Latvijas institucionālajā un atbalsta struktūrā.

Administratīvā un institucionālā struktūra

214. Līdzīgi arodskolām un profesionālās vidējās izglītības mācību iestādēm, arī par tālākizglītības pārraudzīšanu vai organizēšanu savos sektoros ir atbildīgas četras ministrijas. Papildus savai tiešajai atbildībai, IZM ir atbildīga arī par visas tālākizglītības vispārējo koordināciju. Praksē nozaru ministrijas darbojas neatkarīgi un koordinācija ir minimāla vai tās vispār nav. Labklājības ministrijas Darba departamentam pakļautais Nodarbinātības valsts dienests ir atbildīgs par dienestā reģistrēto bezdarbnieku apmācību.

215. Labklājības ministrijas Darba departamenta Profesionālās karjeras izvēles centrs ir galvenā organizācija, kas ir atbildīga par profesionālo orientāciju un konsultāciju sniegšanu. Centra funkcijas ir konsultēt izglītības un profesijas izvēlē skolēnus skolā un bezdarbniekus. Centrs darbojas arī kā profesionālās orientācijas metodiskais un koordinācijas centrs Latvijā. Centra galvenie uzdevumi ir konsultāciju un palīdzības sniegšana skolniekiem un bezdarbniekiem, koordinācija un apmācības darbs profesionālās orientācijas jomā, kā arī zinātniskais un

metodoloģiskais darbs. Centra devums kopumā vēl joprojām ir neliels tā ierobežoto iespēju dēļ, kā rezultātā ne visiem audzēkņiem ir pieejama profesionāla palīdzība karjeras izvēlē. Nav skaidrs atbildības sadalījums starp Labklājības ministriju, IZM un pašvaldībām profesionālās orientācijas jomā.

216. Centrs konsultē arī profesionālās un augstākās izglītības mācību iestāžu studentus, strādājošos un darba meklētājus. Centram ir sešas filiāles - Daugavpilī, Liepājā, Līvānos, Gulbenē un Valmierā, kā arī mobilā konsultatīvā grupa, kas palīdz skolniekiem lauku rajonos. Centrs plāno atvērt konsultatīvās filiāles visos Latvijas rajonos.

Bezdarbnieku apmācība

217. Nodarbinātības valsts dienests nodrošina apmācību reģistrētajiem bezdarbniekiem. Nodarbinātības valsts dienestam ir 67 vietējie/ reģionālie biroji, ieskaitot lielākās pilsētas un visus rajonus. Ar 547 darbiniekiem, kam ir dažādas kvalifikācijas, un augsto kadru mainību, dienesta iespējas ir ierobežotas.

218. Reģistrēto bezdarbnieku skaits Latvijā ir palielinājies no 6.7% (1997. gada beigās) līdz 9.1% (1999. gada beigās), un Rēzeknes rajonā ir visaugstākais bezdarba līmenis (28.2% 1998. gada beigās). 1998. gada 17. augustā aizsākusies ekonomiskā krīze Krievijā arī ir ietekmējusi šo pieaugumu. Tikai viena trešā daļa no bezdarbniekiem saņem bezdarbnieku pabalstu, un pabalstu apjoms ir tikai 50% no minimālās algas. Lai gan 50% no apmācītajiem/ pārkvalificētajiem bezdarbniekiem trīs mēnešu laikā atrod darbu, NVD spēj piedāvāt apmācību tikai 14.9% reģistrēto bezdarbnieku. Profesionālās karjeras izvēles centrs sniedz konsultācijas profesijas izvēles un profesionālās piemērotības jautājumos bezdarbniekiem apmācības kursu izvēlē.

219. NVD izvēlas apmācības sniedzējus, ik gadu izsludinot konkursus. 1999. gadā dienests izvēlējās 60 apmācības sniedzējus no 90 kandidātiem. Apmācību sniedz daudzas organizācijas, kuras gandrīz visas ir pārstāvētas Pieaugušo izglītības konsultatīvajā padomē. Valsts profesionālās izglītības iestādes sastāda tikai vienu trešo daļu no apmācību sniedzējiem, un pārsvarā apmācību sniedzēji ir privātas organizācijas. Apmācību sniedzēji piedāvā apmācību vairāk kā 100 specialitātēs, bet NVD neizvēlas apmācības kursus, balstoties uz detalizētu potenciālo nodarbinātības izredžu analīzi. Tā vietā NVD saskaņo individuālā bezdarbnieka prasības ar attiecīgajā brīdī piedāvātajiem kursiem. Kursi pārsvarā ir īslaicīgi, un tie nenoved pie kvalifikācijām, kas ļautu cilvēkam virzīties pa horizontāli, turpināt tālāk izglītoties vai iziet apmācību. Vienotas profesionālās izglītības kvalifikāciju struktūras trūkums - un akreditācijas procesa neesamība - ir šķērslis efektīvai kvalitātes nodrošināšanai.

220. Saskaņā ar Valsts valodas likumu, NVD var strādāt tikai ar tādiem bezdarbniekiem, kas pārvalda latviešu valodu. Kā jau ziņojumā iepriekš minēts, šis nosacījums ierobežo cilvēku skaitu, kas var oficiāli reģistrēties Nodarbinātības valsts dienestā, ieskaitot tos arodskolu absolventus, kas neprot latviešu valodu un kam nav tiesību uz sociālo apdrošināšanu. Atzīstot šo problēmu, NVD piedāvā valodas apmācības programmas. 1995. gadā šos kursus apmeklēja 1000 cilvēku.⁵³

Finansēšana

221. 1998. gadā tālākizglītības un pieaugušo apmācības un pārkvalifikācijas finansējums sastāvēja no:

- valsts finansējuma (43.2%)
- apmācības dalībnieku mācību maksām (17.5%)
- firmu un organizāciju finansējuma (35.2%)
- pašvaldību budžeta finansējuma (1.9%)
- citiem avotiem (2.2%)
- Darba tirgus apmācībai sniegtais finansējums sastāda aptuveni 43 miljonus latu. Darba devēju ieguldījums darbinieku apmācībā laika posmā no 1995. līdz 1998. gadam ir gandrīz trīskārt pieaudzis.

Reformas gaita un politikas jautājumi

Profesionālās izglītības reformas process

222. Profesionālās izglītības reformas pirmajā posmā (1995. – 98.) uzsvars vairāk tika likts uz juridiskās bāzes izveidi, nevis uz politikas izstrādi un realizāciju. Šī posma kulminācija bija Profesionālās izglītības likums, kas stājās spēkā 1999. gada jūnijā.

223. Pašreizējā valdība ir noteikusi izglītību par vienu no savām prioritātēm un IZM ir uzņēmusies realizēt profesionālās izglītības sistēmas reformu. Tomēr politikas instrumenti un resursi tās efektīvai realizācijai ir ierobežoti.

224. Reformas otrajā posmā, kas aizsākās 1999. gadā, virzītājspēks ir ES pievienošanās prasības. Visas iniciatīvas profesionālās izglītības jomā jāapvieno kopīgā sistēmā. Stratēģiju attīstība šajā virzienā jau notiek. Ļoti nepieciešama ir caurredzama nacionālā profesionālo kvalifikāciju struktūra, kas atbilstu darba tirgus prasībām. Pastāv vēl citi problēmjautājumi: profesionālās izglītības skolotāju un meistarību apmācības programmu trūkums; tālākizglītības attīstība; profesionālās izglītības izpēti iespēju stiprināšana. ETF sponsorētā Latvijas Nacionālā observatorija varētu palīdzēt ministrijām mazināt plaisu starp nodarbinātības sistēmu un izglītību; observatorija ir izstrādājusi nodarbinātības darba tirgus kvantitatīvās un kvalitatīvās apsekošanas metodes, kā arī piedalās nodarbinātības situācijas pārskata veikšanā.

Ārējās palīdzības loma

225. Ārējai palīdzībai ir bijusi dominējoša loma Latvijas profesionālās izglītības sistēmas reformā. Smagajos valsts ekonomiskajos apstākļos 97% no profesionālajai izglītībai piešķirtā valsts budžeta tiek iztērēti skolotāju algu izmaksu segšanai un skolu uzturēšanai, tikai 3% atvēlot jaunievedumu ieviešanai. Sākotnēji valdība labprāt pieņēma Eiropas Savienības palīdzību, kā arī ārvalstu divpusējo projektu iniciatīvas, nepievēršot īpašu uzmanību rezultātu iespējamai dublēšanai un donorvalstu un organizāciju atšķirīgajām pieejām.

226. Praktiski visu profesionālās izglītības un apmācības reformu ir finansējušas EC PHARE VET programmas (pavisam kopā 7.0 miljoni EURO), Eiropas Savienība (ES) un Eiropas Izglītības fonda (ETF) finansētie projekti, kā arī citi donori. Divpusējās un daudzpusējās sadarbības piemēri:

- Vācija - atbalsts uzņēmējiem lauksaimniecībā, IZM Profesionālās izglītības centra attīstība, tirdzniecības mācību paraugcentru un metāltechnoloģiju centru izveide.
- Dānija un Somija: profesionālās izglītības skolotāju apmācības sistēmas izveide.
- Ziemeļvalstu Ministru Padome: profesionālā un tehniskā apmācība Baltijas valstīs - informācijas apmaiņas un tīkla izveide.

227. Nodarbinātības valsts dienesta darbinieku apmācība galvenokārt ir bijusi organizēta ar ārvalstu partneru palīdzību no Zviedrijas, Vācijas Darba un sociālo lietu federālās ministrijas, Apvienotās Karalistes un ES Phare programmas.

228. Papildus profesionālajai un augstākajai izglītībai ES programmas *Leonardo da Vinci* un *Socrates* sniedz Latvijai iespēju paātrināt starptautisko partnerattiecību veidošanos arī vispārējās vidējās izglītības sistēmas ietvaros. *Leonardo da Vinci* programma ir balstīta uz projektiem valsts un ES līmenī, lai ar pilotprojektu palīdzību varētu izstrādāt mācību materiālus un metodes, veikt audzēkņu apmaiņu, pētīt un analizēt. Laika posmam no 1998. gada līdz 2000. gadam Latvijas līdzdalības budžets ir 2 760 000 EURO.

229. Eiropas Izglītības fonds (EIF) palīdz partnervalstīm paaugstināt dažādu palīdzības iniciatīvu savstarpējo saskaņotību, lai dotu efektīvāku ieguldījumu profesionālās izglītības reformās. Piemēram, Latvijā un Lietuvā EIF sponsorē profesionālās izglītības skolotāju apmācības projektu un darbosies kā koordinators no Dānijas, Somijas un Zviedrijas nākošajai palīdzībai.

230. Par spīti dažādu pilotprojektu un iniciatīvu panākajiem sasniegumiem, pilotshēmas ir jāpiesaista formālajām struktūrām, kas ir atbildīgas par profesionālās izglītības sistēmas administrēšanu. Jaunajām procedūrām ir nepieciešama kopīgas piederības izjūta. Dažādās reformas iniciatīvas nav veiktas, balstoties uz saskaņotu stratēģiju, jo vēl joprojām risinās debates par kopējo reformas politikas struktūru.

Valsts un reģionālās politikas izstrāde un koordinēšana

231. Profesionālās izglītības sistēma ir centralizēta, atbildību par to savstarpēji daļa četras ministrijas (Izglītības un zinātnes ministrija, Zemkopības ministrija, Labklājības ministrija un Kultūras ministrija). Šobrīd dažādo ministriju atbildības sadalījums par profesionālo izglītību saistībā ar IZM ir diezgan neskaidrs. IZM institucionālās kapacitātes stiprināšanas pasākumos vajadzētu ietvert profesionālās izglītības reģionalizāciju un administratīvās atbildības decentralizāciju, lai ļautu IZM vairāk koncentrēties uz stratēģijas un politikas izstrādi. Diemžēl biežās IZM līderu maiņas (deviņi ministri kopš 1995. gada) ir sarežģījušas konsekvētu reformu īstenošanu.

232. Šobrīd tiek apspriesta alternatīva - IZM politikas izstrādes kapacitātes stiprināšanas plāns. Šajā variantā administratīvo uzdevumu izpilde tiks organizēta ārpus ministrijas, uzsvāru liekot uz izglītības pakalpojumu reģionalizāciju. Gan atsevišķu aģentūru izveide, gan profesionālās izglītības mācību iestāžu reģionalizācija varētu novest pie labākas profesionālās izglītības mācību iestāžu koordinācijas četru nozaru ministriju starpā. Profesionālās

izglītības decentralizācija palielinātu arī iespējas tuvināt vispārējo izglītību un profesionālo izglītību, kā arī izstrādāt integrētu pieeju cilvēkresursu attīstībai reģionālā līmenī, lai risinātu reģiona un vietējās vajadzības.

233. Līdz šim galvenā kapacitāte profesionālās izglītības politikas izstrādē ir bijusi Profesionālās izglītības attīstības programmu aģentūrai (PIAP aģentūra), kas atrodas ārpus IZM Profesionālās izglītības attīstības departamenta. ES *Phare* programmā "Profesionālā izglītība 2000" kā viens komponents ir ietverta ministrijas profesionālās izglītības administrēšanas un pārvaldīšanas stiprināšana, bet pašlaik dzinēj spēks vēl joprojām galvenokārt nāk no ārvalstīm vai atrodas ārpus ministrijas. IZM plāno uzticēt organizatorisko atbildību par profesionālās izglītības skolotāju apmācību, profesionālo tālākizglītību un koledžas līmeņa profesionālo izglītību Profesionālās izglītības attīstības departamentam. Šai izmaiņai vajadzētu sekmēt integrētas pieejas izveidi profesionālajai izglītībai.

234. PIAP aģentūras loma nākotnē būs atkarīga no finansējuma. Ļoti svarīgi būtu nepazaudēt aģentūras pieredzi un zināšanas projektu vadībā un darbā ar ES programmām. Varētu izstrādāt jaunus darbības pasākumus, piemēram, cilvēkresursu attīstības starptautisko projektu vadības jomā vai arī sagatavošanās darbā līdzdalībai Eiropas Sociālo fondu darbībā. Aģentūras darbība *Leonardo da Vinci* programmā tam atbilst.

235. Plānots pārveidot PIAP aģentūrai piesaistīto Profesionālās izglītības reformas programmu padomi par Profesionālās izglītības padomi, kuras atbildība būtu līdzīga Augstākās izglītības padomes atbildībai. Pašreiz Stratēģijas valdei ir tikai konsultatīva loma, bet tajā ir ietverti visi galvenie profesionālās izglītības sistēmas dalībnieki (piemēram, sociālo partneru un piecu ministriju pārstāvji).

236. IZM rīcībā nav institucionālu iespēju izglītības un darba tirgus izpētes veikšanai. ES *Phare* programma un EIF atbalstītā Nacionālā observatorija ir noslēgušas līgumus par virkni nelielu profesionālās izglītības un darba tirgus izpētes projektu veikšanu, bet ar to nepietiek, lai nodrošinātu politikas izstrādei nepieciešamo informāciju. NVD sadarbībā ar darba devējiem un vietējām pašvaldībām veic pētījumus par nepieciešamo apmācību.

Skolu tīkla optimizācija un koordinēšana reģionālā līmenī

237. IZM plāno skolu tīkla optimizāciju, lai nodrošinātu lielāku efektivitāti. Šīs pārmaiņas nenovēršami nozīmēs dažu mazāku skolu slēgšanu un/ vai reģionālo apmācības centru izveidi, kuri balstītos uz konsorcijs/ tīkla pieejas principu. Zemkopības ministrija jau ir izveidojusi astoņus centrus, kas specializējas dažādās lauksaimniecības un mežsaimniecības jomās. ES *Phare* ievieš divus konsorcijs/ tīkla izglītības un apmācības institucionālo centru pilotprojektus Rēzeknes un Daugavpils rajonos. Tomēr esošajā pārvaldes sistēmā nepastāv elastības iespēja, lai varētu uzturēt šādus reģionālos centrus, kas varētu apmierināt vietējā darba tirgus prasības, jo pastāv liels skaits nelielu pagastu (483) un 26 rajoni. Būtiskākie uzlabojumi profesionālās izglītības reģionālajā koordinācijā būs atkarīgi no pašlaik apspriestajām teritoriālās reformas.

238. Atšķirības vispārējās vidējās izglītības un profesionālās izglītības pārvaldē un finansēšanā rada papildus grūtības izglītības un apmācības integrācijai. Ciešāka koordinācija ir nepieciešama arī profesionālās izglītības un apmācības sistēmas dažādajiem dalībniekiem vietējā un reģionālajā līmenī. Šajā gadījumā tas attiecas uz reģionālajiem apmācības un eksaminācijas centriem, vietējiem nodarbinātības dienesta birojiem, profesionālās karjeras izvēles centriem, 26 pieaugušo izglītības centriem, astoņiem lauksaimniecības reģionālajiem centriem un valsts un privātajiem apmācību sniedzējiem, kā arī vietējām tirdzniecības un rūpniecības struktūrām.

Valodas jautājums

239. Pirmajos izglītības reformas posmos tika mēģināts risināt problēmu, ko rada padomju laika atstātais mantojums - proporcionāli liels skaits arodskolu ar krievu mācībuvalodu. Līdz 2004. gadam visai izglītībai vidusskolas 10. klasē un vidējās izglītības apgūvei profesionālās izglītības sistēmā jānotiek latviešu valodā. Tas rada būtisku nepieciešamību uzlabot strādājošo skolotāju valodas prasmi, kā arī izstrādāt mācību materiālus latviešu valodā.

Audzēkņu pieprasījums pēc profesionālās izglītības

240. Kopš 1991. gada audzēkņu pieprasījums diezgan ievērojami ir nosvērīes uz vispārējās vidējās izglītības pusi pēc obligātās izglītības (pēc 9. klases) ieguves un, vispārējās vidējās izglītības ietvaros, - uz izvēles programmu pusi, kas tālāk dod iespēju apgūt augstāko izglītību. 61% 1998. gada 9. klašu beidzēju dodas mācīties uz vispārējās vidējās izglītības mācību iestādēm, salīdzinoši - 21% dodas uz arodskolām un 12% uz vidējās speciālās izglītības mācību iestādēm. Visievērojamākais atplūdums ir vērojams profesionālajā pamata ? izglītībā. Daļēji šīs pārmaiņas varētu saistīt ar arodskolu un arodizglītības programmu neatbilstību darba tirgus mainīgajām vajadzībām. Izmaiņas parāda arī darba tirgus neskaidrību, un līdz ar to audzēkņi un viņu vecāki uzskata, ka vispārējā vidējā izglītība sniedz vairāk iespēju strauji mainīgajos apstākļos. Bet, vienalga, ne jau visi audzēkņi atlases kārtībā tiek uzņemti programmās, kas tālāk ved uz augstāko izglītību. Pirms Profesionālās izglītības likuma stāšanās spēkā 1999. gadā Latvijā nebija oficiāli atzītas koledžas līmeņa izglītības. Līdz ar to audzēkņiem, kuri varētu būt ieguvēji, mācoties pēcvidējās izglītības līmenī, kas atrodas zem universitāšu līmeņa, bija ierobežotas iespējas iegūt kvalifikāciju pēc

vispārējās vidējās izglītības. Līdz ar to 30% skolu absolventu nonāk darba tirgū bez jebkādam kvalifikācijām (6% pēc deviņgadīgās pamatizglītības; apmēram 12%, kas nepabeidz vispārējo vidējo izglītību vai atstāj arodizglītību pirms diploma ieguves, un 13??% vispārējās vidējās izglītības beidzēju). Šie audzēkņi ļoti riskē kļūt bezdarbnieki. Cerams, ka Profesionālās izglītības likuma prasību ieviešana palīdzēs atrisināt šos jautājumus.

241. Nav nekādu īpašu paņēmieni, kā risināt to cilvēku vajadzības, kas skolu atstāj pēc pamatizglītības beigšanas vai vidusskolas laikā. Atbiruma rādītāji 1998. gadā bija apmēram 13.9% arodskolās un 13.8% vidējās speciālās izglītības mācību iestādēs, salīdzinājumā ar 3% vispārējās vidējās izglītības mācību iestādēs. Jāizstrādā īpaša pieeja, lai samazinātu audzēkņu skaitu, kas izstājas no sākotnējās profesionālās izglītības mācību iestādēm bez kvalifikāciju ieguves. No otras puses, ir nepieciešami specifiski apmācības veidi gados jauniem pieaugušajiem bez kvalifikācijām.

242. Daudziem arodskolu absolventiem trūkst praktisko iemaņu, vai nu tāpēc, ka viņi nesaņem nekādu praktisko apmācību, vai arī tā ir zemas kvalitātes skolu novecojušā aprīkojuma un skolotāju nepietiekamo zināšanu dēļ par darba tirgus prasībām. Oficiālais bezdarba reģistrēšanas vecums ir 15 gadi. Tomēr NVD nevar piedāvāt apmācību 15 - 18 gadus veciem jauniešiem, jo tie var iegūt izglītību un apmācību arodskolās vai citās skolās. Īpašas programmas izstrādātas cilvēkiem vecumā līdz 25 gadiem, kas nav beiguši skolu, bet tās vēl nav ieviestas finansējuma trūkuma dēļ.

Pieaugušo izglītība, tālākizglītība un mūžizglītība

243. Ministru kabineta deklarācijā mūžizglītība netiek minēta, bez tam vēl nav izstrādāta integrēta pieeja mūžizglītības sistēmai.

244. Tai pašā laikā ir pieaugusi interese par pieaugušo izglītību (1995. gadā - 5% pieaugušo, 1997. gadā - 6.4%), bet pieaugušo izglītība Latvijā tiecas būt nošķirta no pārkvalifikācijas, kas tieši vērsta uz darba tirgu. Pieprasījums pēc pieaugušo izglītības ir lielāks nekā piedāvājums; līdz ar to pastāv minimāla konkurence starp nedaudzajiem izglītības sniedzējiem.

245. Nav izveidojusies skaidra izpratne par tālākizglītības potenciālo devumu Latvijas attīstībai, lai gan uzņēmumi un sociālie partneri arvien plašāk atzīst cilvēkresursu attīstības nozīmi. Vēl joprojām trūkst nacionālas koncepcijas profesionālās tālākizglītības attīstībai, un IZM neuzskata profesionālās tālākizglītības attīstību par steidzamu jautājumu. Nacionālās observatorijas veiktais pētījums par profesionālo tālākizglītību Latvijā varētu kalpot par pamatu šādas nacionālas koncepcijas izstrādei.

246. Esošajām profesionālās izglītības iestādēm ir minimāla loma pieaugušo pārkvalifikācijā. Audzēkņi pamatā ir tie, kas nesen beiguši pamatizglītības devīto klasi vai (gan daudz mazāk) vispārējo vidējo izglītību. Kā jau iepriekš norādīts, tikai viena trešā daļa no apmācību programmu sniedzējiem reģistrētajiem bezdarbniekiem ir valsts profesionālās izglītības iestādes.

247. Demogrāfiskās tendences un paredzamais 9 klašu izglītību apguvušo audzēkņu skaita sarukums noteikti piespiedīs profesionālās izglītības iestādes paplašināt savu darbību tālākizglītības jomā. Šāds pavērsiens ļautu sektoram kļūt zinošākam par izmaiņām darba tirgū un to, kā uz tām attiecīgi reaģēt. Tam būs nepieciešama arī skolotāju pārkvalifikācija pieaugušo apmācībai, kā arī skolu nodrošināšana ar mūsdienīgu aprīkojumu. Latvijā pašlaik ir tikai divas iestādes, kurās pasniedz pieaugušo pedagoģiju. Bez tam, mudinot skolas kļūt arī par tālākizglītības sniedzējiem, skolotājiem radīsies iespējas iegūt tiešākus kontaktus ar uzņēmumiem un otrādi. Skolas, kas piedāvā tālākizglītības programmas, var rast arī papildus ienākumus budžetā un labāk izmantot esošos resursus.

Konsultācijas un palīdzība profesionālās karjeras izvēlē un attīstībā

248. Profesionālās karjeras izvēles centrs ir valstij piederošs uzņēmums, kas darbojas Labklājības ministrijas paspārnē un sniedz pakalpojums bezdarbniekiem un skolām. Centrs cieši sadarbojas ar NVD; centrā ir izstrādāta pieeja, kas labi atbilst dažādu mērķgrupu vajadzībām, bet kopējais rezultāts ir diezgan minimāls, jo tā iespējas ir ierobežotas. Centrā strādā tikai 50 darbinieku uz visu valsti; līdz ar to profesionāls padoms nav pieejams visiem skolniekiem. 1998. gadā tikai apmēram 19% skolu absolventu (9. un 12. klases) konsultējās centrā. Īpaši pasākumi ir nepieciešami tiem, kas neturpina mācīties pēc pamatizglītības apguves. Centrs nodrošina apmācību skolotājiem darbam profesionālajā orientācijā, bet, acīmredzot, ar to nepietiek.

Kvalitāte un sociālo partneru iesaiste

249. Profesionālās izglītības kvalitāte pašos pamatos ir atkarīga no ciešas saiknes ar darba tirgu dažādos līmeņos, vēl jo vairāk tāpēc, ka sagatavošana atbilstoši darba tirgus prasībām ir priekšnosacījums nodarbinātībai. Tā kā Latvijas profesionālā izglītība ir veidojusies centralizētas ekonomikas apstākļos, tās lielākā problēma ir atbilstība pašreizējai,

attīstības procesā esošajai ekonomikai. Tāpēc jaunās paaudzes sociālo partneru iesaiste visos profesionālās izglītības aspektos ir jāizvirza par prioritāti. Sociālie partneri var spēlēt nozīmīgi lomu, identificējot jaunās profesijas, definējot profesionālās kvalifikācijas, nodrošinot praktisko (mācekļu) pieredzi audzēkņiem un radot iespēju piekļūt iekārtām un mācību materiāliem. Arodbiedrības, Darba devēju konfederācija un Tirdzniecības un rūpniecības kamera profesionālo izglītību uzskata par prioritāti. Šīs organizācijas līdzdarbojas jaunajā, trīspusējā Profesionālās izglītības sadarbības padomē un ir devušas savu ieguldījumu Profesionālās izglītības likuma izstrādē.

250. Sociālo partneru iesaiste nacionālo kvalifikācijas standartu sistēmas izstrādē un izglītības programmu izstrādē atrodas agrīnā stadijā. Ir panākta vienošanās par trīspusēju nozaru komisiju izveidi, kas veiktu darba tirgus attīstības tendenču analīzi un definētu profesionālos standartus. Šie standarti un ar tiem saistītā izglītības programmu izstrāde veidos pamatus caurredzamai nacionālai kvalifikācijas sistēmai, kas spētu labāk reaģēt uz darba tirgus mestajiem izaicinājumiem. Piemēram, 1999. gadā ar ES *Phare* Augstākās profesionālās izglītības programmas palīdzību tiks pabeigta profesionālo standartu izstrāde mežu nozarei. Nākošajā gadā ar ES *Phare* programmas "Profesionālā izglītība 2000" atbalstu tiks aptvertas vēl trīs nozares. Šo pasākumu rezultātā IZM varēs sākt ciešāk saistīt izglītības standartus ar profesionālajiem standartiem. Šajā laikā valdībai vajadzētu būt gatavai finansēt profesionālo standartu izstrādi pārējās 12 nozarēs, sākot ar 2001. gadu. Plānotā Profesionālās izglītības centra reorganizācija ar sociālo partneru līdzdalību būs nopietns solis, lai nodrošinātu sistemātisku atbalstu šai nacionālajai kvalifikāciju sistēmas izstrādei.

251. Sociālie partneri var spēlēt ļoti būtisku lomu, nodrošinot prakses vietas audzēkņiem un veidojot partnerattiecības ar skolām. Pašlaik šādas attiecības ir diezgan ierobežotas un ir nepieciešams stimulēt, lai iedrošinātu uzņēmumus izveidot ciešāku saikni ar skolām. Skolu līmenī audzēkņi var piedalīties praktiskajā apmācībā sešu mēnešu ilgajā prakses periodā uzņēmumos. Bet prakses iespējas ir grūti nodrošināt, īpaši jau lauku rajonos ārpus Rīgas. Līdz šim vēl nav attīstīta iespēja izmantot praksi, lai veidotu partnerattiecības starp skolām un uzņēmumiem. Lai gan dažas skolas spēj uzturēt kontaktus ar vietējiem darba devējiem, kas sniedz finansiālu atbalstu un nodrošina praktisko apmācību, tomēr tikai 13% uzņēmumu ir saikne ar skolām. Jāizstrādā dažādi veicinoši faktori, kas stimulētu spēcīgāku saikņu veidošanos.

Profesionālās tālākizglītības kvalitāte

252. Nepastāv oficiāli kvalitātes kontroles mehānismi pieaugušo izglītības un bezdarbnieku apmācības sniedzējiem vai programmām. Esošie mehānismi jaunu profesionālās izglītības vai apmācības programmu akreditācijai nav efektīvi, un pašlaik tiek veidota jauna akreditāciju regulējošā un institucionālā struktūra. IZM pakļautībā esošais Profesionālās izglītības centrs (PIC) apstiprina mācību programmas bezdarbniekiem, bet iestādes, kas nodrošina apmācību, izsniedz diplomus bez jebkādas apstiprināšanas no ārpusē. Netiek pielietoti esošie standarti/ izpildes kritēriji. Apmācības sniedzējus vērtē pēc tā, vai viņu audzēkņi ir nodarbināti, bet ne pēc audzēkņu apgūto iemaņu līmeņa. Tas varētu novest pie īslaicīgas nodarbinātības, tomēr šiem cilvēkiem ir sniegtas zināmas iemaņas, kas palīdz konkurēt darba tirgū.

Pedagogu apmācība un pārkvalifikācija

253. Vissteidzamākais uzdevums ir panākt, ka profesionālajā izglītībā strādājošajiem skolotājiem būtu pedagoģiskās kvalifikācijas, kā arī paplašināt viņu šaurās tehniskās kvalifikācijas. Lai gan attiecīgās Latvijas institūcijas ir atzinušas pedagogu sākotnējās izglītības un kvalifikācijas celšanas nozīmi reformu realizācijā, budžetā piešķirtie līdzekļi ir nepietiekami minimālās obligātās kvalifikācijas celšanas nodrošināšanai (12 stundas gadā, 36 stundas reizi trīs gados).

254. Tradicionāli arodskolās strādājošajiem skolotājiem nav bijusi pieejama nekāda speciālā apmācība, un arī pašlaik valstī nepastāv vienota koncepcija par profesionālās izglītības skolotāju izglītošanu. Visi skolotāji, neatkarīgi no tā, vai tie strādā profesionālajā izglītībā vai nē, tiek mācīti pēc vienas sistēmas. Arodskolās strādājošo skolotāju problēma ir saiknes trūkums starp reālo darba vidi un skolu. Skolotājiem un meistariem praktiski nav iespēju iziet kvalifikācijas celšanu uzņēmumos vai arī lietot jaunās tehnoloģijas. Vēl vairāk, arodskolu skolotājiem parasti nav ne profesionālās (augstākās vai vidējās profesionālās), ne pedagoģiskās (augstākās) izglītības.

255. Jauno EIF skolotāju apmācības projektu mērķi Latvijā un Lietuvā ir sekojoši :

- Atbalstīt un papildināt novatoriskos pasākumus profesionālajā izglītībā pedagogu izglītības jomā Latvijā un Lietuvā;
- Uzlabot skolotāju izglītības kvalitāti, mainot skolu/ profesionālās izglītības iestāžu identitāti un skolotāju/ mācībspēku lomu;
- Attīstīt jaunas skolotāju izglītības stratēģijas; un
- Izveidot sadarbību skolotāju izglītības jomā Centrāleiropas kaimiņvalstu starpā.

256. Piesaistīt labus skolotājus ir grūti, jo algas nav konkurētspējīgas. Ieteiktajai jaunajai algu shēmai vajadzētu saistīt skolotāja algas līmeni ar viņa sākotnējo izglītību un kvalifikācijas celšānu, un skolotāja darba novērtējumu. Šai sistēmai vajadzētu mudināt iegūt augstāku profesionālās sagatavotības līmeni, kā arī atbalstīt un sekmēt profesionālo tālākizglītību. Acīmredzot, kopš OECD pārskata veikšanas laika šīs problēmas ir tikušas risinātās skolotāju algu reformas ietvaros.

Papildus budžeta ienākumu regulēšana

257. Saskaņā ar Finanšu ministrijas teikto, profesionālās izglītības iestādes var pašas gūt ienākumus, lai gan pašlaik nepastāv nekādi nolikumi, kā šie fondi būtu jāizlieto. Skolas izmanto visus papildus ienākumus piemaksām pie skolotāju algas, datoru iepirkšanai un citu skolas vajadzību apmierināšanai, ko nevar pienācīgi nosegt ar valsts budžeta piešķirtajiem līdzekļiem. Tomēr skolas apgalvo, ka jebkurš papildus ienākums tiek atvilktis no skolas gada budžeta. Nepieciešami nolikumi šo jautājumu atrisināšanai.

Augstākā ne-universitātes izglītība

258. OECD pārskata veikšanas laikā pēcvidejās profesionālās izglītības sektors bija ļoti sadrumstalots, bez vienotas konceptuālās vai juridiskās bāzes. Profesionālās vidējās izglītības mācību iestādes, universitātes un specializētās privātās mācību iestādes piedāvāja dažādus kursus pēcvidejās izglītības līmenī bez vienotas izpratnes par mācību iestādes piešķirtā diploma statusu, profesionālajām kvalifikācijām vai standartiem. Profesionālās izglītības likums, kas stājās spēkā 1999. gada jūnijā, ir nozīmīgs solis konceptuālās un juridiskās bāzes formulēšanā. Piemēram, likumā ir noteikta skaidra atšķirība starp profesionālās augstākās izglītības pirmo līmeni, ko nosaka Profesionālās izglītības likums, un otro līmeni, kas ir pakļauts Augstskolu likumam.

259. ES *Phare* Biznesa izglītības reformas programma (BERiL) Latvijā ir izveidojusi koledžas līmeņa biznesa izglītības programmas un apmācījusi skolotājus un skolu vadītājus. Tajā pašā laikā ES *Phare* Augstākās profesionālās izglītības reformas programma ir izstrādājusi profesionālās izglītības kvalifikāciju struktūru, kurā iederas BERiL pilotprojeti. 1998. gada beigās IZM apstiprināja šo kvalifikācijas struktūru un koledžas līmeņa programmu pilotēšana turpināsies ES *Phare* programmas "Profesionālā izglītība 2000" ietvaros.

260. Par spīti Profesionālās izglītības likumā dotajai klasifikācijai, saskaņota profesionālās augstākās ("koledžas līmeņa") izglītības ieviešana universitātes un profesionālās izglītības iestādēs varētu radīt problēmas, jo gan darba devēju, gan studentu vidū nav īstas skaidrības par konkrētām atšķirībām starp šiem līmeņiem.

259. Paliek atklāts jautājums par IZM iespējām nodrošināt koordināciju starp abiem profesionālās augstākās izglītības līmeņiem. Ja IZM atbildības sfērā ietilpst profesionālās augstākās izglītības pirmā līmeņa pārraudzīšana, paliek jautājums par IZM pilnvarām attiecībā uz profesionālās augstākās izglītības otro līmeni, ko nodrošina universitātes, kuras saskaņā ar likumu ir diezgan autonomas. Lai gan tīri tehniski universitātes atrodas IZM politiskās pārraudzības ietvaros, tās ir autonomas un politikas koordināciju veic Augstākās izglītības padome.

Ieteikumi

1. Profesionālās izglītības un apmācības reformas kā kritiskais elements Latvijas izglītības sistēmā kopumā jāuzskata par prioritāti Latvijas Republikā. Pēdējo gadu laikā ārvalstu iniciatīvas ir bijušas dzinējspēks profesionālās izglītības reformai. Virkne pilotprojektu un demonstrācijas projektu ir sagatavojušas ceļu pārmaiņām. Ir izstrādātas un ieviestas jaunas koncepcijas, stratēģijas un likumprojekti. Tagad ir nepieciešama stingra Latvijas valdības apņemšanās ievirzīt reformas tā, lai tās būtu saskaņā ar Latvijas kultūru un prioritātēm un lai no koncepcijām varētu pāriet pie realizācijas. Profesionālās izglītības likuma pieņemšana 1999. gada jūnijā bija izšķirošais solis šajā procesā. Tagad galveno izaicinājumu rada šī jaunā likuma ieviešanas nodrošināšana.
2. Jāstiprina IZM kā izglītības politiskā līdera iespējas nodrošināt Latvijas profesionālās izglītības un apmācības vispārējo vadību un koordināciju. Ļoti nozīmīga ir IZM sadarbība ar citām ministrijām, kas iesaistītas profesionālajā izglītībā un apmācībā (Nodarbinātības valsts dienests, Labklājības ministrija, Kultūras ministrija un Zemkopības ministrija). Bet, jebkurā gadījumā, IZM ir jānes galvenā atbildība par reformu vadīšanu un vispārējās koordinācijas nodrošināšanu. Pastāv būtiska atšķirība starp IZM atbildību par *koordināciju* un IZM atbildību par savā jurisdikcijā esošo skolu *administrēšanu*. Lai pildītu spēcīgāka koordinators lomu, IZM ir nepieciešams:
  - decentralizēt administratīvo atbildību, nododot to rajonu un/ vai skolu rokās;
  - pārveidot un stiprināt IZM kompetenci, lai varētu likt uzsvāru uz stratēģiju, politikas izpēti, kvalitātes nodrošināšanu un stratēģiskajām attiecībām ar citām ministrijām un sociālajiem partneriem.
3. Jāveic reforma profesionālās izglītības un apmācības finansēšanā, lai ievērojami paaugstinātu fizisko un cilvēkresursu izmantošanas efektivitāti un radītu atbildīgāku, elastīgāku un konkurētspējīgāku sistēmu. Reformā būtu jāietver sekojošie elementi:

- pāreja uz audzēkņu finansēšanu pēc noteiktas normas, ievērojami palielinot audzēkņu un skolotāju skaita attiecību.
  - skolu vadītāju atbildības un elastības paaugstināšana, lai varētu efektīvi izmantot resursus un radīt papildus ienākumus budžetā - IZM pārraudzības ietvaros.
  - profesionālās izglītības pieejamības nodrošināšana visā Latvijā - īpaši lauku rajonos, sniedzot finansiālo un tehnisko atbalstu reģionālo apmācības centru un tīklu izveidei.
4. Cilvēkresursu - skolotāju, skolu direktoru, audzinātāju un cita personāla- atjaunošana jāizvirza reformas dienaskārtības priekšgalā:
- nepieciešamība pārstrukturēt un ievērojami paplašināt iespējas sagatavot profesionālās izglītības skolotājus un nodrošināt pieaugušo izglītību un pārkvalifikāciju Latvijā.
  - uzņemšanās veikt sistemātisku skolotāju sākotnējās izglītības un kvalifikācijas celšanas sistēmas reformu, turpinot daudzo veiksmīgo pilotprojektu darbu, kas tiek realizēti Latvijā. Sistemātiskajai reformai ir jāaptver visi sistēmas aspekti: koledžas un universitātes, skolas, darbinieku attīstības un izaugsmes tīkls, darba devēji un citi sociālie partneri, reģionāli mācību centri, kā arī finansēšanas un kvalitātes nodrošināšanas politika.
  - nepieciešamība panākt universitāšu, rektoru un Augstākās izglītības padomes stingru apņemšanos veikt reformu, mainot universitāšu un koledžu lomu profesionālās izglītības skolotāju sagatavošanā un kvalifikācijas celšanā, kā arī pieaugušo izglītībā.
  - nepieciešamība radīt stimulu skolotājiem un skolām profesionālajai attīstībai, kā arī nodrošināt profesionālās attīstības iespēju pieejamību pilsētās un lauku apvidos ārpus Rīgas.
5. Izstrādāt un ieviest jaunu kvalitātes nodrošināšanas sistēmu profesionālajā izglītībā un apmācībā Latvijā. Lielā mērā pateicoties ārējam finansējuma un tehniskajam atbalstam, Latvija ir sasniegusi ievērojamu progresu kvalifikāciju struktūru, kvalifikāciju novērtēšanas shēmu, standartu, jaunu izglītības programmu, akreditācijas standartu un procesu izstrādē, kā arī daudzu citu vispārējās kvalitātes nodrošināšanas sistēmas elementu izveidē. Pašlaik notiekošais darbs nozaru komisijās un Profesionālās izglītības centra reorganizācija ir būtiski soļi šajā procesā. Ir panākts ievērojams progress darba devēju un citu sociālo partneru iesaistīšanā šajos procesos. Arī šeit trūkst valdības apņemšanās un pietiekošas jaudas, lai pārietu no plāniem pie rīcības.
6. Izveidot spēcīgākas saiknes starp vispārējo vidējo un profesionālo izglītību: IZM reorganizācija 1999. gadā, nododot atbildību par vispārējo un profesionālo izglītību viena Valsts sekretāra vietnieka rokās, palielina koordinācijas iespējamību. Ieteicamie pasākumi:
- Reformēt gan profesionālo, gan vispārējo vidējo izglītību, lai (1) visi vidējo izglītību ieguvušie audzēkņi būtu apguvuši pamata zināšanas un iemaņas, kas ļautu konkurēt darba tirgū un lai (2) varētu risināt nopietno no skolām atbūrušo audzēkņu, kuriem nav nekādas izmantojamas kvalifikācijas, problēmu.
  - Izstrādājot nacionālos standartus un izglītības programmas vispārējai vidējai izglītībai, akcents jāliek uz tām pamata zināšanām un iemaņām, kuras būs nepieciešamas mainīgajā darba tirgū.
  - Nodrošināt audzēkņiem, kas apgūst vispārējo vidējo izglītību, iespējas vismaz saskarties ar praktiskā darba pieredzi uzņēmumos, ja ne aktīvi piedalīties, īpaši tādos uzņēmumos, kuros uzskatāmi redzamas ekonomikas attīstības tendences (piemēram, informācijas tehnoloģijas izmantošana).
  - Palielināt pārejas iespējas audzēkņiem starp vidējās speciālās, arodizglītības un vispārējās vidējās izglītības sektoriem.
  - Veicināt koordināciju starp profesionālās izglītības iestādēm un vispārīzglītojošajām vidusskolām rajona līmenī ar reģionālo apmācības centru un citu līdzekļu palīdzību.
  - Rast līdzsvaru starp pašreizējo tendenci mācīties selektīvajās vispārīzglītojošajās skolās, vidējās speciālajās skolās un programmām, kur īpaša vērtība tiek pievērsta kvalitātei un izglītības efektivitātei tiem audzēkņiem, kurus neapkalpo elitārās skolas.
  - Izstrādāt īpašas atbalsta programmas cilvēkiem ar dažādām grūtībām, kam ir nepieciešama profesionālā izglītība un apmācība.

- Saprast, ka ilgtermiņa stratēģijai audzēkņu atbiruma mazināšanai būs nepieciešama fundamentāla profesionālās izglītības reforma, lai izstrādātu mainīgajiem darba tirgus un sociālajiem apstākļiem atbilstošākas programmas un pakalpojumus.

Uzskatīt par prioritāti tālākizglītību gados jauniem pieaugušajiem, kas atstājuši skolu bez profesionālas kvalifikācijas.

- Dažādi veicinoši pasākumi praktiskai apmācībai uzņēmumos jāizstrādā ne tikai profesionālajā izglītībā, bet arī vispārējā vidējā izglītībā. Stimulēt uzņēmumus iesaistīties partnerattiecībās ar skolām, lai uzlabotu audzēkņu sagatavošanos darba tirgum.

- Izstrādāt un paplašināt profesionālās orientācijas konsultāciju un palīdzības sniegšanas sistēmu gan profesionālajā, gan vispārējā vidējā izglītībā. Dot katram skolu absolventam iespēju konsultēties Profesionālās karjeras izvēles centrā.

Ieviest Profesionālās izglītības likuma nosacījumus attiecībā uz profesionālo augstāko izglītību un nodrošināt skaidri izteiktu atšķirību un efektīvu koordināciju starp tās pirmo un otro līmeni, lai palīdzētu studentiem un sekmētu labāku sapratni ar darba devējiem.

7. Jāpanāk, lai mūžizglītība būtu visas Latvijas izglītības un apmācības pamata koncepcija.

- Jāizstrādā nacionālā tālākizglītības koncepcija, kurā jāietver visas mācīšanās iespējas, kas paaugstina to pieaugušo nodarbinātības iespējas, kuri pametuši sākotnējās profesionālās izglītības sistēmu.

- Jānodrošina profesionālās tālākizglītības pieejamība, īpaši cilvēkiem bez kvalifikācijām.

- Sistemātiskāk jāizmanto esošā skolu infrastruktūra profesionālās tālākizglītības nodrošināšanai, nevis jāveido paralēla infrastruktūra.

- Jāstimulē profesionālā tālākizglītība uzņēmumos.

- visos Latvijas rajonos jāizveido reģionālie apmācības centri un jāpanāk, lai profesionālā tālākizglītība būtu šo centru neatņemama funkcija.

- Jāizveido iespējas pieaugušajiem veikt pārkvalifikāciju, kas dotu atzītas profesionālās kvalifikācijas.

- Stiprināt koordināciju un sadarbību starp formālās un neformālās izglītības sniedzējiem (piemēram, jaunatnes organizācijām), lai praktiskā līmenī sekmētu mūžizglītību.

ATSAUCES

⁴⁷ Akadēmiskās informācijas centrs – Latvijas nacionālā observatorija. Profesionālā izglītība Latvijā. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojums Eiropas Izglītības Fondam. Rīga, 1999. 35. lpp.

⁴⁸ Akadēmiskās informācijas centrs – Latvijas nacionālā observatorija. Profesionālā izglītība Latvijā. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojums Eiropas Izglītības Fondam. Rīga, 1999..

⁴⁹ Izglītības un zinātnes ministrija. Izglītība Latvijā. 1995/96 - 1998/1999. Rīga, 1999. gads.

⁵⁰ Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

⁵¹ Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli. Izglītības un zinātnes ministrija. Izglītība Latvijā. 1995/96 - 1998/1999. Rīga, 1999. gads.

⁵² Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija “Profesionālā izglītība Latvijā”. Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli.

⁵³ Intervija ar Valsts Nodarbinātības Dienesta direktoru un Labklājības ministrijas Darba departamenta direktoru. 1999, februāris.

PIEKTĀ NODAĻA. PIEEJAMĪBA UN VIENLĪDZĪBA VISIEM BĒRNIEM LATVIJĀ

Sociālās izslēgtības problēmas un izglītība Latvijā

Kas ir pakalpojumu saņēmējs?

262. Jautājums "Kas ir šodienas Latvijas izglītības sistēmas sniegto pakalpojumu saņēmējs?" bija uzmanības lokā daudzu darba komandas tikšanos laikā ar amatpersonām un kolēģiem visos līmeņos. Pārskatā galvenā uzmanība ir pievērsta izglītības politikai un tās ietekmei uz mācīšanās kvalitāti. Bet šodienas dzīves realitātes Latvijā rada virkni plašāku problēmu, piemēram, bezdarba iespaids, nabadzība, sociālā izolācija, kā arī pieejamības, izvēles un vienlīdzības balansēšana uz kritiskās robežas ne tikai skolas vecuma bērniem, bet arī skolu neapmeklējošajiem jauniešiem, pieaugušajiem un sabiedrībai kopumā. Ja izglītības galvenais mērķis ir dot katram cilvēkam iespēju dzīvot pilnvērtīgu dzīvi mainīgajā sabiedrībā, izglītības politikā ir jāņem vērā, kāda ir šī sabiedrība un kā sociālās pārmaiņas ietekmē izglītības pakalpojumu nodrošinājuma saturu un pasniegšanu. Latvijā daudzas iepriekš pastāvējušās saiknes starp ģimeni, skolu, sabiedrību un valsti ir izzudušas, un šis trūkums ietekmē neaizsargātos bērnus.

Nabadzība

263. Tā kā Latvija pāriet uz neatkarīgu statusu, vairākas no padomju dzīves laikā pastāvējušajām sociālajām garantijām tiek aizstātas ar jaunu sociālo risku. Dzīve ir kļuvusi smagāka un vairs nav tik nodrošināta; ģimenes un bērni tiek pakļauti stresam. Lauksaimniecības un rūpniecības sektors atrodas grūtā situācijā. Labklājības ministrija nabadzību uzskata par Latvijas galveno sociālo problēmu, kas noved pie "straujas sabiedrības polarizācijas" ekonomiskā, sociālā un kultūras ziņā.⁵⁴ Nabadzības iespaids uz ģimeņu dzīvi, bērnu veselību un sociālo iesaisti jūtams arī skolās, īpaši tajos rajonos, kurus vissmagāk skārusi ekonomiskā krīze. Daudzas ģimenes dzīvo uz nabadzības robežas vai zem tās, spējot tikai iegādāties pārtiku un nomaksāt komunālos maksājumus, piemēram, siltumu un elektrību, līdz ar to izglītībai, veselībai un transportam atliek ļoti maz. Darba komanda dzirdēja, ka dažās ģimenēs vecvecāku mazās pensijas varētu būt vienīgais regulārais ienākuma avots: "un pēkšņi vecmāmiņa ir vienīgā, kurai faktiski ir nauda!".

264. Galvenā par sociālo politiku atbildīgā institūcija ir Labklājības ministrija, kas tika izveidota 1991. gadā, apvienojot atsevišķās Veselības aizsardzības un Sociālās nodrošināšanas ministrijas, kā arī Darba un sociālo lietu komisiju un Ekonomikas ministrijas Labklājības departamentu. Relatīvi ņemot, sociālās nodrošināšanas (ieskaitot veselības aprūpi) izmaksas ir pieaugušas no 12.5% IKP 1992. gadā līdz 18.3% 1997. gadā. IKP samazinājuma un inflācijas dēļ absolūtie izdevumi ir strauji krituši, toties ievērojami pieaudzis reģistrētais regulāri piešķirtās sociālās palīdzības gadījumu skaits (no 77 gadījumiem uz 10 000 iedzīvotājiem 1992. gadā līdz vairāk kā 2 500 gadījumiem 1995. gadā).⁵⁵ Vēl vairāk - palīdzības sniegšana ģimenēm tagad ir pašvaldību atbildība, un tās neatskaitās Labklājības ministrijai; bez tam nepastāv efektīva sadarbība starp ministrijām, lai stimulētu reģionālo attīstību un nodrošinātu vienlīdzīgu nodrošinājuma līmeni visā Latvijā. Lai gan ir stājušies spēkā jauni sociālās aizsardzības likumi un tiek gatavotas administratīvās reformas, centrālajai valdībai nav ne līdzekļu, ne arī pietiekoši efektīvas varas, lai nodrošinātu to ieviešanu. Saskaņā ar 1994. gada likumu par pašvaldībām un likumu par pašvaldību finansējumu izlīdzināšanu, finanses sociālajai palīdzībai tiek pārskaitītas tieši pašvaldībām, atstājot Labklājības ministriju bez tiešas kontroles vai pārraudzības iespējām pār sociālās palīdzības sniegšanu ģimenēm.

265. Kā jau šajā pārskatā minēts, darba komanda uzsver, ka ir nepieciešams steidzami un radikāli pārskatīt koordināciju, atbildības sadalījumu un atskaitīšanās procedūru dažādu valdības līmeņu un nozaru starpā. Finansēšanas mehānismi ir ministriju, reģionu, daļēji neatkarīgo un vietējo pašvaldību funkciju sajaukums un bieži vien tā notiek bez atbilstošas publicitātes. Faktiski darba komandai tika teikts, ka "decentralizācija vienkārši nozīmē, ka arvien vairāk cilvēku ir atbildīgi par arvien mazāku naudas apjomu": finansu trūkuma un likumu nepildīšanas sekas uz saviem pleciem iznes tā sabiedrības daļa, kas vismazāk spēj sevi aizsargāt.

Pieejamība

266. Pēc 1991. gada notiekošo izglītības reformu mērķis bija uzlabot izglītības dažādību un izvēli. Bet, īpaši lauku rajonos, izvēles iespējas ir diezgan ierobežotas: "Par 40 latiem mēneša ienākumu jums netiek dotas nekādas īstas izvēles iespējas", darba komandai tika teikts. Dažos lauku rajonos vidējās izglītības lauksaimniecības skolas, par spīti pastāvošajiem jautājumiem par to atbilstību Latvijas jaunajām ekonomiskajām realitātēm, darba komandai tika raksturotas kā "gaismas stariņš tumsā", un bieži vien tās lauku jauniešiem ir vienīgā reālā iespēja iegūt profesionālo vidējo izglītību. Tā kā dzīve laukos pasliktinās, straume aiznes jauniešu uz pilsētām, tādējādi uzliekot papildus slodzi jau tā vājajam dzīvojamā fonda un sociālo pakalpojumu nodrošinājumam. Papildus tam, pagaidām neliels, bet

pieaugošs skolas vecuma bērnu skaits vispār neapmeklē skolas, agri pamet tās vai arī vēlu uzsāk apmeklēt skolu ģimenes nabadzības dēļ - izolācija vai sociālās nošķirtības izjūta daudzās tikšanās reizēs ar darba komandu tika raksturotas kā "demoralizējoša".

267. Darba komanda iesaka izskatīt tādus jautājumus kā mazo lauku skolu vai lauksaimniecības skolu slēgšana, rūpīgi apsverot, kādu iespaidu skolu slēgšana radīs uz vietējo sabiedrību un uz reālas izglītošanās iespējām bērniem.

Sociālā izslēgšana

268. Sociālās izslēgšanas jautājums nav tikai ģimenes vai ģeogrāfiskās atrašanās vietas jautājums. Lai gan Latvijas konstitūcija un likumdošana garantē pamattiesības visiem Latvijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem, kā arī vienlīdzību un nediskriminēšanu visiem iedzīvotājiem, pastāv arī pilsonības un valodas jautājumi, kas ietekmē ģimenes un bērnus. Valodas jautājums ir aplūkots citā šī ziņojuma sadaļā. Runājot par pilsonību, tā vēl joprojām ir strīdīgs jautājums, īpaši attiecībā uz Latvijā dzīvojošajiem krievvalodīgajiem iedzīvotājiem. Cerīgi ir tas, ka pēc 1998. gada referenduma Ministru kabinets ir apstiprinājis izmaiņas likumā, kas pieļauj naturalizāciju Latvijā pēc neatkarības dzimušajiem bērniem bez pavalstniecības.

269. Lai gan bēgļu un bērnu bez pavalstniecības skaits Latvijā nav liels, šo izmaiņu apstiprināšana norāda uz būtiskām izmaiņām attieksmē un sociālajā klimatā, kā arī liecina par augstāku apziņu sabiedrības atbildībā par bērniem. Apvienoto Nāciju Bērnu tiesību konvenciju, kas Latvijā stājās spēkā 1992. gadā, pārrauga Bērnu tiesību aizsardzības komisija, kuru kopīgi izveidojušas Izglītības un zinātnes ministrija (IZM) un Labklājības ministrija. Bērniem, kas nonākuši smagā situācijā vai konfliktā ar likumu; bērniem invalīdiem; ielu bērniem vai arī bērniem, kuriem kaut kādā citādā veidā ir atņemta ģimene; pie mazākumtautību grupām piederošie bērniem - vismaz juridiski viņiem visiem ir tiesības iegūt Komisijas aizsardzību. Bērnu tiesību aizsardzības centrs (1995), kas atrodas IZM pārraudzībā, patstāvīgi veic ar likumu uzdotās valsts funkcijas un atbild par to izpildi. Tomēr darba komanda uzskata, ka līdz šim centra darbs ir aprobežojies galvenokārt ar informācijas un juridisku konsultāciju sniegšanu, ne tik daudz aktīvi darbojoties bērnu izglītības tiesību aizstāvībā.

270. Latvijā viena no lielākajām problēmām ir uzticama un koordinēta visu skolas vecuma bērnu reģistra trūkums: faktiski pašlaik eksistē trīs atsevišķi reģistri, kuros parādās dažādi skaitļi. Acīmredzot, problēma slēpjas novecojušā iedzīvotāju reģistrācijas sistēmā (dzīvesvietas pieraksta adreses) un darbības koordinācijā ar Iekšlietu ministriju, Labklājības ministriju un pašvaldībām. Ir jāpieņem izšķirošs lēmums par konkrētiem pasākumiem dažādo ministriju, departamentu un pašvaldību darbības koordinēšanai, lai varētu izveidot vienotu reģistru, kas nodrošinātu stingru pamatu būtiskāko politikas un resursu sadales jautājumu izlemšanai. Otrā problēma ir apmācītu un pieredzējušu sociālo darbinieku trūkums; šī profesija Latvija ir relatīvi jauna. Vēl joprojām ne valdības, ne sabiedrības līmenī nav plašas izpratnes par nepieciešamību atbalsēt *ģimenes*, kas atrodas uz riska robežas, nevis tikai noteikt "problēmu bērnus" un ņemt tos sabiedrības aprūpē, tādā veidā izolējot bērnu un vēl vairāk kaitējot ģimenēm. Labklājības ministrija ir apkopojusi "Balto grāmatu", kurā ieskicēta sociālās labklājības reforma un plānotā likumdošana, bet šobrīd nav vienotas valsts politikas bērnu sociālajai un izglītības aizsardzībai ne ģimenē, ne ārpus tās. Pašlaik tiek izstrādāta virkne iniciatīvu, kas balstās uz Bērnu tiesību aizsardzības konvenciju; tām drīzāk vajadzētu pievērst uzmanību vienotas nacionālās politikas radīšanai, nevis it kā pašiem par sevi vērtīgiem, bet tomēr savstarpēji nesaistītiem projektu mērķiem.

Ielu bērni

271. Tā kā arvien vairāk jaunu cilvēku un ģimeņu aizplūst uz pilsētām meklēt darbu, zemais ienākumu līmenis, apdzīvojamās platības nepietiekamība, augstais šķiršanās procents un dažādas citas problēmas, piemēram, vardarbība ģimenē un alkoholisms, summējas kopā un bieži vien noved pie tā, ka bērniem un pusaudžiem pašiem jāmeklē veids, kā izdzīvot uz ielas. Ielu bērnu skaits Latvijā relatīvi ir neliels, lai gan problēma tiek plaši aplūkota presē un televīzijā.

272. Pārsteigumu nerada tas, ka šī parādība vairāk ir raksturīga pilsētām, nevis laukiem: pilsētās ielu dzīves anonimitāte piedāvā vieglāku ceļu, kā izbēgt no spiediena mājās un skolā. Šī problēma vairāk attiecas uz zēniem nekā uz meitenēm, zēnu skaits pārsniedz meiteņu skaitu apmēram attiecībā 3:1. Rīgā 1997. gada beigās veiktais pētījums atklāja, ka latviski un krieviski runājošo bērnu skaits ir apmēram līdzīgs. Viņi ir vecumā no 5 līdz 15 gadiem, vidējais vecums ir 11 gadi. Parasti viņi dzīvo grupās pa 8-10, ar stingri noteiktu iekšējo hierarhiju, ko nosaka vecums un fiziskais spēks. Viskuplāk pārstāvēti (45% no kopējā skaita) bija bērni vecuma grupā no 9 līdz 11 gadiem, tiem cieši sekoja 12-15 gadus veci bērni (40%). Vairums bērnu bija tieši no Rīgas, bet apmēram 10% bija ieradusies no citām Latvijas vietām. Lielākā daļa bija no izjukušām ģimenēm, un neliels, bet pieaugošs skaits bija no patversmēm un citām iestādēm aizbēgušie (17.6% 1996. gadā un 14.3% 1991. gadā). Lielākā daļa pētījumā aptverto bērnu (68%) teica, ka viņu ģimenes zina, kur viņi atrodas; 74% tiešām teica, ka naktīs viņi atgriežas mājās, kamēr citi pārguļ autobusu pieturās, dzelzceļa stacijās vai pilsētas tirgos, kur viņi ubagojot iegūst nedaudz pārtikas un naudas. Lielākā daļa no viņiem ir pieraduši izvairīties no policijas un lielākai daļai no viņiem dzīve uz ielas patīk labāk nekā dzīve mājās, lai gan viņi vēl joprojām paļaujas, ka ģimenes dos viņiem pajumti un palaiķam būs

iespējams apmainīt drēbes⁵⁶. Darba grupai radās iespaids, ka, lai gan šiem bērniem nav dotas stabilas ģimenes dzīves priekšrocības, daudzi no tiem ir *izvēlējušies* dzīvot uz ielas, nevis bijuši spiesti to darīt, lai izdzīvotu.

273. Kas attiecas uz skolu apmeklējumu, tikai 23% no Rīgā pētījuma laikā aptaujātajiem ielu bērniem teica, ka viņi uz skolu neejot vispār; pārējie teica, ka viņi skolu apmeklējot, lai gan daudzi no viņiem bija vismaz par vienu gadu atpalikuši no savas vecuma grupas. Daudzi bērni teica, ka viņi nevēlas iet uz skolu tāpēc, ka skolotāji un citi bērni smejas par viņiem un nepieņem viņus. Tā kā šiem bērniem vēl joprojām ir saikne ar skolu, ģimeni un citiem sociālajiem tīkliem, darba komanda uzskata, ka atsevišķās, izvēlētās pilsētas skolās varētu uzsākt programmas, varbūt izveidojot atvērtās mācīšanās centru ar darbiniekiem, kas īpaši apmācīti, kā strādāt ar sociālā riska grupām vai "problēmu" bērniem. OECD darba grupa saprot, ka IZM un Rīgas pilsēta atzīst šīs problēmas un attiecīgi rīkojas, lai šos jautājumus risinātu Izglītības likuma un Vispārējās izglītības likuma ietvaros.

274. Pašlaik vienīgā programma, ar kuru iepazīnās darba komanda, bija Rīgas pilsētas Galvenās policijas pārvaldes Kārtības policijas Nepilngadīgo profilakses centrā, kas ir slēgta iestāde, kas darbojas Iekšlietu ministrijas paspārnē un kurā var uzņemt 50 bērnus vecumā no 3 līdz 16 gadiem. Naktīs uz ielas atrastie nepilngadīgie (pārsvarā 11-13 gadus veci) var šeit atrast patvērumu uz laiku līdz 60 vai 90 dienām, atkarībā no bērnu apstākļiem. Bet aizsardzību nodrošinošas likumdošanas un attiecīgās sociālās aprūpes trūkuma dēļ, centrs ir kļuvis par periodiskas atgriešanās vietu daudziem jauniešiem, kuri atrodas uz riska robežas nonākt pretrunā ar likumu. Centrā netiek piedāvāta izglītošanās iespēja; būtībā tas ir policijas pakļautībā esošs aizturēšanas centrs, kurā pieejams arī psihologu atbalsts. Ir bijuši ieteikumi izveidot īpašu skolu ielu bērniem kā "potenciāliem noziedzniekiem", bet darba komanda uzskata, ka ieteicamākas būtu pieejas, kas vairāk balstītas uz sabiedrības aktivitātēm, piemēram, iesaistīšanās, atvērtie mācību centri, kurus, iespējams, varētu atbalstīt "Rūpju bērns", "Glābiet bērnus" un citas NVO, kā arī pašvaldību iestādes.

Atbīrums un bezdarbs

275. Daži bērni varētu nonākt ielās, jo viņi vēlas darīt kaut ko "taustāmāku". Latvijai ir ļoti augsti rādītāji attiecībā uz bērnu paturēšanu skolā pēc obligātās izglītības apguves (tikai apmēram 6% neturpina izglītību kādā no vidējās izglītības mācību iestādēm), bet tomēr ir diezgan liels gados jaunu darba meklētāju skaits, kuriem nav ne pieredzes, ne kvalifikācijas. Darba meklētāju īpatsvars vecuma grupā no 15 līdz 19 gadiem ir 6,2%, vecuma grupā no 20 līdz 24 gadiem tas ir 15,3%.⁵⁷ Šeit visdaudzsoļākā stratēģija varētu būt nodrošināt, lai visiem jauniešiem, kas 15 gadu vecumā atstāj skolu, būtu pieejamas tālākizglītības iespējas. Tas pats attiecas uz augsto audzēkņu atbīrumu, kas pēc pirmā gada pamet vidējās izglītības mācību iestādes (piemēram, 1997. gadā 50% atskaitīto audzēkņu bija 1. kursa audzēkņi).

276. Pēdējā pētījumā skaidri redzama saikne starp "bērniem, kas neapmeklē skolu" un "ielu bērniem".⁵⁸ Ielu bērni ļoti izvairās no skolas apmeklēšanas, un daudzi bērni paši to min par vienu no galvenajiem apstākļiem, kāpēc viņi ir pametuši mājas. Neveiksmes skolā, pārāk sarežģītā izglītības programma, naidīgums no audzēkņu un skolotāju puses, garlaicība, mācību grāmatu un skolas apģērba dārdzība ir biežāk minētie faktori. Dažas skolas tagad spēj piedāvāt ārpusstundu nodarbības, sporta nodarbības un klubus, kas varētu piesaistīt uz riska robežas esošos jauniešus skolu dzīvei un kas bija daļa no papildus izglītības iepriekšējās sistēmas laikā.

277. Uzticama reģistra trūkuma dēļ nav skaidras informācijas par to bērnu skaitu obligātās izglītības apguves vecuma grupā, kuri neapmeklē skolu. Vislabākos pašlaik pieejamos rezultātus deva akcija "Tevi gaida skola" 1997. gada oktobrī, kuras laikā tika noskaidrots, ka vismaz 3 500 bērnu vecuma grupā no 7 līdz 18 gadiem neapmeklē skolu un nav apguvuši pamatizglītību. Pašreizējā nodarbinātības situācijā Latvijā maz ticams, ka šie jaunieši atradīs likumīgu darbu.

278. Darba komanda izsaka atbalstu jaunatnes interešu programmām (klubiem, akcijām, konkursiem un festivāliem), ko organizē IZM Ārpuskolas programmu nodaļa, un iesaka palielināt budžetu šīm programmām. Papildus tam, sadarbība ar NVO, piemēram, Latvijas Pieaugušo izglītības asociāciju, un ar 27 pieaugušo izglītības centriem, kas tagad darbojas visā Latvijā, varētu palīdzēt nodrošināt skolu neapmeklējošajiem audzēkņiem virkni dažādu formālas un neformālas izglītības, profesionālās izglītības un augstākās izglītības iespēju, kas novestu pie darba tirgū atzīstamām kvalifikācijām. Piemēram, latviešu valodas kursu nodrošinājuma paplašināšana latviski nerunājošiem jauniešiem palīdzētu izklūst no ilgtermiņa bezdarba situācijas.

Bērni ar īpašām vajadzībām: izglītība cilvēkiem ar īpašām vajadzībām Latvijā

Politika

279. Latvijas rādītāji par izglītības iespēju nodrošinājumu visiem sabiedrības locekļiem dod labu izejas punktu diskusijas uzsākšanai par politiku attiecībā uz izglītību cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Vispārīgi runājot, "īpašo vajadzību kategorijā" ietilpst ne tikai bērni ar fizisku vai garīgu atpalicību, bet arī bērni ar attīstības, uzvedības vai

nopietnām sociālām problēmām - tas ir, normāli, gudri bērni ar normālu fizisko attīstību, kam tomēr vajadzīga īpaša palīdzība, lai sasniegtu rezultātus. Latvijā izglītība cilvēkiem ar īpašām vajadzībām tiek definēta kā "vispārējā izglītība ar uzsvaru uz praktiskām un darba iemaņām bērniem ar garīgiem un fiziskiem traucējumiem, kā arī ar psihoneiroloģiskām kaitēm un smagām somatiskām saslimšanām".⁵⁹

280. Kā skaidri redzams no šīs definīcijas, padomju "defektoloģijas" zinātne vēl joprojām spēcīgi iespaido izglītību izņēmuma bērniem visā bijušās Padomju Savienības teritorijā. Valdošā interpretācija - lai gan ne tās sākotnējā, holistiskā pieeja -, ir medicīniska, vērsta uz diagnosticēšanu, tad attiecīgi koriģējot vai kompensējot "defektu". Līdz 50-tajiem gadiem speciālā izglītība tika nodrošināta faktiski tikai un vienīgi īpašās iestādēs kurliem, akliem vai garīgi slimiem bērniem; uzvedības un attīstības problēmas tika ignorētas līdz 70-tajiem gadiem, un arī tad pieeja bija tīri medicīniska, "koriģējoša", vairāk vērību pievēršot "defektam", nevis bērnam.

281. Izglītības politika cilvēkiem ar īpašām vajadzībām Latvijā un daudzās citās bijušajās komunistiskajās valstīs vēl joprojām lielā mērā balstās uz tradicionālo kolektīvo pieeju, uzsvaru liekot uz valsts lomu. Tās galvenās iezīmes ir (1) akcents uz institucionālu, sabiedrības finansētu aprūpi, nevis ģimenes atbalstu; (2) izņemot *medicīniski* diagnosticējamus garīgos, fiziskos vai attīstības traucējumus, maz vērības tiek pievērsta citām grūtībām; (3) lielas slēgtas vai daļēji slēgtas iestādes (patversmes, speciālās internātskolas) vidēji ar 100 audzēkņiem katrā.

282. Starp citām problēmām ir atbildības sadrumstalotība ministriju starpā (Labklājības, Veselības aizsardzības, Izglītības ministrija) un koordinācijas trūkums. Esošā sistēmas uzbūve neveicina darbības koordināciju vai pārraudzīšanu; ministrijas savā starpā sacenšas, lai nodrošinātu sev lielāku lomu un lielākus finansiālos piešķirumus. Departamentu intereses traucē informācijas apmaiņai un sadarbībai, novedot pie uzpūstām administratīvām izmaksām, caurredzamības trūkuma un uzticamu datu trūkuma par to, kam tiek sniegti pakalpojumi un kas tos sniedz.

Izvietojums un nodrošinājums

283. Pēc starptautiskiem standartiem, iestādēs ievietoto bērnu skaits ir ļoti augsts. Tomēr pastāv vairāku kategoriju bērni, kuriem nav radīts īpašais nodrošinājums. Šeit varētu minēt bērnus ar plaši izplatītām grūtībām apgūt mācības, piemēram, disleksija vai koncentrēšanās traucējumi; vai psiholoģiskas dabas traucējumi, piemēram, "neorganiskas neveiksmes izaugsmes centienos", afektīvie traucējumi un citi sindromi, kas atklāti pēdējo gadu laikā un kas ietilpst īpašo vajadzību starptautiskajā klasifikācijā, piemēram, Pasaules veselības organizācijas izmantotajā klasifikācijā.

284. Ministrijas līmenī pastāv Valsts pedagogiski medicīniskā komisija, kurā strādā deviņi darbinieki; šai organizācijai ir neliels budžets (apmēram 4000 latu gadā), un tā strādā ar programmu, kas vērsta uz bērnu ar īpašām vajadzībām integrēšanu parastajās skolās. Katrā rajonā un visās lielākajās pilsētās ir savas VPMK, kuras finansē no rajona vai pilsētu budžeta. Šīs VPMK ir diagnosticējošas institūcijas, kas atbildīgas par bērnu nosūtīšanu uz speciālām izglītības programmām vai iestādēm, saņemot vecāku piekrišanu.

285. Parasti VPMK strādā divi līdz pieci darbinieki, kas novērtē katru pie viņiem nosūtīto bērnu. Ilgstošu novērojumu veikšanas vietā diagnosticēšana parasti notiek, balstoties uz atsevišķām, īsām tikšanās reizēm starp novērtētājiem un bērnu; testēšanas metodes un diagnostikas iekārtas bieži vien ir novecojušas. Sekas bērnam (kas jau tāpat ir viegli ievainojams) var būt diezgan smagas. Sekojošajām problēmām nepieciešams pievērst īpašu uzmanību, īpaši iestādēs iekārtotiem bērniem:

- bērnu "apzīmogošana" jau agrā bērnībā, balstoties uz virspusējiem spriedumiem, nodarot pāri bērna pašapziņai, kā arī ietekmējot viņa iespējas gūt panākumus izglītībā, darbā vai kādā citā sociālās izteiksmes formā tālākā nākotnē.
- nepareizi vai aptuveni uzstādīta diagnoze neļauj izstrādāt piemērotas individuālas izglītības programmas vai arī ievieto bērnu apšaubāmas kvalitātes "koriģējošā" programmā.
- stāvokļa pārspīlētas diagnozes noteikšana, kas pēc starptautiskiem standartiem nedod tiesības ievietot bērnu speciālā izglītības programmā vai speciālā iestādē. Acīmredzamākais piemērs šeit ir ārkārtējā "skoliozes" (mugurkaula deformācijas) uzsvēršana, jo, izejot no teiktā, dažās parastajās skolās tā esot 50% bērnu. Darba komanda apmeklēja vairākas vispārīzglītojošas skolas un bērnudārzus, kuros uz pilnu slodzi strādā ārsti, psihoterapeits un māsas, lai strādātu ar šiem bērniem ar "skoliozi"; vienā valsts finansētā pilsētas nomales bērnudārzā bija apsildāms baseins, kurā ar astoņu bērnu grupiņu strādāja divi instruktori un kvalificēta māsa. Ņemot vērā nepietiekamo finansējumu un smagos apstākļus, kādos jādarbojas Latvijas izglītības sistēmai, līdzekļu efektīva izmantošana ir īpaši būtiska. Lai gan aprīkojums un personāls, kas sniedz izšķirošas terapeitiskas vai izglītojošas vērtības, ir ļoti pievilcīgs, tomēr tā lietderību vajadzētu vēlreiz rūpīgi apsvērt.
- sabiedriskās aprūpes sistēmā ietvertie faktori mudina mācību iestādes vēlēties, lai to audzēkņu vidū būtu pēc iespējas vairāk "apzīmogoto" bērnu, jo ar to palīdzību var palielināt piešķiramo budžetu, radīt darba vietas

(piemēram, logopēda, masieru un psihoterapeitu, māsu, utt. vietas), kā arī to var izmantot, lai pamatotu zemo skolēnu un skolotāju skaita attiecību.

Apvienošana ar pamatplūsmu

286. Lai gan vispār pastāv atbalsts domai, ka bērnus ar speciālām vajadzībām, cik vien tas ir iespējams, jāapvieno ar pamatplūsmu, integrējot viņus parastajās skolās, darba komanda uzklauzīja viedokļus, ka Latvija pašreizējā situācijā nevēlas to pieņemt kā vispārēju politiku. Plaša profesionāļu un sabiedrības diskusija par šo jautājumu, kas savu kulmināciju sasniedza Rīgā organizētā starptautiskā konferencē 1998. gada rudenī, nonāca pie viedokļa, ka ‘nav labi sēt sēklu neapstrādātā zemē’: skolotāji, skolas un sabiedrība vēl nav tam gatavi. 1998. gadā veiktajā pētījumā tikai 16% no skolotājiem teica, ka viņi būtu gatavi pieņemt bērnus ar īpašām vajadzībām: 21% apgalvoja, ka viņi būtu gatavi, ja saņemtu tam speciālu palīdzību; bet, kopumā ņemot, tikai 9% teica, ka bērnus ar īpašām vajadzībām būtu vēlams izglītēt parastajās skolās. Ļoti nedaudzām skolām pašreiz ir piekļūšanas iespējas ar invalīdu ratiņiem vai īpaši aprīkotas tualetes.

287. Vēl nopietnāk ir tas, ka nabadzīgie vecāki un lauku apvidos dzīvojošie nespēj nodrošināt tāda veida medicīnisko palīdzību, kāda ir pieejama Latvijas speciālo iestāžu tīklā. Tādējādi ne bērnu, ne arī ģimeņu interesēs nebūtu izņemt lielu bērnu skaitu no institucionalizētās aprūpes. Darba komandai tika teikts, ka, pēc aprēķiniem, apmēram divas trešdaļas speciālajās iestādēs esošo bērnu nāk no nabadzīgām ģimenēm; medicīniskā palīdzība mājās vienkārši nav iespējama, lai gan ‘puse no bērniem ar īpašām vajadzībām, kas pašlaik atrodas iestādēs, varētu doties mājās, ja vien tur būtu pieejami medicīniskie pakalpojumi’. Tāpat arī tika apgalvots, ka lielākajai daļai iestādēs mītošo bērnu ‘mājas’ ir nepieciešamas tikpat, cik specializētā aprūpe; daudzas ģimenes nespēj nodrošināt piemērotu apģērbu un pārtiku, bez tam lauku rajonos nav pieejams transports no mājas līdz skolai (īpaši bērniem - invalīdiem).

288. Tāpēc IZM pašreizējā politika ir saglabāt spēcīgo institucionālo tīklu, vienlaicīgi uzmanīgi virzoties uz plašāku integrāciju vispārīglītojošajās skolās. Jauna pieeja, kuru labvēlīgi uzņēma IZM, ir speciālo skolu pārveidošana vispārīglītojošajās skolās: salīdzinoši ar augstajām izmaksām, ko prasa vispārīglītojošo skolu aprīkošana un apmācību veikšana, lai tās spētu uzņemt bērnus ar īpašām vajadzībām, daudz efektīvāk būtu vispārīglītojošiem mērķiem izmantot esošo aprīkojumu un personālu, kas domāts bērniem ar īpašām vajadzībām. Nebūtu izdevīgi *visas* skolas pārvērst par ‘pamatplūsmas’ skolām, bet dažas varēt kļūt par ‘attīstības skolām’, kas varētu kalpot par paraugu un popularizēt labu integrācijas piemēru. Darba komandas vizītes laikā jau darbojās piecas šādas ‘attīstības skolas’ - divas Rīgā un trīs rajonos - viena Kurzemē un divas Vidzemē.

Skaitis

289. Uzticami dati par bērnu skaitu, kas padomju periodā apguvuši speciālo izglītību, ir nepietiekoši. Vēl trūcīgāki ir dati par tiem bērniem, kas šo gadu laikā vispār ir palikuši ārpus izglītības, kas cīnījušies un nav spējuši mācīties parastajās skolās, kur no viņiem prasīja regulāro programmu apgūšanu. Daži bērni vispār nav gājuši uz skolu, īpaši laukos, kur ‘iešana uz skolu’ ir pietiekami grūta arī parastiem bērniem. Kopš 1991. gada Latvijā izmaiņas izglītībā bērniem ar speciālām vajadzībām ir acīmredzamas gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā aspektā. Skaitļi rāda, ka strauji pieaug to bērnu skaits, par kuriem atklājas, ka viņiem ir īpašas vajadzības (no 6200 bērniem 1971. gadā līdz 10000 bērniem 1997. gadā). Šie skaitļi vēl pieaug, jo ‘īpašo vajadzību’ definīcija paplašinās, kā arī daļēji tāpēc, ka tie bērni, kuri agrāk tika uzskatīti par neizglītojamiem, tagad pakāpeniski tiek iesaistīti sistēmā. Tikai apmēram 0.5% obligātā skolas vecumā esošo bērnu pašlaik neapmeklē skolu savas nespējas dēļ.

10. tabula. Bērni ar īpašām vajadzībām
1998. un 1999. gads

Apraksts	1998	1999	Komentāri
Kopējais bērnu skaits ar īpašām vajadzībām (visu veidu, ieskaitot uzvedības problēmas)	14 500	15 500	Pieaugums gandrīz par 7%.
Tai skaitā bērni, kam nepieciešama ilgstoša medicīniskā aprūpe (piem., bērni ar tuberkulozi, dažādiem trūkumiem)	9943	10 022	Neliels pieaugums
Valsts piešķirtais budžets visu veidu īpašām vajadzībām	16 441 000 Ls	16 221 000 Ls	Neliels samazinājums. No teiktā izriet, ka šis finansējums sedz tikai divas trešdaļas no speciālo vajadzību skolām nepieciešamā finansējuma.
Iestāžu skaits	63	64	43 no tām ir bērniem ar garīgo atpalcību.

Avots: Izglītības un zinātnes ministrija, Rīga, 1999. gads.

290. Pastāvīgais skaita pieaugums, kā arī lielāka iejūtība pret bērnu neaizsargātību ne tik stabilajās pēc- komunisma perioda sabiedrībās ir veicinājusi diskusiju Latvijas izglītotāju starpā par attiecībām starp speciālo un "parasto" izglītību, par jēdzienu "apvienošana ar pamatplūsmu" un atsevišķām speciālā nodrošinājuma labajām pusēm. Viņi apspriež, kā "defektoloģija" vēl joprojām ietekmē speciālās izglītības jēdzienu un tās organizēšanu Latvijā. Lai gan Latvijas likumdošana un ANO Bērnu tiesību konvencija aizsargā bērnu ar īpašām vajadzībām tiesības uz izglītību, daudzas skolas, skolotāji un sabiedrības locekļi neatbalsta šo bērnu integrēšanu parasto skolu klasēs. Darba komanda atbalsta pēdējā laika aktivitātes, lai celtu skolotāju un sabiedrības apziņu, bet ir nepieciešams darīt daudz vairāk, lai aizsargātu bērnu ar īpašām vajadzībām izglītošanās tiesības, īpaši, ja izglītošanās kļūst selektīvāka un pašvaldības cīnās, lai spētu izpildīt savas pamata finansiālās saistības.

Izglītības programmas

291. Ja bērnu garīgā attīstība nav traucēta, bet viņiem ir kādi citi trūkumi (piemēram, fiziski), uz viņiem var attiecināt valsts standartus, izglītības programmas un eksāmenus. Izmantojot plašas konsultācijas, trīs gadus tiek strādāts pie diferencētas izglītības programmas bērniem ar īpašām vajadzībām; kur vien iespējams, izstrādes darbā tiek iesaistīti arī paši audzēkņi. Ja bērns ar šīm programmām netiek galā, tiek izstrādātas speciālas programmas bez obligātajiem komponentiem, standarta pārbaudes darbiem vai centralizēti labotiem eksāmeniem. Uzsvars tiek likts uz "iespējas radīšanu bērnam attīstīties un pilnvērtīgi dzīvot sabiedrībā".

292. "Pilnvērtīgai dzīvošanai" jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir nepieciešama vismaz zināma iespēja spēt pašam sevi nodrošināt. Diemžēl, profesionālās izglītības iestādes līdz šim nav vēlējušās nodrošināt speciālu profesionālo apmācību. 1993./94. gadā ministrija pārgāja uz speciālo programmu nodrošināšanu arodizglītībā un desmitās klases nodarbībām, bet tikai tajos gadījumos, ja programmu uzņemošajai skolai ir nepieciešamie resursi, un tikai tādā gadījumā, ja pēc apmācības beigšanas vismaz 50% bērnu ar speciālām vajadzībām ir izredzes atrast darbu. Ņemot vērā bezdarba līmeni valstī, šie nosacījumi negribīgajām profesionālās izglītības iestādēm sniedz ērtu attaisnojumu; bet, neskatoties uz to, arvien vairāk profesionālo mācību iestāžu tagad uzņem jauniešus ar īpašām vajadzībām, jo dzimstības rādītāji un uzņemto audzēkņu skaits samazinās un daudzās skolās ir pārāk liels darbinieku skaits, salīdzinot ar piesaistīto audzēkņu skaitu.

Finansējums

293. Aprūpes un izglītības kvalitāte, ko saņem bērni ar speciālām vajadzībām, protams, ir atkarīga no atbilstoša un droša finansējuma: bērnu vajadzības nemainās, samazinoties IKP, bet viņi ir neaizsargāti, kad jāsamazina budžets. Latvijā izglītība bērniem ar īpašām vajadzībām tiek finansēta no valsts budžeta, kā to noteicis Ministru kabinets. Valsts garantē nodrošinājumu cilvēkiem ar garīgiem, fiziskiem un attīstības traucējumiem un viņu tiesības saņemt vispārējo un profesionālo izglītību un kļūt par darbaspēka daļu. Pašvaldībām ir obligāti jānodrošina minimālais palīdzības līmenis; to garantē likums. Tās saņem mērķdotācijas no valsts budžeta speciālo internātskolu atbalstīšanai, personāla algām, transporta izmaksām un citiem izdevumiem. Bet, kā darba komanda dzirdēja, piešķirtais budžets sedz tikai divas trešdaļas no faktiskajām vajadzībām. Pastāv iespējas, kā speciālās skolas var gūt papildus ienākumus; piemēram, dažas audzē lauksaimniecības produktus, piemēram, kartupeļus, kurus var izmantot gan pati skola, gan arī pārdot, lai gūtu peļņu, bet pārējiem ir ļoti grūti savilkt galus kopā.

294. Turklāt profesionāļi, kas strādā šajā jomā, ir nobažījušies, ka valsts subsīdijas ir mērķētas uz *iestādēm*, nevis bērniem. Tā kā arvien vairāk bērnu tiek integrēti parastajās skolās (apmēram 8000 bērnu 1998. gadā), ir nepieciešams nodrošināt, lai speciālā palīdzība nonāk pie katra bērna, kam tā jāsaņem, neatkarīgi no tā, vai šis bērns ir vai nav ievietots speciālā iestādē. Vispārējās izglītības likumā vajadzētu veikt labojumus, lai šis nosacījums būtu formulēts nepārprotami.

Ieteikumi, kā rīkoties sociālās izslēgtības gadījumos

1. Paturot prātā jautājumu "Kam tiek sniegti pakalpojumi?", radikāli jāpārvērtē koordinācijas, atbildības un atskaitīšanās jautājumi valdības dažādo līmeņu un nozaru starpā, īpaši attiecībā uz finanšu mehānismiem nabadzības spriedzes mazināšanai un sociālajam atbalstam.
2. Tuvoties lauku attīstības jautājumiem, tādiem kā mazo lauku skolu vai lauksaimniecība skolu slēgšana, vislielāko uzmanību pievēršot iespējamam, kādu uz iedzīvotājiem sociālajā aspektā, kā arī uz bērnu reālajām izglītības iespējām radīs skolu slēgšana.
3. Koordinēt dažādo ministriju un pašvaldību darbu, lai izveidotu vienotu "bērnu reģistru", kas nodrošinātu stingru pamatu lēmumu pieņemšanai par politikas pamatjautājumiem un resursu piešķiršanu. Pašlaik dati, kas apkopoti, vadoties pēc dažādiem nolikumiem, ir pretrunīgi un neatbilstoši. Sociālās nodrošināšanas reģistri, kuros iekļauti bērni no riska ģimenēm, arī varētu būt noderīgi. Jānodrošina, ka likumdošana ir saskaņā ar ANO Bērnu tiesību konvenciju, ko Latvija ir ratificējusi.

4. Jāizstrādā saskaņota nacionālā politika bērnu sociālajai un izglītības aizsardzībai gan ģimenē, gan ārpus tās. Pašlaik tiek izstrādāta virkne iniciatīvu, kas balstās uz Bērnu tiesību aizsardzības konvenciju; tām drīzāk vajadzētu pievērst uzmanību vienotas nacionālās politikas radīšanai, nevis it kā pašiem par sevi vērtīgiem, bet tomēr savstarpēji nesaistītiem projektu mērķiem.
5. Tā vietā, ka ielu bērnus uzskata par esošiem vai potenciāliem noziedzniekiem, ar kuriem pārsvarā strādā Nepilngadīgo lietu inspekcija un valsts un municipālā policija, jāizvēlas pieejas, kas vairāk balstītas uz sabiedrības aktivitātēm. Piemēram, iesaistīšanās, atvērtie mācību centri, kurus, iespējams, varētu atbalstīt "Rūpju bērns", "Glābiet bērnus" un citas NVO, kā arī pašvaldību iestādes. Bērniem jāpalīdz iegūt informāciju par sociālo palīdzību un viņiem piemērotām izglītības ieguves iespējām.
6. Jāatbalsta un jāpaplašina jaunatnes interešu programmas (klubi, akcijas, konkursi, festivāli), ko organizē IZM Tālākizglītības departaments, un jāpalielina šo pasākumu finansējuma daļa departamenta budžetā. Jāstrādā ar 27 pieaugušo izglītības centriem, kas tagad darbojas visā Latvijā; jāiesaista arī NVO, piemēram, Latvijas Pieaugušo izglītības asociācija, lai varētu palīdzēt nodrošināt skolu neapmeklējošajiem bērniem virkni dažādu formālas un neformālas izglītības, latviešu valodas kursu, profesionālās izglītības un augstākās izglītības iespēju, kas novestu pie dabu tirgū atzīstamām kvalifikācijām.

Ieteikumi par bērniem ar īpašām vajadzībām

1. Jānodrošina, ka nauda sasniedz ikvienu bērnu, kurš atzīts par bērnu ar īpašām vajadzībām, *vienalga*, vai šis bērns ir mājās, parastajā skolā vai speciālās izglītības iestādēs, un attiecīgi jāprecizē šajā jautājumā.
2. Turpināt izsvērto pieeju, virzoties uz "apvienošanu ar pamatplūsmu", rūpējoties, lai netiktu apdraudētas to bērnu intereses, kas nāk no nabadzīgām ģimenēm un lauku apvidiem, kur medicīniskais atbalsts ģimenēs ikdienā nav pieejams. Faktiski tas nozīmē, ka jā saglabā institucionālā aprūpe, kamēr tiek veidoti pamati augstāka līmeņa integrācijai.
3. Pēc iespējas jāstiprina atbalsts ģimenēm. Latvijā, kur sabiedrība vēl ne tik viegli pieņem bērnus ar īpašām vajadzībām un ir diezgan atturīga pret viņu integrēšanu sabiedrībā, šis ir viens no grūtāk risinājamiem jautājumiem. Pašvaldības varētu ieviest vecāku atbalsta programmas, kas būtu piesaistītas dienu "klubiem" vai atbalsta vienībām bērniem-invalidiem, kas dzīvo ģimenēs. Iespējams, tas varētu būt līdzīgi Lietuvā izveidotajiem Sociālās rehabilitācijas centriem bērniem - invalidiem. Šajā jautājumā pastāv bagātīga starptautiskā pieredze, no kuras varētu mācīties; ministrijai jau ir labi kontakti ar Austriju un Zviedriju, ko var izmantot šajā darbā.
4. Jāizstrādā alternatīvas institucionālās aprūpes formas, pēc iespējas tuvinot dzīves apstākļus tajās mājas apstākļiem. Lielās iestādes, kurās bērni iegūst izglītību, kā arī pilnu aprūpi, lielā mērā izolē jauniešus no apkārtējās sabiedrības. Mazākas, jauktas bērnu grupiņas, kas dzīvo mājās ar vecākiem un apmeklē vietējo skolu, ļauj tiem ātrāk iejusties citu bērnu vidū. Bērnu ciemati, audžuģimenes aprūpe un nelielu ģimeņu modeļi ir izmēģināti citās valstīs un tie varētu būt nedārgi un daļēji paši sevi uzturēt.
5. Jāuzlabo datu vākšana, vadīšana un koordinēšana dažādo aprūpi nodrošinošo aģentūru starpā. Nepieciešama saskaņota datu bāze, lai varētu mērķtiecīgi izmantot trūcīgos resursus. Iespējams, ka visas institucionalizētās aprūpes apvienošana zem vienas pārvaldes institūcijas vienkāršotu nevajadzīgi sarežģīto struktūru un padarītu to daudz caurredzamāku.
6. Modernizēt bāzi, ar kuras palīdzību bērni tiek pārbaudīti, diagnosticēti un ievietoti programmās bērniem ar īpašām vajadzībām. Ļoti svarīgi ir iepazīstināt visas Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas ar moderniem diagnosticēšanas standartiem, tehnoloģiju un aprīkojumu, lai novērstu nepareizas diagnozes uzstādīšanas risku.

AVOTI

- AINSCOW, Mel, and Memmenasha Haile-Giorgis (1998), "The Education of Children with Special Needs: Barriers and Opportunities in Central and Eastern Europe". Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series, no. 67. Florence: UNICEF International Child Development Centre.
- DREIMANE, Anna . (1998). "Speciālā izglītība Latvijā". Rīga: Vispārējās izglītības departaments, Izglītības un zinātnes ministrija. .: Mimeo.
- Latvijas valdība. (1998-99). Vispārējās izglītības likumprojekts. , februāris 1999.

Latvijas valdība (1998). Nacionālais ziņojums par bērnu tiesību konvencijas ieviešanu. Rīga: Kopīgs ziņojums Labklājības, Tieslietu, Izglītības un zinātnes, Iekšlietu, Ārlietu, Vides Aizsardzības un reģionālās attīstības, Ekonomikas ministrijas, Valsts Centrālā Statistikas pārvalde, Valsts AIDS centrs, "Glābiet bērnus", Latvijas Bērnu fonds u.c. HENLEY, Maria and Alexandrova, Anastassia (1999). "Children in Institutionalised Public Care in Russia." Washington: The World Bank. Unpublished report.

Apvienoto Nāciju (UNDP) attīstības programma. Latvija. Ziņojums par tautas attīstību 1997. Rīga, 1997.

UNICEF (1997). Children at Risk in Central and Eastern Europe: Perils and Promises. Regional Monitoring Report No. 4. Florence: UNICEF-International Child Development Centre.

Sociālā izslēgtība

Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija "Profesionālā izglītība Latvijā". Nacionālās Observatorijas 1998.gada ziņojums Eiropas Izglītības Fondam. Rīga, 1998.

Projekts 'Ielu bērni', Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augsskola "Attīstība" un Kriminoloģisko pētījumu centrs. Rīga, 1997.

Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija. Ministru kabineta noteikumi Nr. 194., "Noteikumi par skolas vecuma bērnu reģistrāciju"; un Izglītības un zinātnes ministrijas instrukcija "Par skolas vecuma bērnu obligātu reģistrēšanu." Rīga: 1996.

Latvijas republikas Labklājības ministrija. . Sociālais ziņojums 1998. Rīga, 1998. .

Apvienoto Nāciju (UNDP) attīstības programma. Latvija. Ziņojums par tautas attīstību 1997. Rīga, 1997

UNICEF. Children at Risk in Central and Eastern Europe: Perils and Promises. Regional Monitoring Report No. 4, UNICEF International Child Development Centre. Florence: 1997.

ATSAUCES

⁵⁴ Labklājības ministrija. Sociālais ziņojums 1998. Rīga, 1998. Lpp. 11..

⁵⁵ UNICEF, Children at Risk in Central and Eastern Europe: Perils and Promises. Regional Monitoring Report No. 4, UNICEF International Child Development Centre, Florence, 1997, p. 152. *Occasional* social assistance was rendered in 406 cases per 10 000 population in 1992, rising to more than 5 500 cases per 10 000 population by 1995.

⁵⁶ Project 'Child in the Street', Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augsskola "Attīstība" un Kriminoloģisko pētījumu centrs. Rīga, 1997.

⁵⁷ Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija "Profesionālā izglītība Latvijā". Nacionālās Observatorijas 1999.gada ziņojuma Eiropas Izglītības Fondam materiāli. _.

⁵⁸ Projekts 'Ielas bērni'

⁵⁹ Anna Dreimane, 'Speciālā izglītība Latvijā'. Npublicēts materiāls. ; Izglītības un zinātnes ministrija. , 1998, lpp.3

SESTĀ NODAĻA. AUGSTĀKĀ IZGLĪTĪBA

Politiskā struktūra un pārvalde

295. Izglītības likums un 1995. gada Augstskolu likums nodrošina augstākās izglītības mācību iestādēm diezgan lielu neatkarību no valsts. Autonomija ietver tiesības noteikt mācību saturu un formu, studentu uzņemšanas papildus nosacījumus, pamata virzienus zinātniskajam un pētniecības darbam, kā arī organizatorisko un administratīvo struktūru. Augstskolu likuma noteiktajos ietvaros augstākās izglītības mācību iestādēm ir tiesības nolīgt darbiniekus un noteikt to atalgojumu. Augstākās izglītības mācību iestādes ir juridiskas personas un nodrošina sev pašpārvaldi saskaņā ar konkrētās mācību iestādes Satversmi. Universitāšu Satversmes jāapstiprina Saeimā, bet pārējo augstākās izglītības mācību iestāžu konstitūcijas apstiprina Ministru kabinets.

296. Ņemot vērā augstākās izglītības mācību iestāžu autonomijas uzliktos ierobežojumus, IZM ir tikai formālas tiesības ieviest Augstskolu likumu un ministrs pārstāv augstākās izglītības intereses Ministru kabinetā un Saeimā. IZM atbild par augstākās izglītības mācību iestāžu licencēšanu un par akreditācijas procesa veikšanu saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem. Lēmums par augstākās izglītības mācību iestādes reorganizāciju vai slēgšanu jāpieņem Ministru kabinetam, balstoties uz IZM rekomendācijām un Augstākās izglītības padomes veiktajiem pētījumiem. Bez IZM arī citas ministrijas (Zemkopības, Kultūras, Iekšlietu, Aizsardzības un Labklājības ministrija) turpina darboties kā augstākās izglītības mācību iestāžu dibinātāji. Šīs ministrijas atbild par to pakļautībā esošo mācību iestāžu pārraudzību, izglītības programmu profesionālo pusi un finansēšanu, bet IZM ir atbildīga par visu mācību programmu un mācību iestāžu akreditāciju.

297. Augstākās izglītības mācību iestāžu rektori tiek ievēlēti saskaņā ar Satversmi uz pieciem gadiem un nevar kalpot ilgāk kā divus termiņus. Rektoru ievēlēšana jāapstiprina Ministru kabinetam, balstoties uz IZM rekomendācijām. Rektoru atļaušana ietilpst Ministru kabineta atbildības sfērā. Rektoru padome atbild par koordinācijas un sadarbības veicināšanu starp augstākās izglītības mācību iestādēm un darbojas kā IZM padomdevēja institūcija. Rektoru padome atbild par lēmumu pieņemšanu attiecībā uz apvienotajām studiju programmām, par likumprojektu izvērtēšanu, par priekšlikumu izstrādi valsts budžeta līdzekļu sadalei augstākās izglītības mācību iestāžu starpā.

298. Augstākās izglītības padome ir neatkarīga institūcija, kas izstrādā augstākās izglītības nacionālo stratēģiju, spēcina sadarbību, pārrauga kvalitāti un sagatavo pamatus lēmumu pieņemšanai jautājumos par augstāko izglītību. Tā sastāv no deviņiem locekļiem; bez augstākās izglītības pārstāvjiem un studentiem padomē ir pārstāvēta Zinātņu akadēmija, Radošo savienību padome, Izglītības vadības asociācija, Ārstu biedrība, Tirdzniecības un rūpniecības kamera. Izglītības un zinātnes ministrs ir padomes loceklis ar balsstiesībām. Saeima pēc Izglītības un zinātnes ministra ieteikuma apstiprina padomes locekļus. Kā visnozīmīgākās no padomes pamata funkcijām varētu minēt augstākās izglītības mācību iestāžu akreditāciju un no budžeta finansēto studentu vietu skaita prognozēšanu katrā nozarē. Padome arī kalpo kā padomdevējs Izglītības un zinātnes ministram un IZM Augstākās izglītības departamentam. Priekšsēdētājs un priekšsēdētāja vietnieks tiek ievēlēti; priekšsēdētājs darbojas kā padomes izpildvara. Papildus ministram sanāsmēs piedalās vēl viens IZM pārstāvis padomdevējs bez balsstiesībām ("Standing advisor").¹

299. Augstākās izglītības padomei starp citām funkcijām ir arī sekojošās:

- formulēt augstākās izglītības un augstākās izglītības mācību iestāžu attīstības nacionālo koncepciju;
- formulēt plānus un priekšlikumus augstākās izglītības ilgtermiņa attīstībai un izpētes veikšanai augstākās izglītības sistēmā;
- izstrādāt priekšlikumus izpētes darbības un studiju programmu kvalitātes paaugstināšanai un darbinieku kvalifikācijas celšanai;
- prognozēt valstij kopumā nepieciešamo studentu skaitu un izstrādāt priekšlikumus par budžeta finansēto studentu vietu skaitu katrā nozarē;
- izstrādāt priekšlikumus izmaiņām augstākās izglītības mācību iestāžu struktūrā;
- izstrādāt priekšlikumus attiecībā uz profesoru skaitu un citiem aspektiem;

- izstrādāt programmas augstākās izglītības uzlabošanai un mācību maksai;
- konsultēt Ministru kabinetu par ieteikto augstākajai izglītībai piešķiramo valsts budžetu;
- pieņemt lēmumus par mācību iestāžu akreditāciju un iesniegt tos apstiprināšanai IZM; un
- sagatavot programmas zinātnes un augstākās izglītības integrēšanai un padomes kompetences ietvaros ieviest tās.

Augstākās izglītības iestādes

300. Augstākās izglītības iestādes Latvijā tiek iedalītas universitātēs, profesionālajās augstskolās un pārējās augstskolās. Tradicionālās valsts augstākās izglītības mācību iestādes piedāvā grādus līdz par doktora grāda līmenim, savukārt augstskolas, kurām nav universitātes statusa, un jaundibinātās privātās mācību iestādes parasti specializējas vienā vai vairākās jomās un bieži vien piešķir grādus, kas zemāki par doktora grādu. Universitātes tiek definētas kā augstākās izglītības mācību iestādes, kas aptver vienu vai vairākas zinātniskās jomas un kam ir tiesības piešķirt grādus līdz doktora grādam. No universitātem vairāk tiek gaidīta izpētes veikšana, kā arī pētījumu un apmācības integrācija. Kā jau iepriekš minēts, universitāšu Satversmes jāapstiprina Saeimai. Universitātes akreditācijas procesā jāiekļauj starptautiskie pārstāvji. Saskaņā ar Latvijas Augstākās izglītības padomes lēmumu, pavisam ir piecas valsts augstskolas, kurām piešķirts universitātes statuss (Latvijas Universitāte, Rīgas Tehniskā universitāte kopā ar Rīgas Biznesa institūtu, Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Latvijas Medicīnas akadēmija, kas nesen pārdēvēta par Rīgas Stradiņa universitāti un Daugavpils Pedagoģiskā universitāte).

301. Vēl pastāv 14 citas valsts augstākās izglītības mācību iestādes, kurām nav universitātes statusa un kuras pamatā specializējas vienā vai nedaudzās jomās. Sešas no tām piešķir grādus līdz pirmā līmeņa doktora grādam, kas starptautiskā mērogā tiek pielīdzināti Ph. D. (Latvijas Mūzikas akadēmija, Latvijas Mākslas akadēmija, Liepājas Pedagoģijas akadēmija, Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija un Latvijas Policijas akadēmija). Vēl astoņas citas augstskolas piešķir grādus, kas zemāki par doktora grādu (Latvijas Jūras akadēmija, Latvijas Republikas Aizsardzības akadēmija, Rēzeknes augstskola, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, Rīgas Ekonomikas augstskola, Banku augstskola, Vidzemes augstskola un Ventspils augstskola).

302. Pēdējo gadu laikā ir nodibinātas vairākas privātās mācību iestādes. Saskaņā ar likumu tās var tikt iedalītas *licencētās un akreditētās* privātās mācību iestādēs. Privātās (juridiskas personas dibinātās) iestādes ir jālicencē IZM saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem. Tad licencētās mācību iestādes un to programmas var tikt akreditētas. OECD pārskata veikšanas laikā pastāvēja deviņas mācību iestādes, kurās tika nodrošinātas akreditētas mācību programmas (Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola "Attīstība", Latvijas Evaņģēliski luteriskā Kristīgā akadēmija, Biznesa augstskola "Turība", Rīgas Starptautiskā ekonomikas un biznesa administrācijas augstskola, Biznesa institūts RIMPAK Livonija, Baltijas Krievu institūts, Sociālo tehnoloģiju augstskola, Informācijas sistēmu menedžmenta augstskola, Starptautiskais praktiskās psiholoģijas institūts). Mācību iestādes tiek akreditētas, balstoties uz sistemātisku kvalitātes vērtēšanas procedūru. Akreditācija ļauj mācību iestādei izdot valsts atzītus diplomus un piešķirt valsts atzītus grādus. Licencētās privātās mācību iestādes ir tās augstākās izglītības mācību iestādes, kas vēl nav izgājušas šo akreditācijas procedūru, bet kam pēc to izglītības programmu un mācību procesa nodrošinājuma iepriekšējas pārbaudes ir piešķirta licence darboties. Četras licencētas augstākās izglītības mācību iestādes - Rīgas Aeronavigācijas institūts, Transporta and sakaru institūts, Ekonomikas un kultūras augstskola un Psiholoģijas augstskola - strādā likumīgi un darbojas, lai sasniegtu atbilstību akreditācijas kritērijiem. OECD darba grupai tika ziņots, ka pastāv vēl vairākas citas privātās augstskolas, kas darbojas bez licences un līdz ar to arī bez valsts pārraudzības, kas ir pretrunā ar Augstskolu likumu. Šajās mācību iestādēs uzņemtiem audzēkņiem un, zināmā mērā, arī audzēkņiem, kas iestājušies jebkurā licencētā, bet neakreditētā augstskolā, nav nekādu garantiju, ka viņu diplomus un iegūtos grādus atzīs valsts.

303. 1995. gada Augstskolu likums dod tiesības augstākās izglītības mācību iestāžu pārraudzībā esošajām koledžām sniegt profesionālo izglītību laika posmā, kas īsāks par četriem gadiem. Tomēr likums arī skaidri pasaka, ka "šo izglītību nevar pielīdzināt augstākajai izglītībai". Līdz ar to universitātes un akadēmijas nodrošina gan akadēmiskās, gan profesionālās (aroda) izglītības studiju programmas. Spriežot pēc to satura, ne vienmēr ir skaidrs, kāpēc daži kursi tiek uzskatīti drīzāk par akadēmiskiem, nevis profesionāliem. Finansiālās grūtības bieži vien liek universitātem un akadēmijām organizēt kursus, kas nepārprotami vērsti uz sabiedrību, bet nav saistīti ne ar vienu no akadēmiskajām disciplinām. Vēl vairāk - citās valstīs daudzi no šiem kursiem iekļautos pēcvīdējās (ne-universitātes), profesionāli orientētās izglītības sistēmā. Tas mazina nepieciešamību izveidot īstu ne-universitātes augstākās izglītības sektoru Latvijā, kuru varētu pielīdzināt *Ammattikorkeakoulu* sistēmai Somijā, *Fachhochschulen* Vācijā, *Hoger Beroeps Onderwijs* (HBO) Nīderlandē vai *Hogescholen* Flandrijā (Beļģijā). Nesen (1999. gadā) ieviestais Profesionālās izglītības likums pirmo reizi Latvijā formāli atzīst šo izglītības līmeni.

Studenti

Tendences studentu uzņemšanā

304. Pēdējo gadu laikā augstskolās uzņemto studentu skaits ir ievērojami pieaudzis salīdzinājumā ar studentu skaita kritumu tūlīt pēc neatkarības atgūšanas. Uzņemto studentu skaits samazinājās no 45 000 1990. gadā līdz 33 000 uzņemto studentu 1993. gadā. Līdz 1995./96. mācību gadam uzņemto studentu skaits bija pieaudzis līdz 46 153, ieskaitot 2936 audzēkņus privātajās mācību iestādēs. Uzņemto studentu skaits 1998./99. mācību gadā sasniedz 76 653 (pieaugums par 66%), ieskaitot 8 628 studentus privātajās mācību iestādēs.² Šo uzņemto studentu skaita pieaugumu lielā mērā ir finansējuši paši studenti. No valsts budžeta finansējamo uzņemto audzēkņu skaits pieauga no 30 181 studenta 1995./96. mācību gadā līdz 32 763 studentiem 1998./99. mācību gadā, pieaugums par 7.9%. Šī paša perioda laikā maksas studentu skaits pieauga no 15 972 līdz 43 890, pieaugums par 175%. Maksas studentu skaits valstij piederošajās augstskolās pieauga no 30.16% 1995./96. gadā līdz 52.22% 1998./99. gadā.³ Acīmredzot, šo studentu skaita pieaugumu pirmām kārtām ir izraisījušas krasās pārmaiņas darba tirgū, bet tomēr tas atspoguļo arī izmaiņas vērtību sistēmā. Tāpat kā citās valstīs šajā reģionā, augstākā izglītība diezgan ievērojamai iedzīvotāju daļai - jauniešiem, kas nespēj atrast darbu, piedāvā risinājuma iespējas. Un tomēr šis skaita pieaugums atspoguļo daudz vairāk nekā tikai "iespēju izbēgt" no bezdarba; acīmredzams ir tas, ka Latvijas jaunajos sociālajos un politiskajos apstākļos iedzīvotāju tieksšanās pēc izglītības un karjeras ambīcijas ir ievērojami augušas. Augstākās izglītības grāds dod labākas iespējas atrast darbu, kā arī labāk sagatavo aktīvai iesaistei sabiedriskajā, profesionālajā, kā arī personīgajā dzīvē. Līdz ar to augstākā izglītība sniedz jauniešiem, iespējams, vienu no visdramatiskākajām, bet pozitīvākajām iespējām mainīt savu personīgo dzīvi pēc plānveida ekonomikas sagruves valsts smagajā pārejas posmā uz tirgus ekonomiku. Šodien gandrīz 40% jauniešu vecuma grupā no 19 līdz 23 gadiem apgūst kādu no terciārās izglītības formām.⁴

305. Pieaug arī to studentu skaits (34%), kas nemācās dienas nodaļās, un lielākā daļa no tiem ir neklātienēs studenti.⁵ Vakara un neklātienēs mācības gados vecākiem studentiem sniedz "otro izdevību", kā arī iespēju tiem, kas vēlas iegūt augstākās izglītības grādu un uzlabot savas izredzes darba tirgū.

Audzēkņu skaita izmaiņas dažādās mācību jomās

306. Latvijā, tāpat kā citās bijušajās komunisma valstīs, galvenā izglītības joma bija inženierzinātnes (50% bijušajā PSRS), kamēr studentu skaits sociālajās zinātnēs bija mazāks nekā 10%. 1990-to gadu pirmajā pusē globālās ekonomikas izmaiņas deva savu ieguldījumu straujajā un dramatiskajā to studentu skaita kritumā, kas izvēlas inženierzinātņu studijas. 1998. gadā tas sasniedza "normālu" vidējo līmeni (16%), kāds ir industrializētās valstīs, lai gan tas vēl joprojām ir daudz augstāks nekā ASV un Kanādā (kur tas ir apmēram 9%). Šī procesa otra puse ir krasais uzņemto studentu skaita pieaugums sociālajās zinātnēs; 1998. gadā tie bija 44% no visiem studentiem, kas krietni pārsniedz vidējos rādītājus industrializētajās valstīs. Izmaiņas redzamas arī citās jomās. Proporcioniāli strauji ir krities studējošo skaits lauksaimniecībā (10.2% 1992. gadā un 3.2% 1998. gadā), dabas zinātnēs (7.1% 1992. gadā un 3.8% 1998. gadā), kā arī veselības aprūpē (6.2% 1992. gadā un 1.7% 1998. gadā). Jau tā augstais pedagoģiskās izglītības studentu skaits vēl vairāk palielinājās (14% 1992. gadā un 17.4% 1998. gadā) par spīti paredzamajam skolas vecuma bērnu skaita sarukumam.⁶ Vienalga, vai šīs izmaiņas bija spontānas, vai arī apdomīgas plānošanas rezultāts, augstākās izglītības piedāvājuma pārstrukturēšana pēcpadomju periodā bija nenovēršama. Tomēr šajā sakarā rodas vairāki nopietni jautājumi. Studentu skaita samazināšanās inženierzinātnēs nenovēršami rada draudus vecajai un tradicionāli prestižajai disciplīnai, kas asociējas ar labu izpildījumu. Telpas, aprīkojumu un pasniedzējus nevar vienkārši "aizvākt projām" vai izmantot citās disciplīnās; līdz ar to studentu skaita samazināšanās ir radījusi finansiālas problēmas vecajām mācību iestādēm. Studentu skaita samazināšanās vismaz daļēji bija arī dažādu "pārejas perioda" problēmu rezultāts un pat zināmas masu psiholoģijas rezultāts ("neviens nestudē inženierzinātnēs").

307. Papildus problēmu rada arī fakts, ka studentu skaita sarukums nozīmē arī to studentu skaita samazināšanos, kas uzrāda visaugstākos akadēmiskos rezultātus. Inženierzinātnēm ir spēcīgs politiskais atbalsts un inženierzinātne kā disciplīna vai vismaz tās kvalitatīvākā daļa izdzīvos. Tirgus spēki vislabāk izlīdzsvaros pieprasījumu un piedāvājumu šajā specifiskajā jomā, bet uzmanību vajadzētu pievērst tām mācību iestādēm, kurām ir augsta reputācija un labi izveidojušās tradīcijas, un tās nevajadzētu vienkārši pamest nedroša likteņa varā. Kad tautsaimniecība būs nostabilizējusies, tai atkal būs nepieciešami eksperti šajās jomās; droši vien proporcionāli šis skaits būs mazāks nekā tas bija pagātnē, bet pieprasītā kvalitāte būs augstāka. Līdz ar to jautājums nav par to, kā saglabāt inženierzinātņu studijas, bet gan par to, kā tās, ieskaitot saturu, pielāgot jaunajām ekonomiskajām, sociālajām un kultūras realitātēm.

308. Sociālās zinātnes, savukārt, saskaras ar pilnīgi pretējām problēmām. Pēkšņais intereses pieaugums par šo nozari galvenokārt balstās uz faktu, ka jaunie ekonomiskie apstākļi sniedz daudz plašākas un labākas karjeras iespējas ekonomikas, jurisprudences, biznesa, valodu utt. speciālistiem, kā arī uz to, ka agrāko universitāšu absolventu vidū praktiski nebija cilvēku ar šādām kvalifikācijām. Protams, zināmu lomu nospēlēja arī pārejas posma ilūzija ("biznesmenis ar mobilo telefonu"), bet acīmredzams ir tas, ka sociālās zinātnes vēl kādu laiku turpinās absorbēt

resursus. Bet arī šajā jomā nevar no citurienes vienkārši paņemt nodrošinājumu, aprīkojumu un pedagogus; straujā attīstība nes sev līdzi jautājumu par kvalitāti. Latvijā šo potenciālo draudu aspektu apjauta ātri, un OECD darba komanda uzskata, ka izglītības sistēma savlaicīgi nosargāja augstāko izglītību, ieviešot speciālu akreditācijas procedūru.

Izmaiņas dzimstības rādītājos un pieprasījums pēc augstākās izglītības

309. Pēckara periodā iedzīvotāju dabīgais pieaugums Latvijā saglabājās konstants. Tajā laikā vidēji vienā vecuma grupā bija no 31 000 līdz 36 000 bērnu. Septiņdesmito gadu beigās un astoņdesmito gadu pirmajā pusē bija vērojams milzīgs pieaugums, kas savu maksimumu sasniedza 1986. gadā, kad piedzima 42 000 bērnu. Pēc šī laika perioda valsts saskārās ar strauju dzimstības samazināšanos; 1996. gadā piedzima tikai 21 000 bērnu, kas bija puse no 1986. gadā dzimušo skaita. Dzimstības samazināšanās sekas jau ir skārušas pamatizglītību, bet augstākā izglītība tās izjutīs pēc 2005. gada. Nevajadzētu palaist garām faktu, ka augstāko izglītību pašlaik vēlas apgūt liels skaits astoņdesmito gadu sākumā dzimušo un ka pēc pieciem gadiem situācija būs pilnīgi savādāka. Šādas pēkšņas jukas demogrāfiskajā situācijā ir brīdinošs signāls, kas prasa veikt īpašus pasākumus nacionālajā izglītības sistēmā, lai izvairītos no nevēlamām sekām. Tajā pašā laikā citu valstu pieredze rāda, ka jauniešu vēlme pēc izglītības pieaug straujāk nekā to skaits. Līdz ar to, lai gan vidējās izglītības absolventu skaits varētu būt mazāks, paredzams, ka lielākā daļa no viņiem mācīsies tālāk, apgūstot kādu no terciārās izglītības veidiem. Profesionālās izglītības likuma apstiprināto ne-universitātes "koledžu" attīstībai būs liela nozīme, lai apmierinātu mainīgās vajadzības un prasības.

Finansēšana

310. Agrāk augstākā izglītība bija bezmaksas, bet studentu vietu skaits tika strikti plānots un bija ierobežots. Budžeta resursu nepietiekamība un arvien pieaugošais studētgrībētāju skaits ir radījis neparastu valsts finansēto un maksas studentu apvienojumu. Augstskolu likums nosaka, ka valsts budžeta finansējumam augstākās izglītības mācību iestādēm ir jānāk no vairākiem avotiem. Tajā ietilpst pamata finansējums "optimālajam studiju programmu skaitam un audzēkņu skaitam, kas nosedz komunālos maksājumus, nodokļus, infrastruktūras uzturēšanas izmaksas, iekārtas un inventāra iepirkšanu, pētnieciskās darbības un mākslinieciskās radošās darbības, kā arī personāla algu izmaksas." Valsts budžeta finansējums var tikt piešķirts arī dažādiem konkrētiem valsts mērķiem, piem. lai segtu mācību makstu valsts finansētajām studiju vietām un zinātnei,⁷ Likums nosaka arī tiesības izmantot īpašus valsts aizdevumus no studiju fonda, ko izveidojis Ministru kabinets lai segtu studentu sociālo vajadzību izdevumus vai segtu mācību maksu privātajās augstskolās vai valsts augstskolās tiem studentiem, kas uzņēmti ārpus valsts finansētā limita.

311. Valsts piešķirtais budžets augstākajai izglītībai ir pieaudzis no 20.3 miljoniem Ls 1995. gadā līdz 25.6 miljoniem Ls 1998. gadā jeb par 26%. Šajā pašā laika periodā mācību iestāžu finansējums no maksas pakalpojumu sniegšanas (no studentu mācību maksas) ir pieaudzis no 3.9 miljoniem Ls līdz 8.4 miljoniem Ls jeb par 115%. Kopējais finansējums kā iekšzemes kopprodukta (IKP) procentuālā daļa ir palicis konstants.

11. tabula. Augstākās izglītības finansējums
laika posmā no 1995. līdz 1998. gadam (miljonos Ls)

Gads	Valsts budžets*	Maksas pakalpojumi	Kopā	% no IKP
1995	20,3	3,9 (19,2%)	24,2	1,18
1996	23,1	3,6 (15,6%)	26,7	0,98
1997	23,4	6,6 (27,8%)	30,0	0,98
1998	25,6	8,4 (32,8%)	34,0	1,02

Piezīme: * Vispārējo ieņēmumu subsidēšana, ieskaitot investīcijām piešķirtos līdzekļus.

Avots: Augstākās izglītības padome. LR augstākās izglītības un augstskolu attīstības nacionālā koncepcija. Rīga, 1998. gads, lpp. 13.

312. Augstākās izglītības padome ir juridiski atbildīga par valsts budžeta finansēto studentu vietu skaita apstiprināšanu katrai augstskolai. Valdība formāli apstiprina šo skaitu, balstoties uz IZM rekomendācijām. Audzēkņi var mācīties gan pilnībā, gan daļēji no valsts budžeta apmaksātās mācību vietās. (Tas nozīmē, ka maksas studenti var maksāt pilnu vai daļēju mācību maksu). Mācību iestādes pašas nosaka studentu mācību maksas apjomu. Kaut arī padomei ir oficiāla loma valsts budžeta finansēto studentu vietu noteikšanā, tā vēl ir samērā jauna institūcija, un OECD darba komandas vizītes laikā tai nebija iespējas īpaši ietekmēt vēsturiski izveidojušos sadalījumu starp lielākajiem sektoriem. Līdz ar to mācību iestāžu starpā bija vērojamas diezgan lielas atšķirības valsts budžeta finansēto studentu vietu skaita ziņā. Šīs atšķirības atspoguļo arī studentu prasību dažādību: studenti vēlas maksāt par vietām populārākajās mācību iestādēs un populārākajās disciplīnās. Galvenajā valsts augstskolā Latvijas Universitātē, kurā kopā mācās 22 758 studenti, valsts budžeta finansēto studentu skaits sastāda tikai 30.9%, bet Rīgas Tehniskajā universitātē valsts budžeta finansēto studentu skaits sastāda 78%. Dažās mācību iestādēs, kurās tiek nodrošinātas nacionālā līmeņa intereses un kuras pārrauga citas ministrijas, nevis IZM, ir ļoti augsts valsts budžeta finansēto studentu skaits. Šeit varētu minēt Nacionālo Aizsardzības akadēmiju (100%), Latvijas Mūzikas

akadēmiju (98.5%), Latvijas Jūras akadēmiju (94.6%) un Policijas akadēmiju (86.7%). Valsts finansēšanas politika patlaban turpina vēsturiski izveidojušos budžeta un ārpusbudžeta studentu attiecības. Kopš 1998. gada MK noteikumi par augstākās izglītības iestāžu finansēšanas normatīviem nosaka diferencētu valsts budžeta finansējumu dažādām studiju programmām.

Pārskata veikšanas laikā atklātie problēmjautājumi

Augstākās izglītības pieejamība un taisnīgums

313. Darba komanda zina, ka daudzās valstīs sociālās pārejas perioda apstākļi ir ļoti sarežģījuši jautājumu par augstākās izglītības pieejamību. Tā tas ir noticis arī Latvijas gadījumā. Pozitīvi ir tas, ka augstākā izglītība vairs nav centralizēti plānota sistēma, kas domāta nelielai iedzīvotāju daļai, bet gan ir atvēra, lai dotu iespēju arvien lielākam cilvēku skaitam attīstīt savas spējas un iemaņas un virzīties uz augšu sociālajā ziņā. Šodien daudzskaitlīgākā vecuma grupa - astoņdesmito gadu pirmajā pusē dzimušie - sāk apgūt augstāko izglītību Latvijā. Sociālie apstākļi vairāk nekā jebkad agrāk stimulē jauniešus turpināt savu izglītību terciārā līmenī. Vēl jo vairāk, ņemot vērā gan relatīvos, gan absolūtos skaitļus, arvien lielāks ir to jauniešu skaits, kas apgūst atbilstošu vidējo izglītību un izpilda iestāšanās prasības, lai uzsāktu mācīties augstākās izglītības mācību iestādēs. Augstākās izglītības paplašināšanās sociālās pārejas periodā ir būtiski svarīga visu nesen neatkarību atguvušo sabiedrību nākotnei, ieskaitot Latvijas sabiedrību.

314. Bet, paraugoties uz to no ne tik pozitīvās puses, acīmredzams ir tas, ka faktiskie apstākļi, kuros vajadzētu paplašināties augstākajai izglītībai, ir daudz skaudrāki nekā jebkad agrāk. Īpašas bažas rada divi jautājumi, un tie ir saistīti ar pieejamību un taisnīgumu. Tās ir pieaugošās izmaksas, kas jāsedz studentiem ar mācību maksām, un vēl joprojām sarežģītais iestāšanās process augstskolās.

Studentu finansēšana

315. Kā jau iepriekš minēts, maksas studentu skaits no 1995./96. gada līdz 1998./99. gadam ir pieaudzis par 175%, kas rezultātā veido vairāk kā 50% no kopējā uzņemto studentu skaita. Darba komanda atzīst, ka pastāvošā robeža starp budžeta un ārpusbudžeta studentiem ir pēcpadomju pārejas perioda iezīme. Budžeta studenti ir iepriekšējās plānveida ekonomikas mantojums, savukārt ārpusbudžeta studenti atspoguļo spontāno sākotnējā attīstības posmā esošās tirgus ekonomikas reakciju; konkrēto situāciju nosaka arī ierobežotie budžeta resursi. Darba komanda ir nobažījies, ka tas varētu radīt diezgan nopietnas problēmas taisnīguma un augstākās izglītības vienlīdzīgas pieejamības ziņā. Pastāv skaidri izteikta nepieciešamība pēc nacionālās politikas, kas ierobežotos budžeta resursus novirzītu tām disciplīnām un profesijām, kuras ir visnozīmīgākās nācijas nākotnei. Ļoti svarīgi ir arī nodrošināt, lai studentiem, kas nāk no visdažādākajiem sociālajiem un ekonomiskajiem apstākļiem, gan no laukiem, gan pilsētām, būtu pieejamas šīs disciplīnas un profesijas.

316. OECD darba komandai cerīgs šķita fakts, ka Latvija ir nobažījies par šiem jautājumiem un ka tiek apsvērtas izmaiņas augstākās izglītības finansēšanas politikā. 1997. gada 15. jūnijā spēkā stājās Ministru kabineta "Studiju kreditēšanas noteikumi". Pārskata veikšanas laikā 1999. gada februārī tika pabeigts un Ministru kabinetam apspriešanai iesniegts jauns plāns par studentu aizņēmumu (kreditēšanas) ieviešanu. Šis plāns stājās spēkā 1999. gada 9. martā kā Ministru kabineta noteikumi Nr. 86 "Studiju kreditēšanas noteikumi". Papildus finansiālas palīdzības sniegšanai studentiem, Latvijai ir arī jārisina jautājumi, kā finansēt sistēmu, kas strauji mainās no elitāras augstākās izglītības sistēmas uz augstākās izglītības sistēmu masām. OECD valstīs visā pasaulē tiek diskutēti jautājumi par studentu mācību maksu pienācīgo lomu, jo augstākās izglītības sistēmas šajās valstīs piedzīvo šādu pāreju. Latvija virzās uz sistēmu, kuru lielā mērā finansē no studentu mācību maksām, ne tāpēc, ka tā būtu apzināta politiska izvēle, bet gan smago ekonomisko apstākļu dēļ. Pašreiz valstij ir ļoti svarīgi izstrādāt finansēšanas politikas struktūru nākotnei.

Iestāšanās process

317. Kā šajā nodaļā jau iepriekš norādīts, studentu skaits pēdējo sešu gadu laikā ir vairāk nekā dubultojies. Studentu pieprasījums tagad ir daudz lielāks nekā augstākās izglītības mācību iestāžu piedāvājums; tādēļ studenti, kā arī mācību iestādes atrodas konkurences apstākļos. Nepastāv centralizētas pieteikšanās procedūras, un studentiem, lai nodrošinātu sev vietu, ir jāpiesakās vairākās mācību iestādēs un jāgaida uz daudzo un dažādo atlases procesu rezultātiem. Tajā pašā laikā mācību iestādēm ir daudz reflektantu, bet tās nav pārliecinātas, ka visi, kas izturēs atlases procedūru prasības, faktiski arī iestāsies, jo viņus var uzņemt arī citās augstskolās.

318. Izglītības iespēju sniegšanas princips indivīdiem atkarībā no viņu nopelniem un prasībām ietver sevī divus pamataspēkus. Pirmkārt, potenciālajiem studentiem ir tiesības uz caurredzamu pieteikšanās un uzņemšanas sistēmu; otrkārt, viņiem jāspēj iet pa vistiešāko ceļu, kas ved uz viņu studiju mērķu, izvēles un vēlmju realizāciju. Caurredzamība ir cieši saistīta ar taisnīgumu (t. i., izvairīšanos no jebkura veida privilēģijām); savukārt, indivīda nodomu realizēšanās parasti ir lielisks priekšnoteikums sekmēm studiju gaitā. Bet pašreizējos apstākļos reflektants

tiek iesaistīts sarežģītā iestājekšāmenu un atlases sistēmā, kas nav ne caurredzama, ne taisnīga, bez tam tā nespēj pienācīgi reaģēt uz iemesliem, kas rada atšķirības studentu sniegumā. Šāda veida atlases sistēmā, kas faktiski ir topošā studenta mācīšanās nodomu apvienojums ar attiecīgajiem finansiālajiem aspektiem, t. i., ar valsts budžeta finansētu vai mācību maksas finansētu studenta vietu, indivīda veiksmē vai neveiksmē nav atkarīga no indivīda spēju un iemaņu precīza vērtējuma rezultāta. Daudz vairāk to ietekmē topošā studenta iepriekšējā izglītība, iepriekšējā dzīves pieredze, sociālā un kultūras vide un ekonomiskās iespējas. Atlases procedūras, ko tagad neatkarīgi izmanto katra augstākās izglītības mācību iestāde, var būt netaisnīgas pret cilvēkiem, kuriem salīdzinājumā ar citiem nav bijuši tik labvēlīgi apstākļi.

319. Tāpēc darba komanda īpašu vērību ir pievērsusi saiknei starp vidējo un terciāro izglītību (skat. 3. nodaļu), kā arī IZM vadītajam projektam, kurā paredzēts izveidot vienotu valsts eksamināciju, beidzot vidējo izglītību. Šādam projektam jāsaņem pilns atbalsts. Tas ir būtisks ne tikai kā instruments vidējās izglītības uzlabošanai, bet arī kā instruments, lai panāktu dažādu skolu un studentu sniegumu labākas salīdzināšanas iespējas un zināmā mērā samazinātu neveiksmes iespējamību. Tas ir svarīgi, arī raugoties no vienlīdzības viedokļa. Vienota valsts eksaminācija ir cieši saistīta ar nacionālajiem standartiem; tā sniedz skaidru priekšstatu par izpildījuma kvalitāti un var kalpot kā svarīgs instruments lēmumu pieņēmēju rokās, izstrādājot atbilstošu izglītības sistēmu, novēršot kavēkļus un sniedzot vienlīdzīgas iespējas visiem studentiem, cik vien tas ir iespējams.

320. Uzticama eksaminācijas sistēma visā valstī, beidzot vidējo izglītību, pēc darba komandas domām, uzlabos arī caurredzamību un taisnīgumu augstākās izglītības pieejamībā. Ja augstskolas to pieņems kā piemērotu sistēmu klasifikācijai un atlasei, ar laiku tā varētu izveidoties par uzņemšanas procedūru universitātēs visas valsts mērogā, izskaužot nepieciešamību pēc atsevišķiem iestājekšāmeniem dažādās mācību iestādēs un atbrīvojot reflektantus no spriedzes un neskaidrības, kas tagad valda, stājoties universitātēs.

Kvalitātes nodrošināšana

321. Ar Augstskolu likuma nosacījumiem un Augstākās izglītības padomes darbības palīdzību Latvija ir panākusi ievērojamu progresu augstākās izglītības kvalitātes nodrošināšanas jautājumu risināšanā. OECD darba grupa saprot, ka ar lielākajiem izaicinājumiem tomēr būs jāsaskaras, pilnībā ieviešot efektīvu kvalitātes nodrošināšanas procesu visai sistēmai kopumā. Augstskolu likumā ir noteikta pamatshēma kvalitātes nodrošināšanai. Saskaņā ar šo likumu, visas valsts augstākās izglītības iestādes ir nosacīti akreditētas līdz 2001. gada beigām. Līdz tam laikam ir jāpabeidz jaunais akreditācijas process. IZM ir atbildīga par augstākās izglītības mācību iestāžu licencēšanu, kas ir pamatprasība visām mācību iestādēm, neatkarīgi no tā, vai tās ir valsts dibinātas vai privātas iestādes (juridiskas personas dibinātas). Augstskolu likums nosaka, ka visām augstākās izglītības mācību iestādēm un studiju programmām, kas noved pie valsts apstiprinātu augstākās izglītības dokumentu piešķiršanas, ir jābūt akreditētām. Akreditācijas noteikumus nosaka Ministru kabinets. Faktiski pastāv divas procedūras: viena mācību iestāžu akreditācijai, otra - studiju programmu akreditācijai. *Mācību iestāžu* akreditācijas procesā ietilpst plaša mācību iestādes pašizpēte. Novērtēšanas komanda, kurā ietverti starptautiskie pārstāvji, pārskata veikto pašnovērtējumu, apmeklē mācību iestādi un iesniedz savus ieteikumus Augstākās izglītības padomei. Padome pieņem lēmumu par akreditāciju, kuru apstiprina IZM. Augstskolu likumā tiek paredzēts, ka katra studiju *programma* ir jāakreditē reizi sešos gados. Tiek veidotas akreditācijas komisijas, lai veiktu izvērtēšanu un sagatavotu ieteikumus Augstākās izglītības padomei. Šajās komisijās ietilpst vērtējamās disciplīnas un profesijas eksperti, kā arī Zinātņu akadēmijas, Tirdzniecības un rūpniecības kameras un citu sabiedrisko organizāciju pārstāvji. Tāpat kā mācību iestāžu akreditācijas procesā, Augstākās izglītības padome pieņem galīgo lēmumu, kas jāapstiprina IZM.⁸

322. Kvalitātes vērtēšana aizsākās 1996./97. gadā pēc Augstākās izglītības kvalitātes nodrošināšanas centra izveidošanas 1995. gadā. Paredzams, ka visu mācību iestāžu un studiju programmu izvērtēšana beigsies 2002. gadā. OECD darba komandai bija iespēja pārbaudīt divu mācību iestāžu pašizpētes dokumentus un apspriest šo procesu ar pašām mācību iestādēm, kā arī ar Augstākās izglītības padomi. Procesā atspoguļojas labākā OECD valstīs izmantotā prakse, un, ja tā pilnībā tiks īstenota, tas ievērojami ietekmēs kvalitāti, kā arī Latvijas augstākās izglītības mācību iestāžu stāvokli starptautiskā mērogā.

Koledžu un ne-universitātes tipa izglītība

323. Kā jau iepriekš minēts, Latvija ir spērusi svarīgu soli, nodrošinot juridisko bāzi augstākajai (ne-universitātes tipa) profesionālajai/ arodizglītībai ar Profesionālās izglītības likuma palīdzību, kas stājās spēkā 1999. gada jūnijā. Tomēr OECD darba komandai bažas izraisa "koledžu" misijas neviennozīmīgums Latvijā. Profesionālās izglītības likumā noteiktās jaunās (pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības) mācību iestādes darbosies šī likuma ietvaros, bet ārpus augstākās izglītības politikas. Vienlaicīgi spēkā paliek Augstskolu likuma nosacījumi (25. pants) dot tiesības augstākās izglītības mācību iestādēm piedāvāt studiju programmas "koledžās" ne-universitātes līmenī (otrā līmeņa profesionālajā augstākajā izglītībā).

324. OECD valstu gūtā pieredze pasvītro, ka ne-universitātes sektoram ir jābūt ciešām "horizontālām" saiknēm ar darba devējiem, darba tirgu un sava reģiona ekonomiku. Tā galvenā misija ir sagatavot studentus ieišanai darba

tirgū, vienlaicīgi sniedzot spēcīgas akadēmiskās zināšanas un profesionālo kompetenci pēcvīdējās izglītības līmenī. Ja ne-universitātes sektors ir pārāk cieši saistīts ar augstākās izglītības mācību iestādēm, īpaši ar akadēmiskām iestādēm, kurās ir spēcīgi izteikta pētnieciskā darbība, "vertikālais" universitātes spiediens tiecas dominēt. Mainās akcents no studentu gatavošanas darba tirgum uz studentu gatavošanu iestājamai universitātē. Prasībās mācībspēkiem uzsvars pārsvarā tiek likts uz augsta līmeņa akadēmisko sasniegumu apliecinājumiem, liecībām par izpēti darbību un ne tik daudz uz spēcīgām tehniskām iemaņām, saikni ar darba tirgu un spējām sagatavot studentus viņu profesijām.

325. Visas valstis, kas no jauna veido ne-universitāšu sektoru, iziet cauri attīstības periodam, kura laikā darba devēji, kā arī iespējamie studenti un viņu vecāki vēl īsti neizprot šīs mācību iestādes. Izglītotu strādnieku pārprodukcijas periodā daudzi darba devēji izmanto augstāku izglītību apliecināto dokumentus potenciālo darbinieku atsijāšanai, lai gan šiem apliecinājumiem varētu būt minimāla saistība ar faktiski nepieciešamajām iemaņām. Apzinoties šo tendenci, vecāki un studenti uzskata universitātes izglītības dokumentus par vienīgo ceļu darba atrašanai un sociālā statusa celšanai. Ekonomikai attīstoties, gan darba devēji, gan studenti arvien vairāk pārliecināsies, ka ne-universitātes sektors ir atslēga, kas palīdzēs sagatavoties nodarbinātībai, kā arī uzlabos pieeju terciārajai izglītībai.

326. Ir svarīga zināma nodalīšanas pakāpe starp jaunveidojamajām koledžām un universitātes tipa mācību iestādēm. Tāpat ļoti svarīga ir politika, kas nodrošina studentiem netraucētas pārejas iespēju no viena sektora uz otru. Ņemot vērā straujās izmaiņas darba tirgū un nepieciešamību pēc mūžizglītības, daudziem no šiem studentiem būs nepieciešams izglītoties un mācīties tālāk, ieskaitot universitātes grāda ieguvu. Tāpēc studentiem, kas beidz koledžas līmeņa izglītību, ar minimāli iespējamām sarežģītībām un bez jebkādas nepieciešamības atkārtoti apgūt lielu akadēmisko mācību daļu, ir jābūt iespējai iestāties augstākās izglītības mācību iestādēs vai universitātēs. Citiem vārdiem sakot, universitātēm ir jāatzīst koledžu sniegtā izglītība. Diemžēl, tā tas droši vien nenotiks, ja vien koledžas netiks pakļautas līdzīgām akreditācijas procedūrām, kādas ir augstākās izglītības mācību iestādēm. OECD darba komanda ir nobažījusies, ka Latvija nav pietiekoši rūpīgi apsvērusi jautājumu par atbilstošu līdzsvaru starp nepieciešamību nodalīt koledžas no universitātēm, lai nodrošinātu atbilstību darba tirgum, un nepieciešamību nodrošināt skaidri noteiktu iespēju pāriet no viena līmeņa un sektora uz otru līmeni vai sektoru. Šo aspektu noskaidrošana ir būtiski svarīga jaunā koledžas izglītības sektora panākumiem.

Mācībspēki

327. 1998./99. mācību gadā valsts augstskolās strādāja 4 437 pasniedzēji un privātās mācību iestādēs strādāja 747. Kopš 1995./96. mācību gada, t. i., laika periodā, kad uzņemto studentu skaits palielinājās par 57%, mācībspēku skaits valsts augstākās izglītības mācību iestādēs pieauga par 17%. Citiem vārdiem sakot, studentu/ pasniedzēju attiecība pieauga no 11:1 uz 15:1; pēdējā gada laikā, par kuru OECD darba komandas rīcībā bija visaptveroši dati, mācībspēku skaits augstākās izglītības mācību iestādēs, kas strādāja pamatdarbā uz pilnu slodzi (profesori, docenti, pasniedzēji un asistenti, pētnieki), bija 3064, salīdzinot ar kopējo akadēmisko personālu, kas bija 5184. Salīdzinot šos skaitļus ar studentu uzņemšanas datiem, atspoguļojas ievērojamas atšķirības studentu/ mācībspēku attiecībā. Vidējā attiecība visās valsts augstskolās bija 19:1, bet Latvijas Universitātē tā bija 33:1, savukārt, dažās mazākās augstākās izglītības mācību iestādēs - 8:1. Šie dati norāda, ka Latvijas augstskolu mācībspēki, pieaugot uzņemto studentu skaitam, uzņemas pieaugošu darba slodzi. Šīs izmaiņas ir ļoti nevienmērīgas, tomēr tās liecina, ka valsts politika attiecībā uz budžeta finansētajiem studentiem un budžeta nefinansētajiem studentiem, kā arī dažādām mācību iestādēm piešķirtajiem resursiem nesaskaņo pieejamos resursus ar studentu pieprasījumu, kā arī nestimulē mācību iestāžu efektivitāti vai optimizāciju.

328. Tāpat kā citās valstīs pārejas posma laikā, arī Latvijai jāaskaras ar īpašiem izaicinājumiem, mēģinot apmierināt prasības pēc mācībspēkiem jaunās disciplīnās un profesijās (īpaši sociālajās un humanitārajās zinātnēs). Vienlaicīgi saglabājas liels mācībspēku skaits tajās disciplīnās, pēc kurām vairs nav pieprasījuma un kas bieži asociējas ar pagājušo laiku ekonomiku un politiku. Vēl viens sāpīgs punkts ir "vidējās paaudzes" mācībspēku trūkums. Mācību iestādēm nākas saskarties ar lielām grūtībām mācībspēku pārkvalificēšanā, ņemot vērā zemās algas, mācībspēku novecošanos un "smadzeņu noplūdi" uz privāto sektoru. Resursu trūkums traucē pētniecisko darbību un aprīkojuma modernizēšanu, padarot augstākās izglītības sektoru nepievilcīgu jaunu un talantīgu pētnieku acīs. Zemo algu dēļ mācībspēki cenšas mācīties vairākās mācību iestādēs, īpaši jaunveidojamajās privātajās mācību iestādēs. Šī tendence nozīmē, ka valsts universitātēm ir arvien lielākas grūtības nodrošināt studentiem iespēju strādāt ar profesoriem, kā arī panākt mācībspēku atdevi mācību iestādes pamatfunkciju nodrošināšanai akadēmiskā līdera lomas izpildē un pārvaldē. MK Noteikumos par augstākās izglītības mācību iestāžu akreditāciju tiek noteikts, ka akadēmiskajiem mācībspēkiem, "kuriem augstākās izglītības mācību iestāde ir pamata darba vieta", tajā ir jāveic 50% no darba.⁹ OECD darba komandai ir grūti spriest, vai ar šīm prasībām pietiek, lai darbotos pretī mācību iestāžu vēlmei ļoti plaši izmantot "ārējos" mācībspēkus uz līgumdarba pamatiem. Gala rezultātā tomēr būs nepieciešams veikt fundamentālus uzlabojumus mācībspēku atalgojuma un darba apstākļu uzlabošanas ziņā, lai nodrošinātu nepieciešamo kvalitāti, harmoniju un vajadzīgo mācībspēku skaitu Latvijas augstākās izglītības sistēmā.

329. Šajā sakarībā vislielāko uzmanību vajadzētu pievērst pētnieciskajai darbībai un mācībspēkiem. Pamata izpēti varētu būt vissāpīgākais akadēmiskās pārveides aspekts. Agrākā padomju "militārā" pieeja pētniecībai un tās

novietošana ārpus universitātēm (Zinātņu akadēmijās) nepieļauj vienkāršas reformas stratēģijas iespējamību. Vēl vairāk - iepriekšējās zinātniskās ekonomikas sabrukums un vispārējās ekonomikas reformas izraisīja ievērojamu pētniecībai piešķirtā budžeta samazinājumu. Pētniecības iepludināšana universitātēs vai neatkarīgās mācību iestādēs vienkārši ir ekonomiska, kā arī zinātniska nepieciešamība, savukārt pamata izpētes darbībai pieejamie fondi ir jāpalielina, uzsvāru liekot uz augsti kvalitatīviem izpildītājiem. Kā uzsvērts, runājot par akadēmiskajām un profesionālajām studijām, jānovelk skaidra robeža starp pamata pētniecisko darbību un lietišķo izpēti.

Augstākās izglītības sadrumstalotība

330. Latvijas augstākās izglītības sistēma ir sadrumstalota daudzās nelielās specializētās mācību iestādēs, izņemot Latvijas Universitāti Rīgā, RTU un dažas citas iestādes. Pēc padomju režīma sabrukuma tika pieliktas pūles pētniecības un izglītošanas integrēšanai, bet pastāv jautājums, vai šīm nelielajām mācību iestādēm ir pietiekoši liela kritiskā masa, lai veiktu nozīmīgus zinātniskos pētījumus. Problēmas attiecas gan uz mācību iestāžu iekšējo vadību, gan arī uz vispārējo sistēmas koordināciju, kvalitāti un rentabilitāti. Visnozīmīgākās izmaiņas notika laikā, kad Latvijas universitātēm piešķīra akadēmisko autonomiju. Iespējams, ka tas bija vislielākais "pārejas šoks" augstākajai izglītībai. Šodien vissvarīgākos lēmumus izlemj akadēmiskie senāti. Tā kā rektori tiek ievēlēti uz noteiktiem termiņiem, bieži vien viņiem tiek dota ierobežota izpildvara. Līdzīgi kā daudzās citās valstīs, izpildvaras ierobežotība rada ievērojamas problēmas mācību iestādēm, kurās jāievieš pārmaiņas prioritāšu sadalījumā starp dažādām fakultātēm, kas varētu būt pretrunā ar dziļi iesakņojušām fakultāšu interesēm. Mūsdienīgai augstākās izglītības mācību iestādei jātiek galā ne tikai ar akadēmiskiem jautājumiem, bet arī ar būtiskām administratīvām, vadības un finansiālām problēmām; bet daudzos gadījumos universitāšu senātiem ir minimāla pieredze šajos jautājumos. Latvijas augstākās izglītības sektora tālākā attīstība lielā mērā būs atkarīga no daudz efektīvāku vadības struktūru izveides un kvalificētu darbinieku atbilstošas izmantošanas akadēmiskā līdera pozīciju nodrošināšanai.

331. Latvijas universitātes un pārējās augstākās izglītības mācību iestādes tagad darbojas patstāvīgi, un vairs nav novērojams spiediens no valsts institūcijām, kas bija raksturīgi iepriekšējai sistēmai. Tomēr demokrātiska un liberāla sabiedrība nav totalitāras sabiedrības "apgriezts attēls" un to nevar sasniegt, vienkārši noliedzot to, kas bijis agrāk. Daudzas no reālām problēmām, ar kurām augstākās izglītības mācību iestādēm šodien jāsaskaras, ir iepriekšējā perioda mantojums, bet tās ir jārisina, izmantojot jaunu pieeju. Tāpēc institucionālās struktūras izveide ir neaizvietoājama sociālās atveseļošanās daļa gan augstākajai izglītībai, gan pārējām sociālajām sfērām. Latvijas augstākās izglītības mācību iestādes vēl atrodas pārveides procesā. Tradicionālās iestādes cenšas pielāgoties jaunajiem apstākļiem; jaunās cenšas pēc iespējas drīzāk ieskaņoties. Starp visām pārējām tradicionālajām augstākās izglītības mācību iestādēm Latvijas Universitāte saglabā īpašu statusu, kuru stiprina un sargā Latvijas Universitātes kā vecākās nacionālās akadēmiskās izglītības iestādes slava. Citas tradicionālās mācību iestādes atrodas jutīgākā situācijā. Iepriekšējā sistēma veicināja šauri specializētu augstākās izglītības mācību iestāžu attīstību, un augstākās izglītības mācību iestādes bija nošķirtas no pētniecības institūcijām (Zinātņu akadēmijām). Šodien vērojami centieni pārveidot šauri specializētās mācību iestādes plašāka profila universitātēs, attīstot jaunas disciplīnas. Eksistē vēl daudzas jaunas mācību iestādes, kas cenšas atrast savu vietu un darboties tajās nozarēs, pēc kurām ir augsts pieprasījums.

332. Kopumā ņemot, OECD darba komanda redzēja ļoti maz mehānismu vai veicinošu pasākumu institucionālās sadarbības vai sinerģijas sekmēšanai. Valsts politika mācību iestāžu finansēšanai praktiski nerada nekādu stimulu sadarbībai mācību iestāžu starpā, lai uzlabotu studentu izglītības kvalitāti, stiprinātu fakultāšu pētnieciskās iespējas vai panāktu lielāku efektivitāti. Dažādi formāli mehānismi, piemēram, Rektoru padome un Augstākās izglītības padome, acīmredzot, nespēj risināt starp-institucionālos jautājumus, kas varētu būt pretrunā ar viena vai vairāku locekļu pieņemtajām interesēm. Autonomas, "atvērtas" telpas radīšana akadēmisko lēmumu pieņemšanai ir nozīmīgs solis uz priekšu; bet savstarpēji nekoordinēti politikas jautājumi, kas tiek pieņemti katras atsevišķās mācību iestādes līmenī, var radīt nopietnas problēmas sistēmai kopumā. Sektoram attīstoties, nepieciešamība pēc skaidri formulētas Latvijas augstākās izglītības nacionālās stratēģijas kļūst aizvien nepieciešamāka.

333. Pēc būtības augstākās izglītības mācību iestādēm ir nepieciešama daudz lielāka stabilitāte nekā saimnieciskajiem uzņēmumiem. Tāpēc tās var daudz vairāk iegūt no sadarbības nekā no konkurences un tās varētu iegūt arī no saprātīgas "darba dalīšanas". Latvijas pašreizējos apstākļos divu pilsētas (vai rajona) universitāšu konkurēšana vairāk vai mazāk vienās un tajās pašās disciplīnās ir strīdīgs jautājums. Ņemot vērā paredzamo studentu skaita samazināšanos pēc dažiem gadiem, sacensība par šiem studentiem noteikti pieaugs; aizejot līdz galējībām, tā var apdraudēt augstākās izglītības patieso misiju, kam jābūt orientētai uz augstu kvalitātes standartu saglabāšanu un reģionu attīstību. Augstskolu koncentrēšanās galvaspilsētā ir strīdīgs jautājums ne tikai no akadēmiskā viedokļa; izglītības nodrošinājuma uzlabojums reģionos palīdzēs attīstīt un stabilizēt reģionu ekonomiku un sociālo infrastruktūru, kā arī palielinās izglītības ieguves un pētījumu veikšanas iespējas plašākam akadēmisko talantu lokam.

Saikne ar valsts prioritātēm

334. OECD darba komanda ir nobažījies, ka Latvijā nedarbojas mehānismi un politika, kas nodrošinātu augstskolu ieguldījumu svarīgāko nacionālo prioritāšu risināšanā. Piemēram, universitātes un pedagoģiskās augstskolas spēlē galveno lomu skolotāju sagatavošanā, kā arī tiešu vai netiešu lomu strādājošo skolotāju kvalifikācijas celšanā un profesionālajā attīstībā. OECD darba komanda redzēja vairākas teicamas iniciatīvas universitātes, kā reformēt skolotāju izglītību un profesionālo attīstību un kā atbalstīt sistēmas reformu izglītībā kopumā. Tomēr šīs iniciatīvas vairāk bija no ārpusē balstīti "pilotprojekti", kas nenorisinājās ar attiecīgās universitātes galveno mācībspēku un vadības atbalstu. Par spīti tam, ka ļoti liela prioritāte ir piešķirta profesionālās izglītības un apmācības reformai, OECD darba komanda augstākās izglītības sektorā nemanīja nekādas iniciatīvas sagatavot jaunu skolotāju paaudzi šai jomai. Jauno koledžu attīstīšanai būs nepieciešami skolotāji, kuriem būs ne tikai spēcīgas akadēmiskās iemaņas, bet arī zināšanas un prasme augstas kvalitātes profesionālās izglītības programmu izstrādē. Šo jauno mācību iestāžu mācībspēkiem nebūs piemērots ne tradicionālais universitāšu pasniedzēju karjeras ceļš, ne vispārējai vidējai izglītībai domātā skolotāju sagatavošana. Citiem vārdiem sakot, Latvijas izglītības sistēmas reformā būs nepieciešams iesaistīt visus izglītības sektorus, ieskaitot augstāko izglītību.

335. Augstākās izglītības mācību iestādēm ir jābūt priekšgalā, cenšoties panākt, lai mūžizglītība Latvijā kļūtu par realitāti. Latvijā mācību iestādes galveno uzmanību pievērš jauniešiem, kas nesen beiguši vidusskolu. Pieaug vakara un neklātienēs nodaļās uzņemto studentu skaits, bet OECD darba komandai radās iespaids, ka vakara un neklātienēs nodaļu programmas nav būtiski mainījušās, salīdzinot ar agrāko laiku metodēm. Šīs programmas vēl joprojām atrodas nomaļus no mācību iestāžu galvenās misijas, un bieži vien mācību iestādes izmanto tās, lai gūtu papildus ienākumus no mācību maksām. Mūžizglītības principi prasīs mācību programmu, pedagoģisko paņēmieni un programmu pasniegšanas veidu fundamentālu pārstrukturēšanu. Tāpat arī būs nepieciešams veikt izmaiņas mācību iestāžu finansēšanas politikā, kā arī nodokļu politikā un citos aspektos, lai veicinātu uzņēmumu atbalstu un nodrošinātu strādājošajiem laiku turpināt izglīties un mācīties. Lai gan Latvijas vadošās personas skaidri apzinās šo izmaiņu nepieciešamību, tomēr trūkst līdzekļu, lai nodrošinātu ļoti decentralizētā augstskolu tīkla atsaukšanos uz izvirzītajām nacionālajām prioritātēm.

Politiskā vadība un koordinācija valsts līmenī

336. Latvijas augstākās izglītības sistēmas sadrumstalotība atspoguļojas valsts aģentūru līmenī. Atbildību par augstāko izglītību savā starpā daļa vairākas ministrijas (bez Izglītības ministrijas arī Zemkopības, Kultūras, Aizsardzības un Iekšlietu ministrijas). Kā jau iepriekš minēts, Izglītības un zinātnes ministrija kopā ar Augstākās izglītības padomi ir atbildīgas par augstākās izglītības mācību iestāžu un studiju programmu akreditācijas organizēšanu. Savukārt konkrētu disciplīnu finansēšana tradicionāli ir bijusi nozares ministrijas rūpju lokā. "Budžeta studentu" gadījumā augstākās izglītības mācību iestāžu finansējums ievērojami atšķiras, atkarībā no to nozares vai jomas. Par spīti grūtībām reformēt tradicionālās struktūras un attiecības, Latvijai ir ļoti būtiski izveidot paņēmienus augstākās izglītības prioritāšu noteikšanai, lai nodrošinātu harmonisku un konsekventu augstākās izglītības finansēšanas sistēmu visu ministriju starpā.

337. Valsts aģentūras var palīdzēt pārvarēt augstākās izglītības sadrumstalotību, bet tas var notikt tikai tādā gadījumā, ja tiek veikti mērķtiecīgi (publiskās) finansēšanas (un nodokļu politikas) pasākumi. Bet ikvienam no šiem pasākumiem ir nepieciešams pilnīgs priekšstats par procesiem, datu savākšana un analīze, kā arī stratēģijas izstrāde. IZM ir ierobežotas iespējas sniegt analīzi un atbalstu politikas izstrādei. Augstākās izglītības padome ir atbildīga par šo funkciju izpildi, bet tā tika speciāli veidota kā institūcija, kas praktiski ir neatkarīga no IZM. Kā jau iepriekš uzsvērts, daudzi no kritiski svarīgajiem izglītības politikas jautājumiem, ar kuriem Latvijai jāsaskaras (pieejamība un vienlīdzība, profesionālās izglītības reforma, skolotāju sagatavošana un pārkvalifikācija, reģionālās ekonomikas attīstība) attiecas uz visiem IZM departamentiem, kā arī uz vairākām citām ministrijām. Valdības galvenajai prioritātei jābūt politiskā līdera lomas stiprināšanai visās aģentūrās, iespējams, to varētu darīt ar Augstākās izglītības padomes un citu valstisku un nevalstisku organizāciju atbalstu.

338. 1998. gada martā Augstākās izglītības padome sagatavoja Latvijas Republikas Augstākās izglītības un augstākās izglītības mācību iestāžu nacionālo attīstības koncepciju un iesniedza to Izglītības un zinātnes ministrijai un Ministru kabinetam. Ar šo dokumentu ir paredzēts veidot augstākās izglītības galvenos nacionālās stratēģijas virzienus; darba komanda uzskata to par līdz šim vissvarīgāko stratēģisko dokumentu un izsaka cerību, ka tajā izteiktās rekomendācijas tiek ļoti rūpīgi apsvērtas. Kā izejas punkts šajā dokumentā ir izmantota augstākās izglītības straujā izaugsme pēdējo pāris gadu laikā, bet tajā uzsvērts, ka attīstībai nākotnē ir jābūt balstītai uz skaidrāk formulētu un mērķtiecīgāku stratēģiju. Bez šādas stratēģijas nacionālā attīstība var tikt apdraudēta. Neskaidrība apdraud veselīgu ekonomisko izaugsmi un var traucēt Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā. Skaidri formulēta stratēģija ir nepieciešama arī tāpēc, lai apturētu "smadzeņu noplūdi", paaugstinātu ticību izglītības sistēmai un nodrošinātu tās pielāgošanos darba tirgum, kā arī sociālās spriedzes un nestabilitātes mazināšanai.

339. Kā vissvarīgākie uzdevumi Nacionālajā koncepcijā ieteikti sekojošie:

- studentu skaita palielināšana (no 19% līdz 25% no katras vecuma grupas līdz 2005. gadam valsts finansētajās mācību iestādēs);

- studiju programmu administratīvā un akadēmiskā reforma;
- mācību iestāžu veidu dažādošana un augstākās profesionālās (ne-universitātes) izglītības paātrināta attīstība;
- paātrināta un mērķtiecīga jaunas mācībspēku paaudzes sagatavošana.

340. Dokumentā izteikts arī aicinājums modernizēt augstāko izglītību, uzsvāru liekot uz problēmu risināšanas iemaņām mācīšanās un studentu mācībās. Augstākā izglītība jāorientē uz paredzamo darba tirgu. Tiek ieteikti nopietni uzlabojumi profesionālajā apmācībā: tā tiek iedalīta trīs kategorijās (praktiski orientēta īslaicīga apmācība, vidēja ilguma studijas un profesionālās augstākās izglītības apguve) un saistīta ar praktisko darbu un nākošo darba vietu. Tiek ieteikts integrēt mazās augstskolas lielākās un racionalizēt studiju programmas. Tiek uzsvērts arī kvalitatīvs darba izpildījums, kā arī ieskicēts īpašs projekts akadēmiskā personāla paplašināšanai un atjaunošanai. Konceptijā noteikts, ka augstskolu finansējums balstās uz studentu pieprasījumu pēc mācību vietām. Augstākās izglītības mācību iestādes jāstimulē piesaistīt privātos finansiālos līdzekļus. Īpašs uzsvārs tiek likts uz studentu kredīšanas sistēmas ieviešanu; aizdevumi būs jānodrošina vai nu no valsts budžeta, vai arī tos būs jāsniedz mācību iestādēm, kurām ir valsts garantijas. Dokumentā izstrādātas abas versijas, izklāstīti pamatprincipi un analizētas pozitīvās un negatīvās iezīmes.¹⁰

341. Nacionālā koncepcija ir dokuments, kam Latvijas pašreizējos apstākļos ir reāla nozīme. Tomēr tas ir pirmais stratēģiskais dokuments pēc vairāku gadu "spontānas", neplānotas izaugsmes, un tāpēc tam jābūt pastāvīgam apspriešanas objektam. Kā relatīvi jauna institūcija Augstākās izglītības padome dod arvien lielāku ieguldījumu nacionālās stratēģijas plānošanā, un tagad ir nepieciešams tās darbu stiprināt un harmonizēt ar IZM un citu valsts aģentūru atbildības sfērām. Ar laiku padome, saņemot atbalstu, varētu izveidoties par augstākās izglītības attīstības nacionālo centru. Dodot tai atbilstošas pilnvaras, tā varētu ļoti būtiski ietekmēt augstākās izglītības mācību iestāžu, kā arī valsts aģentūru plānus un pieņemamos lēmumus. Palīdzību varētu sniegt arī jaunajām mācību iestādēm, lai stiprinātu tās un veicinātu to sadarbību vai integrāciju ar citām institūcijām.

342. Nepārtraukti strādājot un sadarbojoties ar IZM, saņemot atbalstu no Rektoru padomes, Augstākās izglītības padome var pārvarēt augstākās izglītības sadrumstalotību. Šāda sadarbība varētu veidot daudz izsvērtāku pieeju izaugsmei un celtu augstākās izglītības kā nacionālās prioritātes un nacionālās attīstības izšķirošā spēka reputāciju.

Ieteikumi

343. OECD darba komanda piekrīt daudzām Nacionālajā koncepcijā izteiktajām rekomendācijām un mudina rīkoties, lai tās tiktu realizētas. Zemāk uzskaitītajās rekomendācijās ietverti konkrēti novērojumi un atklājumi pārskata veikšanas laikā.

1. IZM līmenī radīt iespējas nacionālās politikas līdera lomas izpildei un terciārās izglītības koordinēšanai, ieskaitot ne-universitāšu "koledžu" sektoru.
  - Paplašināt IZM pilnvaras, konsultējoties ar Augstākās izglītības padomi, koordinēt augstāko izglītību visu ministriju starpā. Cik vien tas ir iespējams, pārvest mācību iestādes no citām ministrijām IZM pakļautībā, lai veicinātu vienotu, koordinētu augstākās izglītības sistēmu Latvijā.
  - Pastiprināt koordināciju starp Augstākās izglītības padomi un profesionālo izglītību ar politikas un kvalitātes nodrošināšanas procedūru koordinācijas palīdzību, kā arī izstrādājot vienotas datu apkopošanas un informācijas sistēmas.
  - Palielināt sociālo partneru un citu partneru, kas nav tieši saistīti ar mācību iestādēm, pārstāvniecību Augstākās izglītības padomē. Palielināta "sabiedrības" pārstāvniecība paaugstinās padomes iespējas izvirzīt sabiedrības intereses aizstāvošus priekšlikumus, kurus pretējā gadījumā varētu nobloķēt augstākās izglītības šaurās intereses.
  - Pievērst pastiprinātu interesi saiknei starp augstāko izglītību un izglītības reformas kopīgiem jautājumiem, piemēram, skolotāju sagatavošanu, izstrādājot programmas profesionālās izglītības un apmācības skolotājiem un stiprinot saikni starp augstākās izglītības iestādēm un reģionālajiem izglītības un apmācības tīkliem.
2. Reformēt augstākās izglītības finansēšanu, sekojot Nacionālajā koncepcijā ieskicētajiem principiem, lai paaugstinātu sistēmas kvalitāti, daudzpusību un spēju reaģēt un lai nodrošinātu izglītības pieejamību un izglītošanās iespējas arvien dažādākiem studentiem.
  - Izstrādāt jaunu formulu valsts budžeta līdzekļu piešķiršanai augstskolām, kurā ņemts vērā studentu skaits, atšķirības disciplīnu un profesiju izmaksās, kā arī atšķirības attiecīgās augstskolas misijā.

- Nodrošināt mācību iestādēm kvalitātes uzlabošanu un efektivitātes paaugstināšanu veicinošus pasākumus:
- ieviešot akadēmisko programmu un pakalpojumu iekšējo pārstrukturēšanu,
- izstrādājot alianses un sadarbības līgumus augstskolu starpā kopīgām studiju programmām, nodrošinot studentiem pieeju divu vai vairāku augstākās izglītības mācību iestāžu (piemēram, Rīgas augstākās izglītības mācību iestāžu) studiju programmām un mācību līdzekļiem (bibliotēkām, tehnoloģijām) un kopīgai sadarbībai mācībspēku un specialitāšu starpā,
- konsolidējot vai apvienojot studiju programmas, izskaužot nevajadzīgu dublēšanos un, ja nepieciešams, apvienojot vai slēdzot augstākās izglītības mācību iestādes.

- Izstrādāt studentu finansēšanas politikas struktūru, kas nodrošinātu atbilstošajiem studentiem pieeju izglītībai, neatkarīgi no viņu sociālā un ekonomiskā statusa, ieskaitot:

- politiku, kas noteiktu, kāda izmaksu daļa jāsedz studentiem ar mācību maksu,
- studentu kredītu pieejamību ar tādiem procentiem un apmaksas termiņiem, kādus Latvijas studenti var atļauties,
- caurredzamus atlases kritērijus un procesus, kas nosaka, kuri studenti tiks uzņemti pilnīgi vai daļēji no budžeta apmaksātās vietās,
- studentu kredītu pieejamību studentiem, kas iestājušies jaunveidotajās koledžās, kuras noteiktas Profesionālās izglītības likumā
- nodrošinājumu studentiem (piemēram, kredītu pieejamības ziņā), kuri atgriežas augstākās izglītības sistēmā, lai gūtu papildus izglītību vai apmācību darba tirgus izmaiņu dēļ (mūžizglītība),
- speciālus investīciju fondus, kas nodrošinātu veicinošus pasākumus augstskolām, lai tās sadarbotos ar vispārējās izglītības, profesionālās izglītības un arodizglītības skolām un mācību iestādēm, nevalstiskām organizācijām un citām organizācijām, lai atbalstītu izglītības reformu.

3. Noskaidrot jaunveidojamo koledžu un augstākās izglītības attiecības:

- nodrošinot spēcīgas "horizontālās" saiknes starp koledžām un darba tirgu,
- noskaidrojot augstskolu paspārnē funkcionējošo koledžu statusu,
- izstrādājot politiku studentu pāriešanai un mācību programmu attiecībām koledžu, augstākās izglītības mācību iestāžu un universitāšu starpā,
- koordinējot augstskolu kvalitātes nodrošināšanas un akreditācijas kritērijus un procesus, vienlaicīgi nodrošinot, ka augstākās izglītības kritēriji netiek neadekvāti piemēroti jaunajām koledžām (piemēram, mācībspēku skaits ar doktora grādu).

4. Izstrādāt sistemātiskāku un caurredzamāku saikni starp vidējās izglītības beigšanas eksāmeniem un augstākās izglītības iestājkārtībām un standartiem.

- izstrādāt valstī vienotus vidējās izglītības beigu eksāmenus, lai augstākās izglītības mācību iestādes varētu tos izmantot kā studentu uzņemšanas atlases instrumentus atsevišķu iestājkārtību noteikšanas vietā.
- Nodrošināt, ka eksāmeni sniedz studentiem, vecākiem un mācību iestādēm informāciju, kas drošinātu studentus izvēlēties no visām terciārās izglītības piedāvātajām alternatīvām to variantu, kas ir visatbilstošākais viņu interesēm un spējām, ieskaitot koledžu, augstskolu un universitāšu piedāvājumu.

344. Izveidot universitātē bāzētu izglītības izpēti un attīstības centru. Šī centra misija būtu spēcīgāk nodrošināt Latvijas iespējas progresa gaitā izvērtēt izglītības reformas un uzturēt saikni ar jaunākajām attīstības tendencēm izglītības pētniecībā visā pasaulē. Centrs arī uzņemtos veikt pētījumus par audzēkņu vērtēšanu, izglītības programmu izstrādi, jaunajām pedagoģiskajām pieejām, izmaiņām izglītībā un citiem jautājumiem, kas atrodas ārpus IZM iestāžu darbības un iespēju robežām. Atrodoties vienā universitātē, centrs varētu darboties kā alianse, apvienojot visu universitāšu, pedagoģisko augstskolu un citu Latvijas augstākās izglītības mācību iestāžu zināšanas.

ATSAUCES

- ⁶⁰. Latvijas Republika. Augstskolu likums, 9.nodaļa. ,
- ⁶¹. Izglītības un zinātnes ministrija, Izglītība Latvijā, 1995/1996 — 1998/1999, Rīga 1999, lpp. 29.
- ⁶². Izglītības un zinātnes ministrija, Izglītība Latvijā, 1995/1996 — 1998/1999, Rīga 1999, lpp. 30.
- ⁶³. Akadēmiskās Informācijas centrs – ENIC/NARIC, Augstākā izglītība Latvijā, Rīga, 1998/99, lpp. 23.
- ⁶⁴. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Izglītības iestādes Latvijā 1998./99.mācību gada sākumā, Rīga 1999, 100 lpp.
- ⁶⁵. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Izglītības iestādes Latvijā 1998./99.mācību gada sākumā, Rīga 1999.

⁶⁶. Latvijas Republika. Augstskolu likums, 9.nodaļa, 78 pants.

⁶⁷. Latvijas republikas ministru kabinets. Augstskolu akreditācijas noteikumi, s, 28.novembris, 1995, Noteikumi No. 370.

⁶⁸. Latvijas republikas ministru kabinets. Augstskolu akreditācijas noteikumi, 28.novembris, 1995, NoteikumiNo. 370, nodaļa 11. 13. 4.

⁶⁹. Augstākās izglītības padome. LR augstākās izglītības un augstskolu attīstības nacionālā koncepcija. , , Rīga, 1998. .

SEPTĪTĀ NODAĻA.

IZGLĪTĪBAS STRATĒGISKĀS POLITIKAS IZSTRĀDE LATVIJĀ

345. Kā jau minēts pārskata iepriekšējās nodaļās, kopš neatkarības atgūšanas Latvija ir sasniegusi ievērojamu progresu pārmaiņu ieviešanā izglītībā. Tomēr OECD darba komanda ir nobažījiesies par progresa tālāko gaitu, kas būs atkarīga no Latvijas iespējām izstrādāt stratēģiskāku, saskaņotāku un sistemātiskāku pieeju izglītības reformām.

Reformas posmi

346. Pārsvārā visas valstis ar padomju laika centralizēti vadītās plānveida ekonomikas pagātnei iziet caur vairākiem attīstības posmiem. Pirmo posmu raksturo eiforija par jaunatgūto brīvību, jo iepriekšējā vara ir sabrukusi. Šajā posmā valda intensīva vēlme vēlreiz apliecināt savas tradīcijas un sistēmas, kas pastāvēja pirms ārējās varas ienākšanas, jaunu iniciatīvu strauja izplatība un spēcīgas decentralizācijas tendences. Šajā agrīnajā posmā bieži vien ir iesaistīta ļoti liela un daudzpusīga palīdzība no ārpuses, kas katra izvirza savu viedokli par nepieciešamajām pārmaiņām.

347. Otrais posms bieži ir reakcija uz straujo jaunu iniciatīvu izplatību un decentralizāciju. Tiek pieliktas pūles, lai atgūtu vadības grožus valsts līmenī un lai izveidotu standartus decentralizēti funkcionējošajām sistēmām. Šajā brīdī sarežģītākais uzdevums ir panākt daudzo un dažādo iniciatīvu saprātīgu līdzsvaru un koordināciju. Bet līdzīgi kā tās sākumā bija ar idejām un iniciatīvām, arī šīs jaunās struktūras tiek izstrādātas no malas, un tās ir specifiskas kādam konkrētam sektoram. Progresu pārsvārā vērtē pēc tā, cik labi tiek realizētas no augšas nākošās iniciatīvas, bet ne pēc tā, kā mainās pati izglītības sistēma (audzēkņi, skolotāji, skolas un citas mācību iestādes), lai tā būtu gatava sastapties ar jauniem izaicinājumiem. Reformām trūkst ciešas saiknes ar konkrētās valsts tradīcijām un kultūru, un bieži vien nav samanāms, ka valsts politiskie līderi izjustu patiesu piederības apziņu. Tā kā reformas pārsvārā ir specifiskas konkrētam sektoram, tām trūkst vispārējas saskaņotības/ harmonijas.

348. Nākošais posms raksturīgs ar centieniem panākt ciešāku saikni starp pirmajā posmā pieņemtajām, no ārpuses nākošajām iniciatīvām un konkrētās valsts kultūru, tradīcijām un specifiskajiem apstākļiem. Nācija sāk attīstīt savas identitātes un tradīciju apziņu un pārstrādā agrāk pieņemtos likumus, lai atspoguļotu tajos savas valsts prioritātes, tradīcijas un vērtības, pēc nepieciešamības mācoties no citu valstu pieredzes. Progress tiek vērtēts ne tikai pēc tā, kā tiek realizētas jaunās reformas, bet arī pēc tā, kā izmaiņas ietekmēs valsts iedzīvotāju nākotni, ekonomiku un dzīves kvalitāti tālākā laika posmā.

349. OECD darba komandai šķiet, ka Latvija atrodas uz kritiskās robežas, pārejot no otrā attīstības posma uz trešo. Šobrīd Latvijai ir jāveido īpašuma jeb piederības izjūta, lai panāktu politisku viendabību un saskaņu ar Latvijas iedzīvotāju dzīves realitātēm, ekonomiku un kultūru. Akcents jānomaina no atsevišķu iniciatīvu realizācijas uz vienotu Latvijas nākotnes veidošanas programmu. Par prioritāti jāizvirza tādu apstākļu un kultūras veicināšana, kas, ņemot vērā atšķirīgo situāciju dažādās Latvijas vietās, ļautu indivīdiem, sabiedrībai un institūcijām mācīties un attīstīties jaunajā politiskajā un ekonomiskajā vidē. Dažādi ārējie faktori, piemēram, ES pievienošanās prasības, varētu steidzināt šo attīstību, bet Latvijas politikā un kultūrā ir daudz dziļāk jāiesakņo koncepcijas, kas veicina harmonijas veidošanos.

Izaicinājumi/ lielākās grūtības

350. Šī pārskata iepriekšējās nodaļās aprakstītās izglītības sistēmas galvenās grūtības/ izaicinājumi Latvijas līderiem ir ļoti labi zināmi. Tas tika skaidri pausts OECD darba komandai iesniegtajos materiālos, sarunās ar ministru un parlamenta Izglītības komisiju. Galvenās grūtības varētu apkopot sekojošā veidā:

Pieejamība un vienlīdzība

351. Pieejamības un vienlīdzības problēma visnopietnāk atspoguļojas izglītības pakalpojumu nodrošinājuma atšķirībās atkarībā no reģiona (pilsētas/ lauki, vidēja izmēra pilsētas vai nelieli pagasti), kā arī atšķirīgās spējās runāt, rakstīt, saprast un mācīties latviešu valodā. Un, kā jau minēts iepriekšējās nodaļās, īpašas problēmas vēl joprojām ir attiecībā uz bērniem ar speciālām vajadzībām, nabadzībā dzīvojošajiem un no nelabvēlīgām ģimenēm nākošajiem. Pieejamība saglabājas kā nopietna problēma arī komplicētāku iemeslu dēļ, piemēram, izglītības programmu un pedagoģijas dēļ, kas nesagatavo jauniešus un pieaugušos darba tirgum, līdzdalībai sabiedrībā un mūžizglītībai. Lielai iedzīvotāju daļai nav pārvarami finansiālie šķēršļi, kas rodas zemo algu, transporta un atbilstošas dzīvesvietas dārdzības, kā arī pieaugošo augstākās / pēcvidējās izglītības izmaksu dēļ.

Kvalitāte

352. Kvalitātes nodrošināšanas izraisītās grūtības attiecas uz ikvienu Latvijas izglītības sistēmas aspektu. Starptautisko vērtējumu rezultāti rada jautājumu par audzēkņu mācīšanās kvalitāti, varbūt izņemot vienīgi tos, kuriem ir visaugstākie sasniegumi mācībās un kuriem ģeogrāfisko, sociālo un ekonomisko apstākļu dēļ nav traucēta izglītības pieejamība. Par spīti ievērojamajam progresam, kas sasniegts standartu, izglītības programmu un vērtēšanas/ eksaminācijas izstrādē, vēl joprojām saglabājas ievērojama plaisa starp izglītības koncepcijām un stratēģiju un realitātēm skolās un klasēs.
353. Iespējams, ka kvalitātei visbūtiskākā problēma ir saskaņotas, sistemātiskas stratēģijas trūkums Latvijas izglītības sistēmas cilvēkresursu atjaunošanai. Skolu un universitāšu apmeklējuma laikā OECD darba komandai vairākkārt tika uzsvērti Latvijas skolotāju milzīgā atdeve, sākot no pirmsskolas izglītības mācību iestādēm līdz universitātēm. Sistēma ir pārdzīvojusi visus grūtus laikus, lielā mērā pateicoties sagatavoti pārmaiņām, netiek pienācīgi apmaksāti un pietiekami efektīvi izmantoti, ja tie nav atbilstoši apmācīti un nesaņem pienācīgu atbalstu kvalifikācijas celšanā, mācību materiālu nodrošināšanā un mācīšanas, mācīšanās un izpētes minimālo apstākļu radīšanā.
354. Kvalitāti ļoti būtiski ietekmē arī svarīgāko resursu nepietiekamība, piemēram, mācību grāmatas, kurās būtu atspoguļoti jaunie standarti un izglītības programmas, konkrētās jomās kvalificēti skolotāji (īpaši runājot par valodu un par speciālām vajadzībām), mācīšanās pamata infrastruktūras nodrošinājums (klases, mācību telpas, bibliotēkas un pieeja informācijas tehnoloģijai) un pārmaiņu atbalsta struktūras (piemēram, skolotāju kvalifikācijas celšana).

Efektivitāte

355. Smago ekonomisko apstākļu situācijā jebkura neefektīva rīcība jebkurā Latvijas izglītības sistēmas līmenī mazina ieguldīto pūliņu rezultātus pieejamības, vienlīdzības un kvalitātes jautājumu risināšanā. Visšokējošāko problēmu vidū varētu minēt ilgstošās un ievērojamās iespēju atšķirības ekonomiskā un politiskā ziņā starp daudziem pagastiem un pilsētām, pildot savus pienākumus izglītības, kā arī sociālajā jomā un realizējot citas pārvaldes funkcijas. Zemā efektivitāte rodas arī mazo skoliņu lielās izkaisītības dēļ, zemā skolēnu skaita uz vienu skolotāju, studentu/ mācībspēku attiecības dēļ, kas nebūtu piemērota pat ekonomiski spēcīgākajām pasaules valstīm. Slikti būvētās un vāji siltinātās skolu ēkas rada nevajadzīgi lielus izdevumus par komunālajiem pakalpojumiem.
356. Par spīti lielajai vēlmei veikt reformas profesionālās izglītības un apmācības sistēmā, Latvijā vēl joprojām saglabājas ar pagātnes tradīcijām, struktūru un ekonomiku saistīts profesionālās izglītības mācību iestāžu tīkls. Sistēma ir neatbilstoša mainīgajām darba tirgus prasībām. Latvijas pieaugušo darbaspēka kvalifikācijas celšanai un pārkvalifikācijai spēkā esošā politika un nodrošināšanas mehānismi ir neadekvāti. Reģioniem nav atbilstošas pārvaldes iespēju, lai nodrošinātu izglītības un apmācības resursu (skolu, izglītības programmu un darba tirgus pakalpojumu) koordināciju un saskaņošanu ar reģiona ekonomikas un cilvēkresursu atjaunošanas stratēģiju.
357. Agrā autonomijas piešķiršana Latvijas augstskolām drīz pēc neatkarības atgūšanas neapšaubāmi ir veicinājusi ievērojamus uzlabojumus. Bet Latvijas rīcībā ir tikai ierobežoti līdzekļi, lai nodrošinātu tās augstākās izglītības mācību iestāžu - gan katras atsevišķi, gan kā sistēmas kopumā - spēju reaģēt uz sāpīgākajām problēmām valsts līmenī, piemēram, skolotāju sastāva atjaunošanu visā valstī atbilstoši reformām. Pagātnes mantojums apvienojumā ar decentralizāciju un autonomiju ir radījis ļoti sadrumstalotu sistēmu ar niecīgiem līdzekļiem un politikas mehānismiem koordinācijas, sadarbības un efektīvākas resursu izmantošanas veicināšanai. Latvijai jāaskaras ar grūtu uzdevumu - izveidot daudz koordinētāku, saskaņotāku un sabiedrībai atskaitīties spējīgāku augstākās izglītības sistēmu, saglabājot tās būtiskākās iezīmes - akadēmisko brīvību un institucionālo autonomiju.
358. Un, beidzot, Latvijas izglītības sistēmas mācību iestādes un sektori ir savstarpēji izolēti. Izglītības politika tikai netiešā veidā tiek koordinēta ar pārējiem sociālās politikas un pakalpojumu aspektiem, kas tiešā veidā iespaido bērnu, jauniešu un pieaugušo izglītību. Nācīgas problēmas, kas saistītas ar bērnu un ģimeņu veselību, sieviešu stāvokli un veselību, kā arī stratēģija pieaugušo lasīt un rakstīt prasmes un darba tirgum nepieciešamo iemaņu uzlabošanai ir cieši saistītas ar izglītību, bet kontakti starp sociālo un izglītības politiku ir minimāli un saikne ir vāja.

Politikas šķēršļi

359. OECD darba komanda atzīst, ka premjerministrs un Ministru kabinets izglītības reformu uzskata par vienu no svarīgākajām prioritātēm, kā tas atspoguļojas nesenojā Ministru kabineta deklarācijā. Valdības augstākajā līmenī

būs nepieciešams uzņemt vadību, lai izstrādātu juridisko un organizatorisko bāzi izglītības reformu virzīšanai. Tālāk sniegts lielāko šķēršļu uzskaitījums:

Nepieciešamība pēc valsts administratīvās un civildienesta reformas

360. Latvijas valdība ir noteikusi sabiedriski administratīvo un civildienesta reformu par vienu no tās prioritātēm.¹ Izglītības reforma Latvijas Republikā ir fundamentāli atkarīga no sasniegtā progressa to jautājumu risināšanā, kas vijas cauri visām Latvijas politikas dimensijām, sniedzoties tālu pāri izglītības robežām. Šie ir ļoti svarīgi aspekti Latvijas sagatavošanās procesā iestājai ES, ieskaitot, piemēram, darboties spējīgas subnacionālas reģionālās struktūras izveidi. Lielais mazo pagastu skaits; rajonu pārvaldes institūciju ierobežotā loma; visu sistēmas līmeņu civildienesta darbinieku kvalifikācija un atalgojums: visi šie aspekti tiešā veidā ietekmē izglītību. Tā kā pagasti spēlē galveno lomu obligātās izglītības pārvaldē, atšķirības pagastu iespējās uzturēt skolas ļoti stipri iespaido izglītības nodrošinājuma kvalitāti. Nesenās reformas obligātās izglītības finansējumā zināmā mērā ir sākušas risināt šo jautājumu. Tomēr veicināšanas pasākumi, kas mudinātu pagastus nodrošināt efektīvākus un augstākas kvalitātes izglītības pakalpojumus, ir palikuši diezgan ierobežoti.

361. Kā jau minēts nodaļā par profesionālo izglītību un apmācību, pašlaik tiek realizēts daudzsološs reģionālo apmācības centru demonstrācijas projekts. Ciešāka saiknes izveide starp arodizglītību/ profesionālo vidējo izglītību un vispārējo vidējo izglītību ir ļoti svarīgs sektora reformas elements; diemžēl Latvijas ļoti decentralizētā pārvaldes struktūra, kā arī vispārējās izglītības efektīvas reģionālās koordinācijas trūkums sarežģīta spēcīgāka saiknes izveidi.

Nepieciešamība pēc "sistemātiskākas" pieejas izglītības reformai

362. "Sistemātiska" reforma ir stratēģija, kas mērķtiecīgi saskaņo dažādās politikas, kas nepieciešamas ilgtermiņa uzlabojumu ieviešanai visos klases darba līmeņos un kas beigu beigās attiecas uz katru studentu vai audzēkni. Sistēmas reformai nepieciešama gan līdera vadība "no augšas uz apakšu", kas izpaužas standartu un atskaitīšanās sistēmas noteikšanā, gan pārmaiņas, kas virzās no "apakšas uz augšu", izpaužoties uzlabojumu atbalstīšanās skolas līmenī, mācību iestādes līmenī un pagasta vai rajona līmenī. Reformas virzība "no apakšas uz augšu" notiek nacionālās politikas ietvaros, bet atspoguļo daudz dziļāku profesionālu izpratni un adaptāciju, ko vada individuāli skolotāji, skolas, profesori un universitātes. Profesionālajā izglītībā un apmācībā izmaiņu ieviešanā "no apakšas uz augšu" jāiesaista arī darba devēji, jāaptver reģionālā ekonomiskā attīstība un citas horizontālā līmeņa attiecības.

363. Sistēmas reformai ir nepieciešama nepārtraukta sadarbība starp visiem līmeņiem un rūpīga finansēšanas, pārvaldes un atskaites (pārraudzīšanas un novērtēšanas) politikas saskaņošana ar izglītības reformas mērķiem un uzdevumiem. Sistēmas reforma, īpaši tāda reforma, kuras uzdevums ir veidot vidi individuālas iniciatīvas, patstāvīgas spriešanas un radošas darbības veicināšanai, ir kontrastā ar pagātnē valdošo politiku un kultūru.

364. Latvijā izglītības reforma drīzāk ir savstarpēji vāji saistītu koncepciju, stratēģiju, iniciatīvu un demonstrācijas projektu virkne, nevis saskaņota stratēģija sistēmas pārmaiņu ieviešanai. Lai gan progress jaunu standartu, izglītības programmu, modeļu un citu pārmaiņas elementu izstrādē ir sasniegts, atbalsta sistēmas šo elementu ieviešanai ir ļoti sadrumstalotas. Būtiskākie atbalsta sistēmas elementi ir jaunas mācību grāmatas un mācību materiāli, skolotāju un skolu direktoru profesionālās izaugsmes tīkli, reģionālās skolu valdes, inspekcijas un IZM darbinieki. Fundamentālas pārmaiņas ir nepieciešamas skolotāju profesionālajā sagatavošanā - pārmaiņas iespējams ieviest tikai tad, ja būs pilnīga universitāšu atdeve un vadība šajā jautājumā. Visām šīm pārmaiņām ir nepieciešama jauna finansu un pārvaldes politika. Īsāk sakot, ja sistēmas pārmaiņai nebūs nodrošinātas atbalsta struktūras, jauni valsts likumi novedīs tikai pie apjukuma, vai, kas būs vēl sliktāk, - pie "piekāpīgas" pārmaiņu realizācijas skolās, kas savā būtībā atspoguļos iepriekšējās sistēmas kultūru un cerības.

Ierobežotās iespējas nodrošināt izglītības reformas vadību nacionālā līmenī

365. IZM funkcijās ietilpst vairāki atšķirīgi aspekti. IZM nodrošina politiskā līdera lomas izpildi, formulējot un realizējot Ministru kabineta un parlamenta (Saeimas) politiku. Tā ir tieši atbildīga par vairāku tās pakļautībā esošu mācību iestāžu darbību (piemēram, IZM pakļautībā esošās arodskolas) un par citu ministriju pakļautībā esošu profesionālās izglītības mācību iestāžu (īpaši par vispārējās izglītības elementu) pārraudzīšanu un koordinēšanu. Iespējams, ka vissvarīgākā IZM funkcija ir skolu un mācību iestāžu, kas atrodas citu struktūrvienību tiešā pakļautībā - galvenokārt pagastu un pilsētu pārziņā, regulējošu likumdošanas aktu sagatavošana un pieņemšana.

366. OECD valstīs ministriju loma mainās, tradicionālo uzsvāru uz regulēšanu, pārraudzīšanu un darbības nodrošināšanu nomainot ar daudz stratēģiskāku līdera lomu, lielāku akcentu liekot uz tehnisko palīdzību un atbalstu sistēmas reformām. Tā kā visā pasaulē valda tendence decentralizēt skolu un universitāšu pārvaldi, ministrijas vairs nevar paļauties uz tāda veida kvalitātes nodrošināšanas procesiem, kurus varētu izmantot centralizētākā sistēmā. Tiek pieprasītas jaunas kvalitātes nodrošināšanas politikas, kurās uzsvārs vairāk likts uz

rezultātu un izpildījuma pārraudzīšanu, ne tik daudz uz ieguldījumu un resursu kontroli, lai nodrošinātu, ka decentralizētā sistēma kalpo sabiedrības prioritātēm. Šādas izmaiņas ministriju lomā prasa, lai darbiniekiem būtu būtiski citādas iemaņas un "mentalitāte", nekā tas bija pagātnē. Būtiskākās iezīmes ietver lielāku uzsvāru uz kritisko domāšanu, atvērtību pret plašu sadarbību ar skolām, skolotājiem un sociālajiem partneriem, kā arī darbības caurspīdības nodrošināšanu un spēcīgu vēlmi strādāt un atbalstīt pārmaiņas, kas nāk "no apakšas uz augšu".

367. OECD darba komanda ir diezgan nobažījiesies, ka Latvijas IZM grūtības varētu radīt tās iespējas pildīt pašreiz juridiski uzticēto mandātu. IZM nav pietiekami labā stāvoklī, lai varētu pāriet uz stratēģiskākas vadības lomas izpildi, kas nepieciešama, lai Latvijā varētu virzīt uz priekšu izglītības reformu. Lai gan Latvija ir izstrādājusi iespaidīgas koncepcijas un stratēģijas, kā arī ieviesusi progresīvas pārmaiņas likumdošanā, tās iespējas realizēt pārmaiņas ir diezgan vājas. IZM darbu traucē biežās Izglītības un zinātnes ministra maiņas, kā arī darbinieki, kas strādā ar atdevi, bet netiek pienācīgi atalgoti un nesaņem vajadzīgo atbalstu, salīdzinot ar uzticēto atbildību. Ar personālu neatbilstoši nodrošinātā ministrija ir it kā noķerta slazdā starp darbības nodrošināšanas un regulējošo funkciju veikšanu, kurās no vienas puses atspoguļojas novecojušie likumi un politika, bet no otras - tiek gaidīts, ka tā uzņemsies pilnīgi jaunu lomu. Ierobežotas organizatorisko vienību koordinācijas iespējas rada lielu sadrumstalotību un mazina IZM iespējas nodrošināt atbalstu sistēmas reformai. IZM reorganizācija 1999.gadā, nododot atbildību par vispārējo un profesionālo izglītību viena Valsts sekretāra vietnieka rokās un izveidojot Valsts sekretāra vietnieka posteni izglītības stratēģijas un starptautiskās sadarbības jautājumos, ir būtiski pasākumi, lai stiprinātu IZM iespējas stratēģiskās vadības un koordinācijas jomā.

368. Par spīti tam, ka IZM ir galvenā izglītības institūcija Latvijas Republikā, tai ir ierobežotas tiesības un iespējas pildīt šo lomu attiecībā uz citām ministrijām un īpaši attiecībā uz augstāko izglītību. Latvijā vēl joprojām atbildība par profesionālo izglītību tiek dalīta starp vairākām nozaru ministrijām, kas ir padomju plānveida ekonomikai raksturīga struktūra. Ja Latvija saglabās šādu *dalītu atbildību* par profesionālo izglītību un apmācību, tad vēl vairāk būs nepieciešams izstrādāt stratēģiju profesionālās izglītības un apmācības koordinēšanai starp visām ministrijām gan valsts, gan rajonu līmenī. Šī koordinatora loma ir būtiska visiem izglītības līmeņiem un sektoriem. OECD pārskata veikšanas laikā vēl nebija skaidrības, vai IZM varētu uzņemties šādu stratēģijas vadību bez lielākām juridiskām pilnvarām un spēcīgāka atbalsta no valdības puses.

369. IZM varu attiecībā uz augstāko izglītību ļoti ierobežo juridiski noteiktā institucionālā autonomija, kā arī tas, ka Augstākās izglītības padome darbojas neatkarīgi no Izglītības un zinātnes ministrijas tiešās pakļautības. Kā jau uzsvērts pārskata nodaļā par augstāko izglītību, OECD darba komanda respektē argumentus par labu augstajai neatkarības pakāpei no tiešas valdības iekaušanās šajā sektorā. Tomēr ir ļoti svarīgi, lai Latvijas augstākās izglītības sistēma būtu daudz efektīvāk saistīta ar vispārējās izglītības un profesionālās izglītības un apmācības reformu. Fundamentālas izmaiņas universitāšu lomā skolotāju sagatavošanā un izglītības pētniecībā ir nācijas pārmaiņu kapacitātes pamata elementi. Universitāšu iestāšanās prasības tieši ietekmē vidējās izglītības sistēmas standartus un sagaidāmos rezultātus. Bet IZM rokās ir minimālas politiskās sviras, lai nodrošinātu, ka nacionālā augstākās izglītības sistēma atbilst šīm pavēlošajām prasībām.

370. Citi jautājumi, kas cieši saistīti ar izglītību un izglītības reformu, piemēram, bērnu un ģimeņu veselība un labklājība, neatrodas tiešā IZM pārziņā. Šo jautājumu koordinācija ministriju starpā galvenokārt notiek caur Ministru kabinetu un dažādajām parlamentārajām komisijām.

371. Ārējā palīdzība, galvenokārt ar ES *Phare* starpniecību, ir devusi nenovērtējamu ieguldījumu stratēģiskākas domāšanas un pārmaiņai piemērotas infrastruktūras izveidei: jauna politika, spēcīgāks pētniecības un informācijas pakalpojumu nodrošinājums, skolu, mācību iestāžu un sociālo partneru sadarbības tīkli un daudzsoļošs pilotprojektu un demonstrācijas projektu tīkls. Problēma ir tā, ka šīs iniciatīvas galvenokārt ir radušās *ārpus* IZM. Nozīmīgākās iniciatīvas pārsvarā vērstas uz profesionālo izglītību un apmācību, minimālāk iespaidojot lielāko IZM atbildības sfēru - vispārējo izglītību. OECD pārskata veikšanas laikā vēl nebija skaidri zināms, vai Latvijas Republika spēs uzņemties finansiālo atbildību par šo iniciatīvu aizsāktā darba turpināšanu pēc tam, kad beigsies palīdzība no ārpuses.

372. Kā jau vairākkārt šajā pārskatā minēts, Latvija ir panākusi ļoti iespaidīgu progresu izglītības reformas pamata juridiskās bāzes izveidē. 1995. gadā pieņemtā Latvijas Izglītības koncepcija nodrošināja pamatu tālākajai likumu izstrādei. Bet, par spīti 1995. gada koncepcijai, OECD darba grupai radās iespaids, ka Latvijā ir izstrādātas daudzveidīgas juridiskās bāzes bez plaši atzītas un vispārpieņemtas vienojošas reformas koncepcijas, kas piešķirtu vienotību visai izglītībai Latvijā. Neeksistē stratēģija, kas saistītu izglītību ar citām svarīgākajām nacionālajām prioritātēm, tādām kā ģimeņu un bērnu veselība un labklājība, ekonomikas un darbaspēka attīstība, pilsoniskas sabiedrības attīstība. Likums par izglītību un citi šajā sistēmā ietilpstošie likumi ir ļoti svarīgi juridiskā statusa definēšanai, skolu, mācību iestāžu un citu institūciju pārvaldes un finansēšanas kārtības noteikšanai. Tomēr šie likumi vieni paši nevar veidot neatliekamu darba programmu Latvijas izglītības nākotnei.

373. Latvijā pastāv arī zināmas problēmas piesaistīt un noturēt uzmanību reformām izglītībā. Kopš neatkarības atjaunošanas reformas izglītībā Latvijā ir norisinājušās nepārtraukti. Bet biežās valdības maiņas, ieskaitot Izglītības un zinātnes ministru maiņu, ir ievērojami ietekmējušas valdības spēju realizēt konsekventu pārmaiņu un uzlabojumu ieviešanas līniju. OECD pārskata veikšanas laikā, ministrs bija gatavs ar pilnu atdevi IZM vārdā uzņemties pārmaiņu vadības lomu, bet viņa iespējas to darīt lielā mērā ir atkarīgas no Ministru kabineta atbalsta. Kā OECD darba komanda saprot, Latvijas pārvaldes struktūra visas valsts izglītības stratēģijas noteikšanai un vadībai galu galā ietilpst valdības un Ministru kabineta atbildības sfērā. Lai gan pēdējā Ministru kabineta 1999. gada jūlija deklarācijā valdība demonstrē gatavību uzņemties saistības par izglītības reformu, tomēr darba programma ir palikusi dažādažādām nozaru ministrijām domātu specifisku darba plānu līmenī. Uzmanība netiek pievērsta dažādu ministriju sadarbībai un tās koordinēšanas stratēģijai, kas ir būtiska ilgstošu un noturīgu uzlabojumu nodrošināšanai nācīgas izglītības sistēmā. Deklarācijā neatspoguļojas, ka valdības augstākajā līmenī tiktu atzīts, ka *izglītības kvalitātes uzlabošana ir fundamentāli svarīgi praktiski visu Latvijā pastāvošo prioritāšu risināšanai*. Izglītība ir centrālais faktors Latvijas centienos panākt sociālo integrāciju, attīstīt pilsonisku sabiedrību, attīstīt konkurētspējīgu tirgus ekonomiku un mazināt labklājības un iespēju nevienlīdzību visiem iedzīvotājiem.

Ieteikumi

1. Latvijas Republikas prezidenta līmenī izveidot mehānismu (darba grupu vai komisiju), lai panāktu vienprātību un palīdzētu piesaistīt un noturēt uzmanību vispārējai koncepcijai un stratēģijai ilgtermiņa uzlabojumiem Latvijas izglītībā. Vispārējai koncepcijai un stratēģijai jāaptver visi izglītības sektori un dimensijas (ieskaitot mūžizglītību), kā tas izdarīts 1998. gada likumā par izglītību. Tajā ir skaidri jāparāda saiknes starp izglītību un lielākajām sociāla un ekonomiska rakstura problēmām, ar kurām Latvijai būs jāsasarkas tuvāko desmit gadu laikā un pēc tam. Koncepcija un stratēģija jāizstrādā, iesaistot visas galvenās darbojošās puses Latvijā - audzēkņus, vecākus, skolotājus un skolu direktorus, universitātes, arodbiedrības, uzņēmumus, vietējās (pagastu) pašvaldības, nevalstiskās organizācijas un politiskos līderus. Izstrādes procesā plaši jāiesaista sabiedrība un jāizmanto masu informācijas līdzekļi ikvienā Latvijas rajonā. Tajā jāietver konkrēti, izmērāmi atskaites punkti uzlabojumiem Latvijas izglītībā piecu līdz desmit gadu periodā, izmantojot OECD indikatorus, kurus lieto salīdzināšanas veikšanai starptautiskā līmenī. Šajā ieteikumā ir uzsvērts Latvijas Republikas prezidenta līmenis, jo pastāv nepieciešamība nodrošināt, ka, mainoties valdībām, vispārējai koncepcijai un stratēģijai velītā uzmanība saglabāsies. Tā nebūs vēlme aizstāt esošo likumu, bet gan veicināt saskaņotību un koordināciju dažādo iniciatīvu starpā, kas tiek realizētas Latvijā - gan publiski, gan bez publicitātes; gan formālā, gan neformālā veidā; gan vietējā, gan visas valsts līmenī; gan vietēji iepļānotas, gan aizgūtas iniciatīvas - visas, kas vērstas uz ilgtermiņa mērķu sasniegšanu.
2. Panākt vienošanos un realizēt valsts administratīvo un civildienesta reformu, kas ir būtiska efektīvas pārvaldes, koordinācijas un izglītības pārraudzīšanas nodrošināšanai visos līmeņos - pagastu, rajonu, pilsētu un nacionālās valdības līmenī. Šajās reformās jāietver rajonu mehānismi, lai nodrošinātu pieejamo izglītības un apmācības resursu koordināciju (piemēram, profesionālās izglītības un apmācības, vispārējās izglītības un pieaugušo izglītības), lai apmierinātu konkrētās vajadzības katrā Latvijas reģionā.
3. Pārskatīt Izglītības un zinātnes ministrijas lomu un atbildības sfēru, lai uzsvāru liktu uz stratēģisko vadību, izglītības politikas koordināciju ministriju starpā un atbalsta nodrošināšanu sistemātiskai izglītības reformai. OECD pārskata veikšanas laikā IZM skaidri parādīja savu vēlmi virzīties šajā virzienā - un, kā norādīts iepriekš, IZM reorganizācija 1999. gadā ir nesusi ievērojamus uzlabojumus. Tomēr, pēc OECD darba komandas domām, ir nepieciešams rīkoties izlēmīgāk, saņemot atbalstu no Ministru kabineta, lai virzītu izglītības reformu no stratēģijām un koncepcijām uz realizāciju un izmaiņu ieviešanu skolu līmenī. Tā kā, šķiet, kādu laiku saglabāsies nepietiekams kvalificētu darbinieku skaits un ierobežotais finansējums, kas pieejams ministrijas funkciju veikšanai, ir ļoti svarīgi, lai ierobežotie resursi tiktu virzīti prioritāro uzdevumu risināšanai. Zemāk minētas ieteiktās prioritātes:
  - Ministra līmenī jāizveido spēcīgāka stratēģiskās plānošanas un koordinācijas vienība, kuras uzdevums būtu stratēģiju izstrāde, aptverot starpministriju līmeni un visus IZM departamentus un nodaļas. Piemēram, vispārējās izglītības standarti, eksāmeni un izglītības programmas tiešā veidā iespaido profesionālo izglītību. Papildus tam IZM jādarbojas kā koordinējošai vienībai visas valdības līmenī izglītības politikas jautājumos, kas ietekmē bērnu un ģimeņu veselību un labklājību.
  - Stiprināt skolu un mācību iestāžu vadību to skolu un mācību iestāžu līmenī, kuras ir tiešā IZM pakļautībā (ieskaitot arodskolas), un mainīt IZM lomu, pārejot no esošās pakļautības formas uz koordinācijas, kvalitātes nodrošināšanas un tehniskās palīdzības sniedzēja lomu.
  - Stiprināt IZM iespējas veikt politikas analīzi, izpēti un politikas realizācijas vērtēšanu. OECD pārskata veikšanas laikā šīs iespējas bija ierobežotas un lielā mērā atkarīgas no ārējās palīdzības.

- Stiprināt IZM iespējas atbalstīt sistēmisku izglītības reformu. Droši vien, ka vissvarīgākā pārmaiņa IZM būtu atsevišķu iniciatīvu ieviešanas koordinēšana, skaidri izprotot, kā šīs iniciatīvas ietekmē pārmaiņas skolas līmenī. Piemēram, tas nozīmētu, ka galvenā prioritāte būtu jāpiešķir jauno valsts eksāmenu, izglītības programmu prasību, mācību grāmatu un mācību materiālu izstrādes, skolotāju profesionālās izaugsmes, skolotāju izglītības reformas un citu sistēmiskās reformas būtisko elementu koordinēšanai visas sistēmas ietvaros.
- Stiprināt pārmaiņu atbalsta tīklu, decentralizējot šo atbalsta tīklu līdz rajona skolu valdēm, kā arī ievērojami stiprinot projektu, pilotprojektu, ārvalstu partneru un nevalstisko organizāciju (NVO) iniciatīvu koordinēšanu. Virkne ārvalstu palīdzības projektu, kas tiek finansēti no ārpusē (ES/PAHRE, ETF, Sorosa fonds, Britu Padome, Ziemeļvalstu Ministru padome, Vācijas un Dānijas donorāģentūras, Pasaules Banka un UNDP ir lielākie), sniedz neatsveramu atbalstu izglītības reformai Latvijā. Liela daļa no šī atbalsta tiek sniegta pilotprojektiem un demonstrācijas projektiem, un pēc kāda laika šis atbalsts vairs nebūs pieejams. Tā kā IZM resursi ir ierobežoti, ļoti būtiski, lai IZM spēlētu nozīmīgāku lomu daudzveidīgo ārējo projektu koordinācijā, lai veicinātu ilgnoturīgu un sistemātisku reformu. Plašāka NVO izmantošana koordinācijas un informācijas apmaiņas sekmēšanai varētu būt efektīva stratēģija gadījumos, kad IZM nebūtu iespējams vai nebūtu ieteicams tieši pildīt šīs funkcijas.
- Stiprināt IZM pilnvaras un iespējas, lai varētu iesaistīt Latvijas augstākās izglītības mācību iestādes būtiskāko izglītības, sociālo un ekonomisko izaicinājumu risināšanā, ar kurām nācijai jāsaskaras. Lai gan akadēmiskā brīvība un autonomija ir ļoti būtiski faktori spēcīgu universitāšu pastāvēšanai, šīs izglītības iestādes nes lielu atbildību sabiedrības priekšā, dodot savu ieguldījumu nacionālo prioritāšu risināšanā, un tām būtu jāatskaitās sabiedrības priekšā par šīs funkcijas veikšanu. Daļa no finansējuma, kas šīm izglītības iestādēm tiek piešķirts no valsts, varētu būt proporcionāli saistīts ar to sniegto atbalstu prioritāšu risināšanā. Pedagogu izglītības reforma, iniciatīvu izstrāde profesionālās izglītības un apmācības sistēmas skolotāju izglītībai, atdeve spēcīgākas skolotāju profesionālās izaugsmes sekmēšanai un saistību uzņemšanās izglītības izpētes jomā ir piemēri ieguldījumam, kādu izglītības reformā varētu sniegt Latvijas universitātes.

4. Atzīt Saeimas nozīmīgo lomu (ieskaitot Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas lomu):

- Ministru kabineta izstrādātās izglītības attīstības programmas novērtēšanā un apstiprināšanā; un
- Izglītības un zinātnes ministrijas darbības parlamentārās pārraudzības nodrošināšanā, saskaņā ar Saeimas kārtības ruļļa nosacījumiem.

5. Saskaņot finansējumu ar Latvijas izglītības ilgtermiņa uzlabošanas stratēģiju. Šajā saskaņošanas procesā vajadzētu būt sekojošām prioritātēm:

- realizēt pēdējos pāris gados izstrādātās reformas par pāreju uz normēto finansējumu uz vienu audzēkni vispārējā izglītībā un profesionālajā izglītībā un apmācībā.
- realizēt reformas, kas izstrādātas terciārā līmeņa izglītības pieejas un iespēju nodrošināšanai, ieskaitot politiku, kas attiecas uz valsts finansētajām studentu vietām, studentu maksu un studentu kredīvēšanu (daži no šiem aspektiem Latvijā jau ir atrisināti).
- Nodrošināt veicinošus pasākumus sociālo partneru iesaistei izglītības reformā (piemēram, nodrošinot audzēkņiem praktiskās apmācības vietas, dodot iekārtas un citus materiālus apmācības nolūkiem un piedaloties jaunajās sistēmās darba tirgus vajadzību noteikšanai un profesionālās kvalifikācijas shēmu izstrādei.)
- Valdības un Saeimas mērķtiecīgas darbības rezultātā nodrošināt finansējumu sistēmas reformas būtiskāko elementu atbalstam, papildus skolām un skolotājiem algām un skolu personāla sociālajiem pabalstiem piešķirtajam finansējumam. Piemēram šeit varētu minēt finansējuma piešķiršanu, lai varētu nodrošināt adekvātas iespējas IZM stratēģiskās vadības, politikas analīzes un pētniecības funkciju veikšanai. Finansējumu vajadzētu virzīt arī universitāšu stimulēšanai, lai tiktu reformēta skolotāju izglītība un lai tās dotu savu ieguldījumu mācībspēku profesionālajā izaugsmē, mācību materiālu izstrādē un citās skolu un mācību iestāžu atbalsta sistēmās.

372. Kā atspoguļots šajā pārskatā, izglītībai Latvijā jāsaskaras ar veselu virkni sarežģītu problēmu un izaicinājumu. Tomēr Latvijas skolas ir dzīvespriecīgas un optimistiskas vietas, kur jaunievedumi mijas ar vecmodīgām vērtībām, veidojot tādu mācīšanās vidi, kura, pie nosacījuma, ka tai tiek nodrošināts konsekvents un harmonisks atbalsts, varētu droši vienlīdzīgi nostāties blakus labākajiem piemēriem Eiropā. Tāds īsumā bija OECD darba komandas gūtais iespaids; un, lai gan tas varētu šķist diezgan vispārējs un virspusējs, tajā ir ieskicēta būtiskā atšķirība, kas pastāv starp izglītības reformu statusu un ikdienas dzīvi skolā. Šajā pārskatā galvenā uzmanība ir pievērsta šai atšķirībai, kā arī nepieciešamajiem pūliņiem politikas līmenī, kuri varētu sniegt atbalstu darbam skolās un universitātēs, kā arī Latvijas bērnu un jaunatnes dzīvei nākotnē.

ATSAUCES

⁷⁰ Latvijas Republika. , Deklarācija par ministru kabineta darbu, 1999.gada jūlijs. .

BIBLIOGRĀFIJA

- Ainscow, Mel, and Memmenasha Haile-Giorgis. 'The Education of Children with Special Needs: Barriers and Opportunities in Central and Eastern Europe'. Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series, no. 67. Florence: UNICEF International Child Development Centre, 1998.
- Dreifelds, Juris. Latvia in Transition. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Dreimane, Anna. 'Speciālā izglītība Latvijā'. Izglītības un zinātnes ministrija, Vispārējās izglītības departaments. Rīga, 1998. Mimeo.
- European Commission, Agenda 2000: Commission Opinion on Latvia's Application for Membership of the European Union, June 1997.
- European Training Foundation National Observatory. Latvia: National Report on the VET System. Recent Changes, Challenges and Reform Needs. Riga: ETF-Observatory Unit, 1998.
- Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija "Profesionālā izglītība Latvijā". Nacionālās Observatorijas 1998.gada ziņojums Eiropas Izglītības Fondam. Rīga, 1998. _.
- Akadēmiskās Informācijas Centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija 'Latvijas profesionālās izglītības sistēmas atbilstības jaunajiem ekonomiskajiem apstākļiem analīze' Rīga, 1998.
- Henley, Maria and Alexandrova, Anastassia (1999). 'Children in Institutionalised Public Care in Russia.' Washington: The World Bank. Unpublished report.
- Projekts 'Ielu bērni', Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augsskola "Attīstība" un Kriminoloģisko pētījumu centrs. Rīga, 1997.
- Latvijas republika. . Vispārējās izglītības likumprojekts... Rīga: 1999, februāris.
- Izglītības likums. Rīga: *Saeima*, 1991.
  - Human Rights for Human Development.' 'Latvia's Contribution to the Report from the Commission on Latvia's Progress Toward Accession (National Progress Report), Rīga, June 1999.
  - Latvijas valdība (1998). Nacionālais ziņojums par bērnu tiesību konvencijas ieviešanu. Rīga: Kopīgs ziņojums Labklājības, Tieslietu, Izglītības un zinātnes, Iekšlietu, Ārlietu, Vides Aizsardzības un reģionālās attīstības, Ekonomikas ministrijas, Valsts Centrālā Statistikas pārvalde, Valsts AIDS centrs, "Glābiet bērnus", Latvijas Bērnu fonds u.c
  - 'Latvia's Contribution to the Report from the Commission on Latvia's Progress Toward Accession' (National Progress Report). Rīga: June 1999.
  - LR ministru kabinets. 'Deklarācija par Ministru Kabineta iecerēto darbību.' Rīga, 1999, Janvāris.
  - LR Ministru Kabinets. . 'Deklarācija par Ministru Kabineta darbu.' Rīga, 1999, jūlijs.
  - LR Centrālā Statistikas pārvalde. Izglītības iestādes Latvijā 1997./98.mācību gada sākumā..
  - Akadēmiskās Informācijas centrs – Latvijas Nacionālā Observatorija. Kas Latvijā meklē darbu? Bezdarba situācija Latvijā. Analīzes elementi attiecībā uz izglītību. Rīga, 1998.
  - Ekonomikas ministrija. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga, 1998, Decembris. .
  - Izglītības un zinātnes ministrija. Izglītība Latvijā 1995./96. – 1998./99. Rīga, 1999.
  - Izglītības un Zinātnes ministrija. Izglītības satura un eksaminācijas centrs (ISEC), Obligātās izglītības valsts standarts. Rīga, 1998.

- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija. Ministru kabineta noteikumi Nr. 194., "Noteikumi par skolas vecuma bērnu reģistrāciju"; un Izglītības un zinātnes ministrijas instrukcija "Par skolas vecuma bērnu obligātu reģistrēšanu." Rīga: 1996.
- Ministry of Foreign Affairs. 'History, Language, Identity and Culture of Latvia,' <http://www.mfa.gov.lv>.
- Ministry of Foreign Affairs. Human Rights and Social Integration in the Republic of Latvia: A General Survey. National Report of Latvia Ministry of Foreign Affairs and Nationalisation Board for the United Nations Development Programme Regional Meeting in Yalta 22-4 September 1998
- Latvijas Republikas Centrālā Statistikas pārvalde. Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata. 1999.
- Valsts nodarbinātības dienests. . 'Reģistrētais bezdarbs un reģistrētais bezdarbs rajonos. .' Rīga, Decembris, 1998. .
- Labklājības ministrija. . Sociālais ziņojums. 1998. Rīga: 1998.

School Curriculum and Assessment Authority (SCAA) and the University of Durham. The Value-Added National Project: Final Report. Feasibility Studies for a National System of Value-Added Indicators. London: 1997.

Seile, Marite. 'The Situation in Latvian Teacher In-Service Education: Needs Assessment'. Riga: Soros Foundation Latvia, 1997. Mimeo.

UNICEF. Children at Risk in Central and Eastern Europe: Perils and Promises. Regional Monitoring Report No. 4, UNICEF International Child Development Centre. Florence: ICDC, 1997.

- Education for All? . Regional Monitoring Report No. 5, UNICEF International Child Development Centre. Florence: ICDC, 1997.

Apvienoto Nāciju Attīstības programma, "Nacionālā saskaņa un sabiedrības integrācija", Latvija. Ziņojums par tautas attīstību . Rīga: 1997 .

- Apvienoto Nāciju Attīstības programma, Latvija. Ziņojums par tautas attīstību . Rīga: 1998 .

Vári, Péter (ed.) Are We Similar in Math and Science? A Study of Grade 8 in Nine Central and Eastern European Countries. Budapest: IEA/TIMSS, 1997. C/EE countries participating included Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Latvia, Lithuania, Romania, Russian Federation, the Slovak Republic, and Slovenia.

The World Bank, Republic of Latvia' 'Education Sector Strategy Paper'. Washington: August 1998.

The World Bank, ECSHD. 'Project Appraisal Document (and Annexes) on a Proposed Loan to the Republic of Latvia for an Education Improvement Project'. Washington: January 19, 1999.